

Küszöb

Szénási Miklós: Önútleírás	3
---	---

Fótér

Bódi Jenő: A turistatekintet mögött	4
--	---

Macskakő

Menyhért Anna: Delfin	10
Christoph Ransmayr: A repülő hegy Nyema története (regényrészlet) Fordította: Márton László	11
Oláh András: alvajáró	19
árnyékok vagyok	19
Áfra János: Ereszkedés	20
Zárt Osztályon	21
Franz Hodjak: szerelem mérték	22
a végtelen oszlophoz	22
Már csak ez hiányzik	22
Töltés	23
Halmosi Sándor fordításai	

Kapualj

Égerházi Péter: Mi vonz, ha nincs hegy és folyó?	24
Kele Csilla: Nagyvárad debreceni díszdoktorai A valóság felderítői – határok nélkül (Berényi Dénes fizikus)	28
„Itt nem lehet kísérletezni” (Tar Károly meteorológus)	31

Árkádok

Szijártó Zsolt: Turisták, bárhol – a városi turizmusról...	35
Borbély Szilárd: Nagyerdő, Parkerdő, Medgyessy sétány (2.)	40

Lépcsők

Kovács Szilvia: A turizmus kulturális téralkotó módozatai	46
Biczó Gábor: A glokalitás elméletben és gyakorlatban	49
Vári György: Kísértetek vallatása Vajda Mihály: <i>Sisakrostély-hatás</i>	51
Papp András: Újabb sóhaj Szép Ernő: <i>Natália</i>	53
Kalmár György: A tudat kincsei	54

Műhely

Ilyés Zoltán: Etnoturizmus, határturizmus Gyimesben	56
Berkovits Balázs: Lehetséges-e a tudományos igazságok szociológiája? Pierre Bourdieu: <i>A tudomány tudománya és a reflexivitás</i>	60

E számunk szerzői:

Áfra János egyetemi hallgató, Debrecen
Berkovits Balázs szociológus, Budapest
Biczó Gábor kultúrantropológus, Debrecen
Bódi Jenő kultúrakutató, Pécs
Borbély Szilárd költő, irodalomtörténész, Debrecen
Égerházi Péter újságíró, Debrecen
Halmosi Sándor költő, Budapest
Hodjak, Franz költő, író, Usingen, Németország
Ilyés Zoltán geográfus, antropológus, Miskolc
Kalmár György irodalomtörténész, Debrecen
Kele Csilla újságíró, Debrecen
Kovács Szilvia tanár, Debrecen
Márton László író, Budapest
Menyhért Anna költő, irodalomtörténész, Budapest
Oláh András költő, Mátészalka
Papp András író, Hajdúszoboszló
Ransmayr, Christoph író, Cork, Írország
Szénási Miklós újságíró, Debrecen
Szijártó Zsolt kommunikációkutató, Pécs
Vári György irodalomtörténész, Budapest

Médiapartnerünk: www.epiteszforum.hu

Debreceni Disputa

VI. évfolyam, 5. szám, 2008. május
Megjelenik 1000 példányban

Főszerkesztő: **S. Varga Pál**

Szerkesztőbizottság:

**†Bényi Árpád, Berényi Dénes, Berkesi Sándor,
Gáborjáni Szabó Botond, Görömbei András,
Hollai Keresztély, Orosz István**

Szerkesztők:

Berta Erzsébet (Árkádok)
Lapis József (Lépcsők, Pláza)
Nagy Gábor (Fotó)
Papp András (Macskakő)
Szénási Miklós (Kapualj)

Anyanyelvi lektor: **Arany Lajos**

Kiadja: a **Debrecen Önkormányzat Lapkiadó Kft.**
4025 Debrecen, Simonffy u. 2/A, tel.: (52) 581-800
E-mail: disputa@deol.hu

Felelős kiadó: **Angi János**

Borító, lapterv: **Petromán László**
Tördelés: **Kaméleon Dizájn Kft.**, tel.: (52) 532-211

Nyomtatás: **Alföldi Nyomda Zrt.**, 4027 Debrecen,
Böszörményi út 6., tel.: (52) 515-715

ISSN 1785-5152

Úgy adódott, hogy amikor első ízben tölthettem (kicsikét) hosszabb időt a határ túloldalán, és arcul csapott a különbség, hogy élnek ők ott, és milyen szegényes a mi világunk itthon, és rádöbbenem, mennyire más is az ember, ha elmúlt hatvanéves és még mindig fagyaltszínekben pompázó ruhákat visel (mert a nyolcvanas évek ilyenek voltak éppen), nem köt kendőt negyven felett, ha falusi nő és nem bújik sötét göncök mögé (s nem azért, mert nem a borongós hangulatú gruffti-szabadcsapatokhoz kötődik, ami szintén az az évtized volt, de mai szóval élve nagyjából *emo*), s eszembe jutott öreg barátom, akit börtönbe zártak pár esztendőre, csak azért, mert egy szép napon úgy döntött, mit neki útleve, amit úgysem kaphat meg soha, renitens rokkantnyugdijas tollnok, útrakelt gyalog, s ment (volna) mindenem keresztül, át a zöldön, s mikor szóltak a hazát szolgáló egyenruhás férfiak, hogy álljon meg, különben löni kényszerülnek és kérdezték, mit keres itt, akkor kissé ittasan (mert az italt soha nem vetette meg, túlzás nélkül az lett a veszte) azt válaszolta, hogy menne, megnézni, hogyan élnek, akik abban a rothadó rendszerben tengetik mindennapjaikat, szemközt a dicsőségesen épülő Kádár-kommunizmus ragyogó földjén masírozókkal, és belémsajdult, hogy sem öreg barátom, sem az a sok millió magyar, akiket a drótok, kordonok, szerződések, hazug eszmék ideszorítottak, soha, de soha bele sem szagolhattak a tenger sós illatába, vagy nem csodálkozhattak rá a gleccserekre, nem andaloghattak München akkor még gótbetűs táblákkal ékes utcáin, s mi, akik ott voltunk, s akik helyettük is jártuk a boltokat és a múzeumokat és néztük, Salzburgban vagy Mittenwaldban, miféle képeket rajzolnak krétával a földre fiatalok, Krisztus-portrét túsifrizurás értelmiségi punkok a kávézók teraszai szabadta tereken, és akiket ennek ellenére sem szólóngatott a rendőr, úgy éreztem, azzal tudunk valamit törleszteni, hogy a boltokban kérünk még egy-két reklámszatyrot pluszban, és csak azért is hazahozzuk, hogy legyen mit szétosztogatni közöttük, akiknek nem adatott meg az a kegy, hogy kiforduljanak a gyepűn túlra.

Aztán mégis minden más lett, annyira más, hogy el sem tudjuk ma már képzelni, mennyire nem az van most, mint lehetett volna, ez az ország valahogy mégsincsen a helyén, ezt érzi, aki képes elhinni, hogy itt élni s halni kell, áldja az embert vagy verje éppen a sors keze, és ezért fordul-

hat elő, hogy torkon ragadja a bánat, hogy minden hiába, még ha időnként végigsöpör is a roham az országon, hogy építsünk falusi turizmust, legyen vendégfogadó minden parasztház, és legyenek fesztiválok, ha más nem, legalább avassunk egy oszlopot, egy követ, hátha jön s éppen arra lesz kíváncsi a messziföldi, majd olyan szelek fújdogálnak, miután kiderült, hogy talán a programkavalkádok sem hozzák el a fizetőképes, megváltó kirándulótömegeket, önmagukban nem működnek úgy, mint a mágnes, és lehet, hogy mégis jobb lesz inkább vigyázó szemünket a föld mélye felé fordítani, ahol páratlanul finomságos gyógyvizek fakadnak, és ha ez sem, akkor majd talán a szaporodó szállodák oldják meg a mi gondjainkat, vagy ha mégsem, még mindig akadhatnak szép remények, mert azokból itt-ott csak leledzik néhány csenevész példány, az összefogás is segíthet esetleg, Európa uniója, ásunk majd horgásztavakat vagy nyitunk lósimogatót, mutatjuk gondör disznainkat, vagy éppen megtörténhet a csoda, és a civisek unokái is azt fogják tenni, amit a szoboszlóiak, hogy vendégfogadásra rendezkednek be, a Nagyerdő villáin ott lóg majd a tábla, hogy Zimmer frei, és ha germánok nem, hát lengyelek, meg oroszok kopogtatnak be, hombárnyi nagy buszokon jönnek zajos tömegekben vagy érkeznek magasból ereszkedő gépmadarakon, mert látni akarnak mindent, ami itt van, minket főképpen, s amit mutatni képesek vagyunk.

Vagy mégis annak a barátomnak van igaza, aki azt mondta egyszer, oka van annak, ha ebből az országból, mely a magyaros vendégszeretetre annyira büszke, a legfontosabb nemzetközi szakkönyvekbe egyetlen hazai étterem sem kerülhetett be (értsük a szót: kevesek voltak, voltunk), ha mi még etetni sem tudunk, s itatni is csak módjával, és az útmente szemetes és a falak firkásak, a fürdőink szegényesek és modorunk érdes – akkor mire is várunk mi itt?

A nomád, a csavargó és a turista, a hotel és a motel, az áramlás, a hálózat – a későmodernitás és a globalizáció e társadalomtudományos metaforáit a turizmus kulturális kutatásának egyik alapművét (Urry 2002) szerző angol szociológus, John Urry gyűjti össze az ezredforduló évében megjelent *Sociology beyond Societies* című könyvében (Urry 2000:26–32). Urrynak e – szociológia új módszertani szabályait is kereső – munkája azzal foglalkozik, hogyan változik meg az addig leginkább térben kötött jelenségeket, intézményeket vizsgáló társadalomtudományok szemlélete a globalizáció és ezzel együtt a mozgás, az utazás mindennapossá válása nyomán.

A későmodernitás nagy hatású elemzője, Zygmunt Bauman is gyakran használja a turista fogalmát metaforaként a későmodern, posztfordista társadalmi viszonyok ideiglenességének jellemzésére (Bauman 1999). Különös ugyanakkor – mint a 2001-ben indult, a turizmus kulturális kutatásával foglalkozó angol folyóirat, a *Tourist Studies* a Baumannal készült interjúja után megjegyzi –, hogy az Angliában élő lengyel származású szociológus e témával foglalkozó írásai nem reflektálnak a turizmus-kutatásnak a hetvenes évektől megjelenő elméleteire. Ez talán azt is jelenti, hogy a turizmus korábbi kulturális elméleteit is át kell gondolni? (Franklin 2003: 206)

„Mi a baj a turizmus elméleteivel?” – kérdezi a *Tourist Studies* első száma nyitótanulmányának két szerzője, Adrien Franklin és Mike Crang (Crang–Franklin 2001). Írásomban röviden ezzel szeretnék foglalkozni. Először bemutatom a turizmus 70–80-as évekbeli, kulturális antropológiai, szociológiai kutatásának néhány előfeltevését, s azt, hogyan kötődnek ezek a modernitás első, ún. „szilárd” korszakához (Franklin 2003:206). Majd az ezekre már a globalizáció felől reagáló kutatások közül mutatok be néhányat, amelyek nemcsak a társadalmak megváltozó térbeli kereteire, a mobilitás, a turizmus mindennapossá válására vannak tekintettel; a turizmus kulturális értelmezése során jól érzékeltetik a kultúratudományoknak az ezredforduló óta zajló performatív forradalmát is.

Turizmus és modernitás

Noha a turista fogalma az angol nyelvben már a 18. század végén felbukkan az utazó – már akkor némileg negatív konnotációjú – szinonimájaként (Buzzard 1993:1), a modern turizmus kezdetét leginkább Thomas Cook – a modernitás hazánkban keveset emlegetett korai kulcsfigurája – 1841-es „találmánya”, a szervezett utazás jelezheti. A 19. század ezen éveit a modern turizmus társadalmi megszerveződéséhez szükséges olyan új közlekedési és kommunikációs

technológiákat – és újszerű felhasználásokat – eredményezték, mint a vasúti osztályok létrehozása az utazás demokratizálódásának kezdeteként – majd negyedszázaddal a vasút feltalálása után; a transzatlanti gőzhajózás vagy a fényképezés (Urry 1995a:142–143, Urry 2002:18–24). Mindezek az utazás stílusának, konvencióinak változását is okozták. A modern kori utazás a korábban elsősorban narrativizált formában

kifejezhető tapasztalatból az érzékszervek korábbi egyensúlyát, kontrollját megbontó, a vizualitást középpontba helyező tapasztalattá alakul át (Adler 1989, Schivelbusch 1986).

Orvar Löfgren svéd kultúrákutatónak a nyaralás, a vakáció történetét bemutató könyvében a modern turizmust – Jean-Didier Urbain francia szociológus nyomán – regényes alak jelképezi: Phileas Fogg és

Robinson. Phileas Fogg a felső- vagy középosztálybeli férfi utazó megfelelője, akit új és új látványosságok szüntelen keresése jellemez. Ezzel szemben

Robinson a hétköznapoktól való „elszakadás”, a pihenés, a relaxáció vágyát, tapasztalatát fejezi ki (Löfgren 1999:9).

A turizmus e kettős tapasztalatának képe jelenik meg a téma kulturális szociológiai alapmunkájában, John Urry először 1990-ben kiadott *Tourist Gaze* című könyvében is. Urry szerint a modern turizmust sajátos turistatekintet jellemzi, amely a hétköznapi társadalmi tapasztalatok formáival szemben szakértők által megszervezett és mindennapi tereinktől távoli terekhez kapcsolódó jelek iránti vágyakozásként értelmezhető (Urry 2002:1–3). A turistatekintetnek két fajtája alakul ki szerinte a 19.

{ ...a modern turizmust
[...] két regényes alak
jelképezi: Phileas Fogg
és Robinson. }

században; az egyik társadalmilag a polgársághoz, esztétikailag a romantikához, gazdaságilag pedig a ritka, ún. pozicionális javak fogyasztásához köthető¹ – ellentétpárja az alsóbb társadalmi csoportokhoz, a tömegességhez kapcsolódó kollektív turistatekintet (Urry 2002:43).

A turizmusnak e modernitásban kialakult formái mögött nem lehet nem észrevenni a modern társadalmak differenciálódási folyamatait; olyan ellentétpárok kialakulását, mint munka és szabadidő, elitkultúra és populáris kultúra – vagy a város és a vidék kulturális tapasztalatának szétválását. De hasonló oppozíciót lát a turizmussal a kulturális antropológia felől elsőként foglalkozó tanulmánykötet is: a vendég, turista és a vendéglátó helybéli kultúráinak különbsége. Olyan témákat elemez, mint a turizmus hatásai a helyi kultúrákra, akkulturáció vagy épp a turizmus okozta kommercializálódás (Smith 1989).

A turizmuskutatás számára tehát a turista gyakran a modern ember (Urry 1995a) és még inkább a modern fogyasztó megfelelője, aki elidegenedettsége miatt a centrumokból a perifériák felé menekül, s ahogy a modernitás a többi érzéket elnyomja, tapasztalatait a vizualitás szervezi: a különlegesség, a látvány, a nem megszokott, az eredeti és hétköznapiatlan tapasztalatok érdeklik.

Urryt a nyolcvanas évek végén, a turistatekintet koncepciójának megfogalmazásakor nemcsak a modern társadalom panoptikusságának Foucault-féle elmélete² és Colin Campbellnek a romantikus fogyasztói étoszról szóló elképzelése inspirálta, hanem azok a szemiotikusok is, akik a fogyasztói kultúrát s vele együtt a turizmust megpróbálták többnek tekinteni, mint az elitista kultúrkritika, amely számára a turizmus egyszerűen csak a vulgaritás egyik alesete volt. A turizmus e szemiotikai alapú emancipálásának egyik korai példája lehet az amerikai irodalomtudós, Jonathan Culler tanulmánya a turizmusról, illetve Roland Barthes-nak a kulturális mítoszok, jelekhez társuló konnotációk teremtésére vonatkozó elmélete. Culler a turistákról mint hétköznapi szemiotikusokról beszél, és képtelenségükről a tárgyak és helyek jelértékétől való elszakadásra. „A turistát

minden önmaga jeleként érdekli... A turisták, szemiotikusok lebecsült seregei, ellepik az egész világot a franciaság, a tipikus olasz viselkedés, a keleti helyszínek példái, a tipikus amerikai autópályák és a hagyományos angol kocsmák jeleit keresve” (Culler 1981: 127).

A modern turizmus további fontos sajátossága, hogy a mögötte rejlő oppozíciók, különbségek mindig térbeliesülnek is, sajátos kulturális földrajz társul hozzájuk. Ez a modern társadalmi folyamatok giddensi értelemben vett kiagyazódásának is példája: tér és hely elválik egymástól, a társadalmi cselekvés elszakad lokális kontextusától (Urry 1995a:143). Ahogy a modern turizmust a menekülés metaforája hatotta át, úgy kapcsolódott a térbeli marginalitáshoz, perifériákhoz. A modern társadalmi csoportok a turizmus helymítoszai révén mintegy gyarmatosítják a tájat, s egyben a modernitás alternatív kulturális geográfiáit is létrehozzák (Shields 1991).

Igy jelenik meg Urry tanulmányaiban az angol tóvidék (Urry 1995b, Crawshaw – Urry 1997) vagy a tengerparti nyaralóhelyek (Urry 2002:16–37) mint a különféle turistatekintetek megszerveződésének tárgyai. Urry az angol ipari forradalom egykori északi

{ A modern társadalmi csoportok a turizmus helymítoszainak segítségével mintegy gyarmatosítják a tájat... }

központjainak vizsgálata során, a nyolcvanas években figyelt fel a régi iparvárosok közelében lévő olyan tengerparti üdülőhelyekre, mint például Blackpool, amelyek a gyáriparral együtt a hanyatlás jeleit mutatták (Franklin 2001). Azt is észrevette, mintha ezek a modern turistahelyek a posztmodern fogyasztói társadalom előképei lennének, amelyeket már korábban is a posztfordista gazdasághoz hasonló bizonytalan, átmeneti viszonyok (mint például szezonális) jellemeztek. Tehát a modern turizmus történetében egyre inkább a kulturális dimenziók szerint szerveződő szabadidő-központú fogyasztói társadalom ismerhető fel.

Chris Rojek, a szabadidővel foglalkozó angol társadalomtudós a turizmus térrel kapcsolatos reprezentációi kapcsán írja, hogy ezeket – a Windows menüfogalmaival szólva – a *kijelölés* és az *áthelyezés* szervezi. Kijelölésük során a legtávolabbi helyek válnak ismerőssé, megszokottá; saját tereink

¹ Olyan javak fogyasztását érte ezalatt, amelyek érzékelési és fizikai kapacitása eltér, azaz hiába állnak korlátlanul rendelkezésre, használatuk korlátozott, mert például a magányosságot, egyedüllétet feltételezik: mint például a táj(kép) (Urry 2002: 39–43)

² A *Tourist Gaze* egy Foucault-idézettel kezdődik a *Klinika születése* című írásából.

be áthelyeződve pedig új jelentéseket hozhatnak létre bennük. A folyamatot, ahogy a mediatiszt, közvetített jelek mintegy beleírják magukat a fizikai tájba, az egykori lengyelországi koncentrációs táborokba irányuló turizmusból vett példáján mutatja be, ahol a hollywoodi film, a *Schindler listája* lett az egyik turizmus-szervező tematikus elem (Rojek 1997). Rob Shields a Niagara-vízesés történetéről írott tanulmányában azt elemzi, hogyan üresedett ki a világhírű turistahely, „a világ nászút-fővárosa” bő egy évszázad alatt az előbbihez hasonló – csak jóval nagyobb – szemiotikai kiaknázása következtében, hogyan vált üres jelölővé a kommercializált tömegkultúrában, végképp elveszítve eredeti auráját (Shields 1991:117–161).³

Szemben a turistatekintettel

A turizmust a modernitás felől értelmező elméletekkel szemben az első kritikát a feminizmus alapján fogalmazta meg két finn társadalomkutató, 1997-ben. Kritikájuk tárgya nemcsak a turizmus addigi elméletei, hanem a turizmust metaforaként használó Zygmunt Bauman volt. „A hotelszobák kényelmetlenségei valóban honvágyat ébreszthetnek; olyankor vigasztaló elégtétel tudni, hogy van valahol otthonunk; egy visszavonulási lehetőség a tolongásból, ahol az ember védelmet találhat” – írja Bauman a *Turisták és csavargókcímű* írásában (Bauman 1999:6), amelyben a késő modernitás egyik alapfiguráját megtestesítő turista otthontalanságáról beszél. Jokinen és Veijola szerint Bauman és a turizmusról gondolkozó társadalomtudósok többsége úgy beszélnek a turistáról, mint akinek a figurája mögött az otthon, az egyértelmű és biztos háttér hűződik – ez persze csak egy férfias, a feminizmus által sokat bíralt szimbolikus rend kivetítése (Jokinen–Veijola 1997).

A másik gyakran elhangzó érv a turizmus elméleteivel, s különösen Urry turistatekintet-konceptiójával szemben ezek

nyugati társadalomtörténetbe való beágyazottsága. Két új-zélandi kutató például azt mutatja meg, hogy a déli félteke szigetországára mennyire nem illenek a turistatekintet szempontjai. Új-Zélandon a turizmus csak a 20. század közepén jött létre, kiterjedt szolgáltatóipar hiányában azonban jellemzően privát és kevésbé szervezett formában. Olyan tevékenységeket is magában foglal, mint az aktív kalandtúrák, kempingezés és természetjárás vagy városi turizmus, a turistatekintet túlságosan is passzív és vizualizált cselekvőt feltételező koncepciója nem alkalmas ezek megragadására (Perkins–Thorns 2001).

Mi a baj a turizmuselméletekkel? Crang és Coleman szerint a turizmus eddigi megközelítéseire „az emberek helyekhez utaznak, hogy feltérképezzék a kultúrát” (Crang–Coleman 2001:11) állítása érvényes. Szerintük a turizmus eddigi fő megközelítéseinek az a hibája, hogy a turizmust még mindig territorializált, diszkrét és lokalizált események sorozatának ábrázolják. „A turizmus az utazás elkülönülő, felsorolható eseményei, az elindulás, elfoglaltság,

...a „piszkos turista” koncepcióját javasolják, amelyet az előző megközelítések elméleti tisztasága, a modern elkülönítések, oppozíciók helyett hibriditás jellemez...

vásárlás, megérkezés sorozata, ahol a turista a racionális ember borzalmas megtestesülése” – írják a turizmus ökonómiai megközelítéseit is bírálva (Crang–Coleman 2001:6). A korábbi teóriák helyett a „piszkos turista” koncepcióját javasolják, amelyet az

előző megközelítések elméleti tisztasága, a modern elkülönítések, oppozíciók helyett hibriditás jellemez, s elmozdulás a reprezentációtól az eljátszás, bemutatás felé. A turizmust olyan folyamatnak látják, amely egyszerre olvaszt magába diszkurzív vonásokat, a materialitást és a gyakorlatot.

Turizmus és performativitás

Tim Edensor, aki a performatív megközelítést elsők között képviselte a turizmus kutatásában, azt mondja, hogy indiai kutatásaira a turizmus elméletei iránti elégedetlensége ösztönözte. Legyen szó akár a turizmus funkcionista megközelíté-

³ A turisták, a gyakran felületes és sekélyes jelek passzív fogyasztóinak szemiotikai függőségét talán nem is lehet jobban illusztrálni, mint Martin Parr neves angol fotográfus turizmussal foglalkozó albumának az Akropolisznál 1991-ben készült képével. A képen feltehetőleg egy nyugati és egy távol-keleti turistacsoportot látunk, háttérben a Pantheonnal. Előbbiek lelkesen veszik körül idegenvezetőjüket, míg az utóbbiak éppen csoportképpé állnak össze fotósuk kamerája előtt. A kép sajátossága talán nem is az, hogy az egyik csoport tagjai szigorúan rövidnadrágosak, míg a másiké nem, hanem hogy a képen lévő egyik alak sem tekint magára az épületre, amelynek kedvéért bizonyára ellátogattak oda. (Lásd: <http://www.magnumphotos.com/CoreXDoc/MAG/Media/TR3/F/W/L/Y/LON17731.jpg> – 2007.05.03)

seiről (amelyek a turizmust például mint szekuláris rítust értelmezték), akár a turizmus ökonómiai megközelítéseiben különösen burjánzó turistatipológiákról, ezek a turizmusban mindig a szabályost, általánosíthatót keresik. Nem foglalkoznak azzal, hogyan válik a turizmus a mindennapi élet részévé, hogyan jönnek létre a globalizációval sajátos, megkülönböztethető vonásokkal rendelkező színpadai (Edensor 1998:4–5).

Edensor szerint a turizmusnak a performativitás nyomán értelmezett helyeit az esetlegesség szervezi, s a turizmusipar szakértői által létrehozott reprezentációk mellett legalább annyira fontosak a hely földrajzi és történelmi adottságai, az ott megjelenő, találkozó csoportok egymáshoz való viszonya és különböző kulturális gyakorlataik egymásmellettsége. Edensor a turizmust a hétköznapi élet azon performatív színpadának meghosszabbításaként fogja fel, ahogy Goffmann ábrázolta a mindennapi életet. A turizmus példája lehet a hétköznapi élet szerepeit irányító konvenciók konfrontálódásának, tanulmányozhatjuk e konvenciók megerősödését vagy éppen meggyengülését (Edensor 2001: 60).

Kutatásában a turistatipológiák eszencializmusával szemben a turizmus performanszait mint „kulturális előfeltételek konkrét megvalósulását” (Edensor 1998:64) mutatja be a Taj Mahal példáján. Kutatása nemcsak azt példázhatja, hogy a globális turizmusban már nem feltétlenül érvényesek a korábbi centrum–periféria viszonyok; fontos lehet a hely turisztikai sokfélesége is. A Taj egyszerre színpada a tömeg-, alternatív, szent-vallásos és nemzeti ideológia vezérelte turistagyakorlatoknak. Edensort az érdekelte, hogy egy bizonyos helyhez kötődő narratívák mint kulturális előfeltételek, a séta, bámszokás, fényképezés és emlékezés gyakorlatain keresztül hogyan eredményeznek különböző performanszokat. A nyugati turisták esetében ezek a „direkt” és „identitásorientált” performanszok (Edensor 2001:73–74), amelyek azt is láttatják, hogyan íródnak felül az elit- és tömegturista merev kategóriái. Hiszen a különböző turistaperformanszok nem társadalmi-kulturális helyzet, személyiségtípus vagy csoporthoz tartozás függvényei: nem állandó szerepet jelentenek, a kelet–nyugati ko-

lonialista narratívájának eltérő változatai magyarázzák őket.

Edensor azt is megmutatja, hogyan válik a Taj Mahal a sokféle turistatevékenység, performansz hatására a globális turizmus hibrid helyévé, amely a különféle turistagyakorlatok felől szemlélve különböző térérzeteket is eredményez, párhuzamosan értelmezhető akár homogén vagy heterogén helyként. Tehát akár a turizmus zárványaként, enklávéjaként, a felügyelet, rend és vizualitás uralta ún. turistabuborékként, vagy épp az alternativitás, önmegvalósítás helyeként, amelyet elmosódó határok, keveredő emberek, találkozások, önkifejezés és önszabályozás, a fantázia, vágy és az érzékszervi tapasztalatok tobzódása jellemez (Edensor 1998: 149–180).

„Új mobilitás” a turizmuskutatásban

A kulturális gyakorlatok – esetleges és konkrét helyekhez kötődő – színpadait elemző performatív szemléletben is észrevehetjük azonban a tér zártságát, lehatároltságát. A turizmuskutatás performatív fordulatát ezért kiegészítheti az ún. új mobilitás paradigmája, amit Urry is képvisel (Urry 2000). Az ezredforduló utáni dániai kutatás is példázhatja ezt, amelyről *Performing Tourist Places* címen jelent meg kötet 2004-ben (Baerenholdt–Haldrup–Larsen–Urry 2004).

Urry szerint az új mobilitás paradigmája egyszerre próbál kritikus lenni a humanisztikus földrajzzal szemben, amely zárt és eredetinek gondolt helyeket feltételez az identitás forrásaként, otthonként; a mozgást ünneplő jellegzetes posztmodern nomadisztikus megközelítésekkel és a késő modern helynélküliség kulturális kritikájával szemben, amelyet Marc Augé neve fémjelez. Tartalmilag pedig a tér materialitása felé fordulás jellemzi, a tér inhumán földrajza érdeklí. Ez a megközelítés a globalizáció elemzése során annak optimisztikus vagy pesszimisztikus megítéléseivel szemben azt hangsúlyozza, hogy a globalizáció során a társadalmi viszonyok inhumán kapcsolatokban épülnek újjá, amelyek tárgyakat, jeleket, gépeket és technológiákat, szövegeket, fizikai környezetet egyesítenek (Urry 2000:13 m–14).⁴

A turizmus kortárs kulturális kutatásának empirikus szintjén pedig olyan gyakor-

⁴ A megközelítésre nyilván a tér relacionista felfogása és Bruno Latournak a természet és kultúra, mesterséges és természetes elválasztását visszautasító cselekvő hálózat elmélete gyakorolt hatást.

latok iránti érdeklődés jelzi az új mobilitás paradigmáját, amelyek ugyan jelentősek a globális turizmusban, a hagyományos elméletek számára mégis mintegy láthatatlanok vagy inkább nehezen értelmezhetőek. Egyik ilyen példa az ún. VFR-turizmus (azaz visiting friends), amely azt példázza, hogy a turisztikainak tűnő utazások jelentős része is meglehetősen banális és mindennapi célú (Larsen – Urry–Axhausen 2007:245).

De említhetnénk az ún. *Do It Yourself*-turizmust is. David Crouch angol kulturális geográfus a vidéket lakókocsival, lakóautóval járó karavánzókat és a város környéki telkek hobbikertészei között folytatott kutatása kapcsán arról ír, hogyan hoznak létre gyakorlóikban hasonló tapasztalatokat, értelmezéseket ezek az egészen különböző terekben, különböző társadalmi csoportok által folytatott DIY – csináld magad jellegű – turista-(?), szabadidős(?) tevékenységek. A mindennapi élet olyan laikus földrajzi gyakorlata, „nem reprezentáló” tudása ez – ahogy Crouch az angol földrajztudós, Nigel Thrift nyomán fogalmaz –, mint az efféle turizmus során létrejövő barátságok, intimitás, új szociális kapcsolatok, a természethez kötődő testi tevékenységek vagy éppen egy sajátos naiv, hétköznapi esztétika (Crouch 1999).

A turizmusban végbemenő deegzotizálódás megközelítésének talán a legszembetűnőbb példái az ún. „második otthon” jelenséggel, azaz a nyaralóházakkal kapcsolatos kutatások. Mint Urry és dán szerzőtársai fogalmazzák, Dániában a vendégéjszakák 40%-a kötődik a második otthon valamilyen formájához. Az általuk vizsgált három dán tengerparti térség nyaralóház területei szerintük tökéletes példái a decentralizált és esetleges karakterű hálózatnak (Baerenholdt–Haldrup–Larsen–Urry 2004:26–28).

A jogi szabályozás miatt a 70-es évektől létrehozott, a korábbi falusi és városi területektől viszonylag független zónákban lévő dániai második otthonok, nyaralók tulajdonosai többnyire maguk is távoli turisták, akiknek többsége, informálisan kiadva házukat, a turizmusipar szereplőivé is válnak. A jelenség meglehetősen kevésbé kommercializálódott, gyenge kapcsolatai vannak az üzleti szférával, a helyi politika hálózataival – a gazdaság kemény hálózataival

helyett valamiféle lágy, informális és szinte lokalizálhatatlan hálózat határozza meg. E jelenség esetében használhatatlannak bizonyul a turizmus ökonómiai, földrajztudományi megközelítéseiben – hazánkban is különösen – kedvelt „desztináció” fogalma, amely egy térbeli mobilitáson alapuló gazdasági ágazat territorializált fogalma, s mindig feltételez valamiféle felülről kialakított, reprezentált imázst, identitást, amelyben egy jól körülhatárolható terület lakói is osztoznak (Baerenholdt–Haldrup–Larsen–Urry 2004:28–30).

A turizmus helyei inkább egy újabb metaforával jellemezhetőek – summázzák Urryék kutatásukat. Ez a tengerparton a nyaralók által állandóan felépített, majd a tenger által elmosott *homokvár* metaforája. Mint írják: bármelyik, a tengerparton

A turizmus helyei sokkal inkább egy újabb metaforával jellemezhetőek [...] Ez a tengerparton a nyaralók által állandóan felépített, majd a tenger által elmosott homokvár metaforája.

megépített „homokvár” feltételezi utak hálózatát, a magántulajdonú autók széles körű elterjedését, nyaralóházakat, kempingeket, tengerparti szállodákat, vendéglátó körzeteket, a marketinget, internetet, hirdetéseket, az ünnepnapokkal kapcsolatos jogszabályokat, a

területfejlesztési rendeleteket, térképeket, a domesztikusság ideológiáját, a nukleáris családot és így tovább...” (Baerenholdt–Haldrup–Larsen–Urry 2004:144). A turistahelyek ilyesféle komplexitása mögött *esetleges stabilitásuk* rejlik. A homokvár a valószínűleg kínai eredetű kislapáttól kezdve, amellyel építjük, a róla készült fényképekig, amelyeket télen otthon nézegetünk, sokféle, anyagi, tárgyi, testi és imaginatív aspektusú mozgást és közelséget, szomszédságot fejez ki. Olyan szomszédságokat, amelyek keresztezik az anyagi és társadalmi, távoli és otthoni határait. S nem mellesleg mindennapi elsajátításuk, domesztikálódásuk során performanszokat, laikus térbeli gyakorlatokat hoznak létre, ezért egyszerre jellemző rájuk a leülepedés és az erózió, az esetlegesség. Dániai tengerparti nyaralóhelyeken folytatott kutatásuk során e performanszok fizikai környezetét, testi, társadalmi, emlékezetbeli és a vizuális, képi aspektusait egyszerre hangsúlyozták, elemezték (Baerenholdt–Haldrup–Larsen–Urry 2004:31–47).

Példa lehet erre a balti-tengeri Bornholm szigetének műemlék várban folytatott tepermunkájuk; a várral kapcsolatos reprezentációkban (képeslapok, útikönyvek) érvényesülő romantikus turistatekintettel

szemben a turisták többségének fényképezési gyakorlatát ún. családi tekintésként azonosították. Elemzésükben a fotózást nem egy vizuális és mozdulatlan megfigyelő által irányított tevékenységként mutatják be, hanem a családi tekintet testi gyakorlatot, kreativitást, játékosságot igénylő fényképezési performanszaként. Ennek nem elsősorban a látványosság dokumentálása és reprezentálása a célja, hanem a családi viszonyok, az intimitás létrehozása, eljátszása a fényképezés során. A családi tekintet nyilvános és privát határa is elmosódik. A látvány ürügyén a dán sziget várába érkező és ott egymást fényképező családtagok egy nyilvános helyen, a nyilvános viselkedés szabályaival, a digitális fényképezőgépek, videokamerájuk segítségével hozzák létre privát tereiket, domesztikálva is egyben a nyilvános teret (Haldrup-Larsen 2003).

A családi tekintet példája is mutatja, hogy a korábbi kutatások által a nyilvánosságban, médiában uralkodó vizuális reprezentációk felől megközelített tér, és fogyasztóként feltételezett turisták mögött teljesen eltérő performanszok, a helyben folyó viselkedés, koreográfiák eltérő szabályai és ezektől különbözni akaró, alternatív marginális performanszok egyaránt észrevehetők: megannyi banálisnak látszó koreográfia a turizmus reprezentációit uraló turistatekintetek, „desztinációk” mögött.

Irodalom

- Adler, Judit (1989): Travel as Performed Art. In *American Journal of Sociology*. 94(6). 1366-1391.
- Baarenholdt, Jorgen Ole-Haldrup, Michael-Larsen, Jonas-Urry, John (2004): *Performing Tourist Places*. Aldershot - Burlington: Ashgate.
- Bauman, Zygmunt (1999): Turisták és vagabundok. A posztmodern kor hősei és áldozatai. In: *Lettre International*. (35): 2-7.
- Buzard, James (1993): *The Beaten Track. European Tourism, Literature, and the Ways to Culture, 1800-1918*. Oxford: Clarendon Press.
- Crang, Mike-Franklin, Adrian (2001): The trouble with tourism and travel theory? In: *Tourist Studies* 1(1): 5-22.
- Crawshaw, Carol-Urry, John (1997): Tourism and the Photographic Eye. In: Rojek, Chris-Urry, John: *Touring Cultures*. London: Routledge. 176-195.
- Crouch, David (1999): The Intimacy and the Expansion of Space. In: Crouch, David (ed.): *Leisure/Tourism Geographies. Practices and geographical knowledge*. London-New York: Routledge. 257-274.
- Culler, Jonathan (1981): Semiotics of Tourism. In: *American Journal of Semiotics*, 1 (1-2): 127-140.
- Edensor, Tim (1998): *Tourists at the Taj. Performance and Meaning at a Symbolic Site*. London - New York: Routledge.
- Edensor, Tim (2001): Performing tourism, staging tourism. (Re)producing tourist space and practice. In: *Tourist Studies*. 1(1) 59-81.
- Franklin, Adrian (2001). The Tourist Gaze and beyond. An interview with John Urry. In: *Tourist Studies*. 1(2). 115-131.
- Franklin, Adrian (2003): The tourist syndrome. An interview with Zygmunt Bauman. In: *Tourist Studies*. 3(2). 205-217.
- Haldrup, Michael - Larsen, Jonas (2003): The family gaze. In: *Tourist Studies*, 3(1) 23-45.
- Jokinen, Eeva-Veijola, Soile (1997): The Disoriented Tourist. The figuration of the tourist in contemporary cultural critique. In: Rojek, Chris - Urry, John (eds.): *Touring Cultures*. 23-51.
- Larsen, Jonas-Urry, John-Axhausen, Kay W. (2007): Networks and Tourism. Mobile Social Life. In: *Annals of Tourism Research*, 34(1), 244-262.
- Löfgren, Orvar (1999): *On Holiday. A History of Vacationing*. Berkeley-Los Angeles: University of California Press.
- Perkins, Harvey C.-Thorns, David C. (2001): Gazing or Performing? Reflections on Urry's Tourist Gaze in the Context of Contemporary Experience in the Antipodes. In: *International Sociology*, 16(2): 185-204.
- Rojek, Chris (1997): Indexing, dragging and the social construction of tourist sights. In: Rojek, Chris - Urry, John (eds): *Touring Cultures. Transformations of Travel and Theory*. London: Routledge.
- Shields, Rob (1991): *Places on the Margin. Alternative Geographies of Modernity*. London: Routledge.
- Schivelbusch, Wolfgang (1986): *The Railway Journey: The Industrialization of Time and Space in the 19th Century*. Berkeley-Los Angeles: University of California Press.
- Smith, Valene (ed.) (1989): *Hosts and Guests. The Anthropology of Tourism*. Second edition. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Urry, John (1995a): Tourism, Travel and the Modern Subject. In: *Consuming Places*. London - New York: Routledge. 141-151.
- Urry, John (1995b): The Making of the Lake District. In: *Consuming Places*. London - New York: Routledge. 193-210.
- Urry, John (2000): *Sociology beyond Societies. Mobilities for the twenty-first century*. London - New York: Routledge.
- Urry, John (2002): *The Tourist Gaze. Second edition*. London: Sage.

Delfin

(Az én kísérletem)

Hanyagold a delfint.
Akkor csillogott,
elvakítva téged is.
Vonzott, legyen téma,
de nem úszhat helyetted.

Válts viszonyt.
Idézni ne próbálj,
se kezdeni újra.
Ne légy pontatlan,
ne fogd rám,
se a depresszióra.

- Légy te delfin.
- Hívhatsz így.
Ha magamra hagysz,
legyek moszat,
nem látom a pontokat.

Pontok között,
tervezetten, könnyedén
úszni tova.
Lebegés, sodródni,
nem tudni, kényelmesen,
pontokról és célokról.
Mély vizeken
hánykolódni, érezni
a messzi másikat.

Ki diktál?
- Ne csillogj.
- Ne vizlass.
Mondd:

Síkos inkább,
vagy a kékség?
Intelligencia,
vagy izmok összjátéka?
Szituáció, kép, emlék:
nem foghatod marokra.
Ne erőltesd, ne szorítsd.
Legyen delfin.

Hát ne panaszkodj.
Kérdezz.
Így delfin.
S talán mondhatod, nekem,
eljövök, ha hívsz.
Magamat nem ölelhetem.

A repülő hegy

Nyema története*

Ez a történet persze Nyemáé marad,
elsősorban Nyema volt, aki olyan
ősidőkről
mesélt nekem, amikor a hegyek
kiváltak a csillagok szíporka-seregéből,
és fénytutajok gyanánt sodródtak az
égbolt éjszakáján,
mígnem végül leszállingóztak
a mi világunk rónaságaira,
mert ez a világ addig lapos volt,
csupa mocsár, kő- és hósvatag,
legelő, rét, szavanna, semmi egyéb;

de bármilyen irdatlannak és
mozdíthatatlannak látszanak is
most a hegyek, mondotta Nyema,
egyikük sem fog örökre itt maradni
az emberi világban: sorban egymás után
felszállnak valamikor majd, és továtűnnek,
ahogy jöttek volt, váratlanul,

fölrepülnek, és olvadékvíztől zubogva,
kőlavináktól mennydörögve, mind
magasabbra és magasabbra emelkednek, és
hózáslókat
lobogatva köröskörül,
hazatérnek, vissza a csillagok közé,
lassan, megállíthatatlanul, sugárzó
fehéren,
mint gomolyfelhők egy csöndes délután.

Nyema oly magától értetődően beszélt ama
körülményekről,
melyek közt világunk legeslegsúlyosabb
terhei
hirtelen könnyűvé, pehelykönnyűvé
válnak, és tovalibegnek,
mintha természeti törvényekről beszélne,
melyek a vízből
kőkemény jeget vagy a sziklából
cseppfolyós lávát csinálnak.

De a repülő hegyek történetét
nem egyszerre mesélte, nem egy nap, egy
este,
egyetlen tűznél, hanem szétszórtan adta
elő
a Kham-beli hegyekben töltött hetek
során,

töredékekben, részletekben, mintha
elbeszélésének
minden folytatása vagy bővítése előtt
újólág meg kellene győződnie róla, vajon
hallgatója
elég érett-e a mondottakhoz, és képes-e rá,
hogy észlelje benne azt, ami magától
értetődő.

Már azt sem tudom pontosan,
mikor kezdte történetét, mert Nyema
nem egyszerűen *elkezdte*, hogy aztán
folytassa,
és így tovább, valami befejezésig...
Hogy egy utalás Nyemától a repülő hegyek
történetéhez tartozik-e vagy csak
magyarázat
valamely tüneményre a meredélyes tájban,
az néha csupán akkor volt eldönthető,
amikor ő már rég elhallgatott.
Az összefüggés gyakran csak utólag,
emlékezetemben vált világossá, amikor
szavak,
mondatok, töredékek álltak össze egészszé,
és így alighanem az is megfelel az
igazságnak, ha azt
mondom, hogy Nyema történetét
fokozatosan
a sajátommá alakítottam.

Amikor például *szögekről* beszélt,
miközben az imazászlók nyelét írta le,
hogy milyen fa kell hozzá, melye
imádságok és
mantrák lobognak rajta, akkor mélyen
benne voltunk
egy olyan hegy történetében, mely repül...
De én akkor azt hittem, ezek a *szögek*
csupán
körülrírás, közelítés egy szóhoz, melyet ő
nem ismert,
vagy amely épp nem jutott eszébe,
és érteni vélem, és nem kérdeztem rá, mi
az.
Ugyan hát hol kezdődött Nyema
története? És mikor?

A kezdet azokra a napokra nyúlik vissza,
melyek során

* A Kalligram Kiadónál télen megjelenő regény 7. része. A következő fejezetet a júniusi számunkban közöljük.

hideg éjszaka szállásunkról *a Helyen, ahol
Nincsenek Álmodok,*
jakkaravánunkkal leereszkedtünk a folyó
meanderjeihez,
és aztán mindig a partot követve
a völgy felhőkbe burkolódzó felső vége
felé vonultunk;
a jakok fürge és furcsán kecses patáikon,
melyek hosszú gyapjúcsimbókokat
lobogtató,
tömzsi testüket még súlyosabbnak
mutatták,
én felsebzett lábbal, mert a sáros talajon
és a kőgörgeléken jártomban újra meg újra
felfakadtak vízhólyagjaim.

A felhők úgy töltötték meg a völgyet, mint
egy dagasztóteknőt,
a meleg légáramlásban itt-ott fölfelé
hömpölyögtek
a hegyoldalakon, eltűntek, elfüstölögtek a
hegygerinc fölött,
olyan égben, mely az éj kékségébe olvadt
bele,
és a folyót, a hegyvonulatokat, a völgyet
mindannyiszor
más-más színárnyalatokkal ruházták fel,
mintha nemcsak
esőt, havat és jégverést
adhatnának, hanem színeket is,
és így befestették a hegyi tájat
a fehér fény összes hullámhosszával,
spektrumával.

A nemzetség néha órákra megszakította
útját
a havasi rétek felé, hogy legelhessen a
jószág.
Liam és én olyankor tűzifát szedtünk,
lapos
kavicsokkal kacsáztunk a folyónál,
vagy a felhőkre aggattunk ismerős
alakot, formát és nevet:
eljátszogattunk.

Az egyik ilyen tavaszi napon pedig
a levegő annyira kitisztult,
hogy a völgyvégződésen túl, a
messzeségben
a Madárhegy egyik pillérsora
félelmetes nagyságában látható lett,
és a sziklafal tövében, bár nem a várva-
várt kolostor
(ahhoz még mindig messze voltunk),
de egy vékony füstoszlop, mely egy
gleccser összevissza
hasadozott jégnyelve felé lebegett...,
és főleg, egyszerre csak, a tiszta
levegőben

színes idomok látszottak, színes
háromszögek!
Irdatlan kiterjedésűek lehettek, ha abból
a messzeségből, ahol voltunk,
felismerhettük őket.

Ezek a háromszögek a virágzó rekettye
sárgájától vagy a sepróshanga bíborától
ragyogó hajdani
krumpliföldeket juttatták eszembe a
Caha-hegyek
lejtőin, elhagyott, gyommal benőtt
szántókat, melyek a nagy éhínség és
éhhálál korszakai óta
bérlik elűzése vagy kivándorlása óta
parlagon hevernek,
és mégis, több, mint százötven év múlva is
még mindig látható egykori területük.

Az angol uralom alatt elvadult
földek látványa manővereink során
apánkban
mindannyiszor fölébresztette az ősrégi
dühöt,
és amit a völgy végében felbukkanó színes
jelek
megpillantásakor éreztem... mi volt az?
Ennek a dühnek a visszhangja volt?

A hadsereg! Légijelek! Ezek az átkozott
megszállók már megint!
Ezek bizony a kínai légierő jelzőszínei, az
ország
meghódításának és bekebelezésének
jelzései!
ezek a seggfejek telefestették,
telefirkálták még a vadont, a hegyeket is
bombázóiknak szóló útmutatókkal,
hogy bármikor új meg új tüzes bélyeget
süthessenek a tájra:
A mi zsákmányunk! A mi területünk!

Csakhogy... most is olyasmit éreztem,
mint annak idején,
amikor megláttam a rekettyesárgán és
hangalilán
ragyogó földeket: jelentésüktől
eloldozódva,
e jelek a hegyfalak alján mintha egy...
egy égi hatalom? üzenetei lettek volna.
Olyan hataloméi,
mely kétségkívül a felhőkben honol,
és amelyet e vörös-kék szín-játék van
hivatva
tisztelni, óva inteni, tudósítani vagy
kiengesztelni.

És miközben a völgyvégi jelek
minden jaklépéssel egyre tisztábban
kivehetők

lettek, végül mozgás látszott rajtuk, mint
a hullámozgó búzatáblán,
eközben előrenyomakodtam a végtelen
sorokban
poroszkáló csordán, és Nyemához
igyekeztem felzárkózni.

Ez volt a második eset,
hogy ehhez a nőhöz akartam
fordulni egy jól megfontolt kérdéssel,
nem azért,
mert annyira foglalkoztatott, amit láttam
a messzeségben,
hanem mert hallani akartam a hangját,
azt akartam, hogy rám nézzen, és azt
akartam,
hogy se ő, se bátyám, Liam
semmit ne vegyen észre a rajtam elural-
kodó
vágyból, mert még nem voltam képes be-
látni,
hogy futok Nyema után, az olyan férfi iz-
gatott
félénkségével futok, aki tart a visszauta-
sítástól, és ezért
új meg új ürügyeket keres,
melyek igazolhatnak egy pillantást, egy
szót,
egy kérdést – még nem láttam be mindezt.
Futottam utána.

Nem kellett keresnem,
mindig tudtam, merre jár – a karaván
legelejen,
csordája egyik jaktehene mellett,
mely csak néhány sötét gyapjúcsimbókot
lobogtatott,
különben majdnem teljesen fehér volt,
mintha végtelen télre készülődve
álcázta volna magát.

A homokos ösvény, mely durva kőgörgelék
és egy három vagy négy méter mélyre le-
futó
meredek parti rézsú közt húzódott, oly
hirtelen
emelkedett, hogy a jakok
csak libasorban ballaghattak, és engem
bármelyikük,
amelyik mellett épp elhaladtam,
a sziklatömbökhöz vagy a rézsú
pereméhez taszíthatott.

És aztán, még mielőtt elértem volna
Nyemát,
hallottam, amint valamit mormol, egy
dali-dalt,
imádságot, gyermekverset... nem is tudom,
vajon kit

szólongat, isteneik egyikét, egy tehenet,
aki mellette megy,
vagy kisfiát, Tashit,
akit egy kendőben hordott a hátán.

Nyema dűnnyögött, dudorászott, jártában
egy kéziorsón
jakgyapjút font, és ennek ellenére
alig bírtam szusszal a ritka levegőben,
hogy egyszerre beszéljek és lépést tartsak
vele:
Nyema, ziháltam, Nyema.

Tashi pedig, a kisgyerek, akit Nyema vitt
a hátán,
hirtelen felnyitotta szemét,
és egyfolytában csak nézett rám.
Le voltam nyűgözve e pillantástól, és
botladoztam,
és támolyogtam, és félő volt,
hogy belezuhanok a folyóba!

Csak most, mint aki fia szemének
felnyílásától, nem pedig az én
szólongatásom hallatán
riadt fel révületéből,
csak most fordult meg Nyema, most
fordult felém,
látta, hogy éppen elesen,

orsóját lehullajtotta, karját kinyújtotta
utánam;
kapaszkodót kereső, magasba nyúló
kezemnél fogva könnyedén,
szinte játszi könnyedséggel visszarántott
az ösvényre és megmentett a rám váró
zuhanástól
azzal, hogy ballépésem lendületének
egyszerűen csak más irányt szabott:

hozzá fel, vissza az ösvényre,
felhullajtott magához!,
és még a jól sikerült segítség pillanatában,
alighogy eleresztette a kezemet,
máris a lehullajtott orsó után hajolt,
felkapta, és mint egy táncosnő a
következő
tánclépés folyamán,

mindent egyetlen mozdulattal
változtatott át,
úgyhogy nekem még megrémülni is alig
maradt időm,
csak annyi időm volt, hogy átvillanjon a
fejemen,
látva a gyermek rám irányzott szemét:
Ugyanolyan sötét, mint az anyjáié.

Nyema mondott valami megnyugtatóként
hangzót, mely bizonyára a mellette haladó
megriadt
jaktehénnek szól; imádkozott,
énekelt, de aztán nem dűnnyögött tovább,
hanem csak a gyerekhordó kendőt húzta
szorosabbra
szabad kezének egy könnyed
mozdulatával.

Rámutatott a messzeségben látható sárga,
kék és piros
háromszögekre, és hirtelen nem jutott
eszembe,
mit is akartam kérdezni: mintha jeges
árnyékból húzott volna meleg napfénybe
a keze,

és hogy a gyerek tényleg rám nézett-e,
vagy csak
álmában nyitotta ki a szemét,
már azt sem tudtam volna megmondani.
Tashi szeme csukva volt. Aludt.

Amikor leeresztettem a karomat,
hozzáértem Nyema vállához
a hála gyanú fölött álló, könnyed
gesztusaként,
és úgy rémlett, hogy még a kendő durva
szövetén keresztül is
érezem teste melegét, úgy rémlett, hogy ő

lassabbra fogta lépteit,
alig észrevehetően ugyan, de mégiscsak
lassabbra fogta,
hogy a kezem egy pillanatra
megpihenhessen a vállán,
hogy megpihenhessek a vállán egy
pillanatra.

Talán tévedek, de azt hiszem,
hogy ennek az első érintésnek az órája
volt az is,
amikor Nyema az imázslókról mint
szögekről beszélt,
és elmagyarázta, hogy a távolban a színes
alakzatok: mezők,
óriási mezők kék és sárga imázslók,
prayer flags
százaiból, ezreiből,
melyeket a kolostor
(egy erődítményszerű, tűzvörös épület,
amint fokozatosan
mindinkább felmagasodott előttünk
a völgy végének egyik kaptatóján), a
kolostor lakói
tűzdeltek a Madárhegy lejtőire:

az imádságok, melyek a zászlókra vannak
írva

vagy fadúcokkal nyomtatva, a mantrák, a
fohászok
a szélben kell, hogy lobogjanak,
a szélnek szakadatlanul mozgásban,
imádkozásban
kell tartania őket,
sodornia kell az imádságot az idők
végezetéig,
ahogy az imamalomba zárt
irattekercseknek is
forogniuk és forogniuk kell,
hogy a bennük foglalt szavakat
szakadatlanul ismételjék az írástudók is
és az igazságnak egy lehelete, egy
szótagja se
hullhasson vissza soha a hangtalan,
szótlan, istentelen elnémulásba.

Már akkor, elbeszélésének mindjárt a
kezdetén,
amikor még nem fogtam fel, hogy ez az ő
repülő hegyekről szóló történetének a
kezdeté volt,
rögtön elnémult Nyema, amikor Lim a
közelünkbe jött,
mintha mindaz, amit mondott, titok
volna, melybe csak én vagyok beavatva.

Pedig Liam ebben a pillanatban
nem is akart hallani semmit, hanem
elragadtatva biztosított felőle,
hogy az, ami egekbe nyúlón és
hőmezőktől
és gleccserektől fénylőn a völgy
végződése fölött
magasodik, csakugyan a *Cha-Ri*,
a térképen jelölt Madárhegy.

Tashi felébredt, és sírni kezdett.
Liam elmondta a mondanivalóját, és
továbbmenetelt.
Nyema hallgatott, és nem folytatta törté-
netét,

így csak később, napokkal, hetekkel
később
tudtam meg, hogy ezeknek az
imázslóknak a nyele
csakugyan szög, ezek *szögek*, mikkel az
embereknek
a hegység szegélyét a világhoz kell
erősíteniük,
oda kell szögezniük, hogy a hegység velük
maradjon,
és nehogy aztán viharokban, oly
hatalmasakban,
melyek a sziklákat is úgy fújják el, mint
hópelyheket,
a levegőbe emelkedjék, és elrepüljön.

Bizony, fölöttébb szükségesek e szögek,
de mindenekelőtt:
az emberkéz, mely beüti őket,
hogy a hegység erődtímeny és fal gyanánt
megmaradjon,
és óvja az embert,
mert még a világ legnagyobb és
legmagasabb hegyei sem
magasodtak öröktől fogva az emberi élet
fölé
hanem az emberek segítségül repültek
ide,

iderepültek abban az ősidőben,
amikor az ember az állatvilágból,
melynek mindaddig foglya volt,
főlegyenesedvén szabadulni kezdett,
és végül fejét fölszegve az égre, fel tudott
tekinteni
a felhőkre, amint vonulnak.

Akkor, egy évvel sem korábban,
bocsátkoztak le a hegyek
a rónaságokra, sivatagokra, legelőkre,
szavannákra,
hogy ez a hónap és minden viharnak
kiszolgáltatott, gyöngye fajzat
szélárnyékot kapjon, ahol fű sarjad
barmainak,
és gyógynövények nőnek, és hely van
tábortüzek,
sátrak számára, oltalom, élettér,

merthogy egy pár lábától megrabolva,
melyből karjai lettek,
csupán két lábon állva és tétován
főlegyenesedve,
ahogy az ember élt,
a szállókések, a hóviharok, a jégverések
könnyebben földhöz vágták, mint azelőtt,
az öntudat nélküli, négykézlás időkben.

De mindenekelőtt azért ereszkedett le
hegy hegy után
a világra, hogy az istenek és a
védőszellemek
a csúcsok el nem enyésző havában
otthonra leljenek, szellős pavilonokra,
ahonnét figyelhetik teremtményük
előrehaladását, és nézhetik, merrefelé
megy
ez az egyenes tartású, de gyakorta még
botladozó lény:
alighogy az állatvilágból kiemelkedett,
máris megint a bestialitás felé tart,
pusztulásába indul?

A lépcső, melyen e kétlábúak némelyike
felhágott, és amelyről más kétlábúak
feneketlen

mélybe zuhantak, csak főntről, a csúcsról
volt olyannak látható, amilyen:
völgymedrek édig érő sora,
mely a tenger tükrénél kezdődik,
és magasabbra, mind magasabbra vezet,
végül messze a felhőkön és a csillagokon
is túl...

Annak, hogy Nyema, amikor mesélt,
mindig csak hozzám beszélt, és bátyámat,
Liamot
ebből kezdettől fogva kizárta,
eleinte vajmi kevés köze volt irántam való
rokonszenvhez, még kevésbé szeretethez
vagy szerelemhez,
ez csak a nemzetség azon meggyőződését
fejezte ki,
hogy a repülő hegyről szóló történetet
egyetlen száj mondhatja egyetlen fülnek,
egyvalaki
mesélheti, aki tudja a választ
egyvalakinek, aki kérdez.
És én kérdeztem.

Márpedig egy repülő hegyről
nem szólhat mese tábortűz mellett,
nem lehet róla barátok közt, családi
körben
vagy bármily más hallgatóság előtt regélni,
ez csakis két ember közti kérdés lehet,
akik közül az egyik hallgatja a másikat, a
beszélőt.

Másképp van ez, mint az olyan általános
szabály,
hogy mondjuk a kuttyákat éjszakára le kell
oldani
láncaikról és pórásaikról, mert így
kitombolhatják dühüket
a farkasokon és az éjszaka támadó kedvű
démonain,
vagy az a szabály, hogy egy sátorban a
tűzhelyet
csakis a védőszellemek által ajánlott
ponton
szabad kijelölni,

ezzel szemben a történeteknek, így a
repülő
hegyről szólóknak is, minden fejben
valami újjá,
addig nem hallottá kell változniuk.
Abból, amit hallott, kinek-kinek a maga
történetét,
a saját elbeszélését kell megteremtenie,
valami mással össze nem téveszthető,
egyszeri dolgot
kell formálnia belőle,
valamit, amiben úgy hihet, mint
önmagában.

Egy ilyen történet menete, mondta Nyema,
mind az elbeszélőt, mind hallgatóját
messzire vezet
mindentől, ami ismerős, némelykor
mélyen az éjszakába,
de végül mindig visszavisz oda,
ahol mindennek a kezdete van,
vissza, és mégis egyre messzebb,
akár egy üstökös pályája: felbukkan a
csillag,
letűnik és eónok múlva
az ellenkező irányból visszatér,
vagy mint a fény, mely kialszik nyugaton,
és keletről ismét a magasba száll.

Nyema szemében ezért magától értetődő
és természetes volt, hogy története
engem is a tengertől és emlékeimtől
és bátyámtól, Liamtól egyre messzebb
és messzebb vitt, egyszersmind kezdett
hazavezetni
egy olyan világba, melyben egyes-egyedül
voltam önmagammal.

Még Nyemának és nemzetségének
időszámításához is
annyira hozzászoktam utunk során,
hogy éveimet immár nem vetettem alá
a közönséges számadatoknak,
hanem felhagytam a régi sorszámozással,
és azt mondtam, amit Nyema és az övéi
a jelenre, a Horse Island-ről Khamba tett
utazásunk évére, hogy *a ló éve*, olyan év,
mely a kígyó évét követte, és amikor
letelt,
a kecske éve következett utána,
és egészében egy olyan jövő felé haladt,

mely az évjegyek ciklikus váltakozása
szerint
a majomtól a kakason, a kutyán és a
disznón
és a patkányon, a bivalyon, a tigrisen,
a nyúlra és a sárkányra át újra meg újra
felvette a ló nevét mindannyiszor, amíg
végül minden idő lecsillapult, és mint egy
tó vize,
az égbolt tiszta tükre lett;
egy helyben állt.

Csak hónapjaimnak hagytam meg régi
nevüket
az új időszámításon belül,
és még ma is így beszélek:
Március 20-án volt a ló évében, amikor
jakkaravánunk elérte a kolostort a völgy
végében a Madárhegy
lábánál és a környező imazászló-mezőket,
melyek hossza két-

mi több, háromszáz métert is kitett,
lobogó,
szélben zúgó mezőket, szögek mezőit,
miknek egy hatezer méter magas hegyet
kellett meggátolniuk abban,
hogy fölemelkedjék a levegőbe
és elrepüljön.

Ami viszont érkezésünk órájában zubogva
fölmagaslott
a kőgörgelék-sivatag egyik vörös tornyáról
a kolostor
falai előtt, az nem hegy volt (habár
irdatlan árnyékot vetett),
hanem egy csapat óriási szakállas keselyű,
felriasztva egy tűzijáték-rakéta
robbanásának dörejétől,
melyet egy kacagó szerzetes, egy
kopaszra nyírt fiú,
egy gyerek, érkezésünk
tisztelőre bocsátott fel az égbe.

Hallottam, olvastam
e tornyokról és e keselyűhadakról,
sőt láttam is Liam képernyőin a hálóra
föltett
fotókat ilyen seregekről, de most
megrettentem a valóság láttán, és még a
jakok is,
melyek közömbösen vágtak neki a
legmeredekebb
kaptatóknak és ereszkedtek szakadékokba,
nyugtalanok
lettek, megriadtak, amikor a madárhad
elsötétítette a felhőtlen eget,
és árnyékát karavánunkra vetette.

A keselyűk, melyekről a Cha-Ri, ez a
sziklafalor,
mely most már csaknem az egész eget
eltakarta előlünk,
el volt nevezve,
húscsapatokról és szétzúzott csontokról
emelkedtek a magasba;
ezeket az egyik torony lapos tetejére
rakták ki nekik eleségül, így hát a
keselyűk
hullákról rebbentek föl, a lélekvándorlás
elhasználta, üres
hüvelyeiről, miket csőrükkel és
karmaikkal
kellett, hogy szétszaggassanak, és a
szélrózsa minden
irányába elvigyenek;
tibeti égbe temetkezés vagy
madártemetkezés:

a Liam kristályképernyőin látható
képmagyarázatokra

még emlékeztem, de csak Nyemától
hallottam érkezésünk
estéjén azokról a *vigasztalókról*,
akik a halotti ceremónia után a
gyászolókat
várják a körülrepdesett, körülzubogott
tornyok előtt:
aszkréták, akiknek egyedüli feladatuk
abban áll,
hogy a sírókat, elborzadókat, nemritkán
sikoltozókat
addig nyugtassák, addig hallgassák őket
szótlanul,
addig meséljenek nekik a lélek
útvesztő vándorlásairól, vagy egyszerűen
csak magukhoz
öleljék őket, és addig maradjanak velük,
míg el nem mosolyodnak.

Mert hiszen egy magára hagyott személy
iszonyaton kívül mi mást érezhet?, mi
mást,
mint megzavarodást, kétségbeesést, és mi
másra
lehetne képes, mint sírni, sikoltani,
amikor
egy torony lapos tetején vagy másmilyen,
de csakis
az égbe temetkezésnek szentelt helyen
végig kell néznie, amint szívből szeretett
valakijét
– halott feleségét, apját, gyermekét,
barátját, fivérét –
a toronyőrök a keselyűk lakomájához
feldarabolják?,

végig kell néznie, amint szerettének fejét,
a kart és a lapockát szétzúzzák
kalapáccsal,
és amint az egész, immár kihűlt, hajdan
oly sokszor ölelt alak,
akit késekkel és bárdokkal vagdálnak szét
az örök,
eltűnik a zsákmányért marakodó keselyűk
tülekedése közt.

És mire lehet képes az olyan ember,
aki e látvány tanúját nemcsak
vigasztalni tudja,
de mosolygásra is készíti?

A gyerek, a vörös köpenyes kicsi szerzetes,
aki érkezésünket tűzijátékkal ünnepelve,
felriasztotta a keselyűket a döglakoma
mellől,
talán ilyen vigasztalóvá növekszik,
mantrákat és imákat mormol, imamalmot
forгат és dobot ver,
mígnem ő maga is fölkerül az egyik lapos
tetőre,

ám ezen az estén
a keserű csokoládénak örült,
melyet készletünkéből ajándékoztam neki,
és még inkább annak a ceruzának,
melyet elkunyerált,
és amellyel aztán egy sor szótagot írt fel
egy folyó csiszolta kavicsra.

Aztán a kavicsot visszadobta a vízbe,
hogy az folyjék az írás fölött, és így a
mantra
folyton-folyvást, egyre csak
imádkozzék, akkor is, amikor ő már
alszik vagy egy másik testbe átvándorolt.

Karavánunk pihenés nélkül elvánszorgott
a kolostor
és annak tornyai mellett,
és még több, mint egy óráig meneteltünk
a zászlómezők mellett, fel a Madárhegy
törmelékkúpjain, mígnem a hosszúkás
épületek és a tornyok
mint elszórt játékszerek, úgy heverték a
mélyben,
és a keselyűk énekesmadárnyivá
zsugorodtak.
Csak ott, a következő völgyhöz vezető
emelkedő magasán húzódtak legelők, ahol
a csorda
több napra való friss táplálékot talált.

Végre nem kellett újabb kérdéseken
és újabb ürügyeken törnöm a fejemet,
melyek megkívánták a beszélgetést
Nyemával, és így a közelébe vittek,
most már jó okom volt, oly tárgy, mely
számtalan
kérdést vetett föl:
hegy, mely repül.

Mert igaz ugyan, hogy a Phur-Ri neve
egyszer már a Jangce
melletti táborban elhangzott, de csak
most,
amikor a völgy végénél feltűntek az
imazászló-mezők,
csak most vált számomra világossá, mit is
jelent,
amikor Nyema elmondta, hogy e név:
repülő hegy,
nem pusztán a hó- és jégzászlóktól
körüllobogott
gerincek látványát jelenti,
nem a monszon-szelektől és viharoktól
körüldühöngött csúcs messzire látszó
kristályfátylait,
még csak nem is a szakadékok és a
törmelékhalomok fölött
elhúzó, szétrongyolódó köd- és
felhőtömböket,

hanem ez a név bizony
a valóságra vonatkozik,
egy látható, átélhető eseményre,

amikor tudniillik ezekben a napokban
a karaván minden patadobbanásával
közelebb kerültünk
a nyári legelőkhöz és a fehér foltokhoz
Liam térképein,
és Nyemától tudakoltam,
vajon látta-e saját szemével bármikor is,
amint egy hegy a levegőbe emelkedik,
ő az előttünk meredő magaslatokra
mutatott,
fel a következő völgy felé,
mely fölött a *Te-Ri*, a Felhőhegy állt őrt,
és először fordította le a nevét
annak a kolosszusnak is, mely a
Felhőhegy mögötti,
legutolsó és legmagasabban fekvő havasi
legelőnek
adott szélárnyékot és vizet:

Phur-Ri, mondta Nyema, *a mountain that
flies*,
ez a hegy a legnagyobb és legragyogóbb
mind közül:
bárkit, aki főlegyenesedve jár és
beszélni tud,
arra van hivatva emlékeztetni, hogy
semmi, de semmi!,
legyen mégoly hatalmas, mégoly nehéz,
mégannyira jégpáncélos,
megközelíthetetlen, legyőzhetetlen,
nem maradhat örökre a helyén,
hanem mindennek távoznia kell,
el kell szállnia!, előbb-utóbb illa berek,
és hogy aztán viszont ami eltűnt, az sem
marad
eltűnten örökre, hanem a veszteglés, az
újrakezdés után,

még ha a legtávolabbi jövőben is,
még ha megváltozott is,
még ha ezer új formává és alakká
szétrobbanva is, de visszatér,
és egy kerék vagy egy csillag vagy csak
egy imamalom,
egy gyapjúorsó ismét forogni kezd:

ennek, csakis ennek kell, hogy a *Phur-Ri*
példája és emlékműve legyen,
amikor újra meg újra fölemelkedik,
néha csak órákra vagy napokra
fölemelkedik és eltűnik, bizony ám,
elrepül,
és mégis mindig visszatér,
némelykor a repülés tanújának
alig néhány lélegzetvétele után,
némelykor csak hetek múlva,
és csurom eső, vihar, havazás az egész
hegy!,

bizonybizony, hogyne, természetesen!,
már ő, Nyema is látta ezt a hegyet
magasan a felhők fölött,
látta ragyogó, elszálló könnyűségét,

mindenki a törzsben, mindenki, akinek
van feje,
hogy azt az ég felé emelje, és van szeme,
hogy lásson vele, szája
hogy szavakat és neveket ejtsen,
és füle, hogy meghallja a kiejtett neveket,
szótagokat is,
nemcsak a kövek robaját,
nemcsak a barmok bőgését és a szelet,
mindenki láthatta ezt a hegyet, amint
repül.

Fordította: Márton László

Christoph Ransmayr (1954–): osztrák író, a legújabb német nyelvű irodalom ma már világhírű képviselője (műveit 26 nyelvre fordították le). Hírnevét az 1988-ban megjelent *Die letzte Welt* (magyarul: *Az utolsó világ*. Ford. Farkas Tünde, Bp., Maecenas Kiadó, 1995) című regénye alapozta meg, mely sajátos módon lép párbeszédbe a német traumatizált múlttudattal s írja egyben tovább – különleges, ornamentális nyelven – Ovidius *Metamorphoses*-át. A mű már a megjelenés évében elnyerte *Az év legjobb könyve*-díját, s azóta is az irodalomtudományi elbeszéléskutatás egyik fő forrás-szövege. Második regénye, az 1995-ben megjelent *Morbus Kitahara* (magyarul: *A Kitahara-kőr*. Ford. Adamik Lajos, Pécs, Jelenkor Kiadó, 1998) ugyancsak irodalmi esemény volt – részint poétikai teljesítménye, részint a nemzetiszocialista múlt új perspektívájú megjelenítése révén. Ransmayr jórészt ennek a regényének köszönheti az Európai Unió legrangosabb irodalmi díját, az Aristeion-díjat. Az itt közölt szövegrészek a szerző 2006-ban megjelent regényéből (*Der fliegende Berg*) valók, egy archaizáló, szóbeli előadásra szánt, eposzszerű elbeszélésből, melynek keretét két ír testvér (Liam, Pádraic) kelet-tibeti utazása, a legendás *Phur-Ri*, a repülő hegy meghódítása adja. A regény 2008 végén *A repülő hegy* címmel Márton László fordításában, a Kalligram Kiadó gondozásában jelenik meg magyarul. Közlésünk a fordító és a kiadó szíves engedélyével a készülő fordításból való.

alvajáró

még hozom a statisztikai átlagot:
a kávét két cukorral iszom
a pulóverem könyökben megnyúlt
fejgörcs kínoz ha front van
a fogorvosnál sok éve nem jártam
s alvajáróként élem napjaim
mióta nem kulcsolódik rám az életed...
most egyvonalban vagy velem
nem kötsz belém
pedig tudom mennyi
mérget szórt közénk a megszokás
már nem érdekelnek a trópusi virágok
hosszúra nyúló árnyai
sem a kettétört remény
este pedig elalszom – nélküled...

árnyékod vagyok

keréknyomok a sárban...
ritkán járok erre mióta goromba ősz
sírja tele a rőt nappalokat
a tó tükrén fények
a csészében tegnapi tea
ázott filterek másnapos illata
a színek összeköltöztek bennünk
kifésüllek hát magamból
szinte látom ahogy a telefonzsinórt babrálod
és számításokat végzel a vonal túl végén
végül ugyanarra az eredményre jutsz te is:
a gravitáció erősebb
mint a mi bágyadt szerelmünk...
távoli sápadt arcodat fürkészem
árnyékod vagyok
szívemben bekormozódva égnek
a dadogó hajnalok

Ereszkedés

Demizson?
Ezt megiszom...
– s ütve a taktust
a véka
fenekére tapadt
egy béka.

Elúszott Robinson
s a részeg sziget
– e szava szegett
árulástól sértve –
süllyedt a szétesett,
véres tutaj alá.

Torkoktól
merev a *nem ereszt...*
a béna ajkakon
talán csak a bubik
imbolyognak
a felszínre,

az áporodott
lehelet, és legyen
zúgta huruthang –
a romlott csont-
keresztre feszített
szabadulás.

Zárt Osztályon

Megtörtél – a félelemtől letört
ORVoskilincsek emlékei közt-,
rád? emlékezünk

sziklaként, s omlunk le Benned?
–a gyógyszeredtől kábultan –,
szorít bilincsed

én tőled? szakadtam, fagytam le,
mellém esve nézel, nem ke-
resed, ki vagyok,

pedig tökvakarászástól elfordult
gatyában 90°-ban nyit ránk a
tompá csíktömeg,

orrában keres mannát, felfordul
gyomrom? nem, hisz zöld folt
vagyok csak csíkjaidon,

lék a fehérre hazudott falakon
csonttalan emlék a torzult
időben – torzult idea

a kopaszon kuporászó néger árny
hangja csapja csak be a csendet,
reményé fagyok benned?

*„el-v-eszt-ett-em
azzz i-dő-ér-zé-kem”*

(Tarcsei Péter barátom gyógyulása reményében)

szerелеm mérték

egy szoba nem szoros, nem tág
egy érzés, mi körbeér
behavazódott kint a világ
megnyúlt az idő, torkig ér
száradó ruhák a sarokban
a kályhában tűz pattog, örül
messze kutyák vonítnak
röviddel kezdi a bánat
majd borra vált át
a minden gondok nehezülnek, szállnak
billeg egy kicsit, híja van az ágynak
mi vagyunk csak magunk körül

a végtelen oszlophoz

(brâncuși)

ha én nem
számolnék
veled
ha te nem
bennem
bíznál
eleitől fogva
ha nem mi
lennénk
az ő
végső
reménysége

Már csak ez hiányzik

Egy hely, közel
se távol. Egy pár cipő, mi
nem kopik ki soha a szabadságból.
Egy kis pálinka az örökkévalóságnak.
Egy szerelem, mi hozzátartozik,
mi útban van, mi kopik.
Egy hold, mi udvarára mered.
Egy érzés, mintha Reykjavíkban
lennék, s ott újjászületek.
Egy őrangyal, ki most nem teher.
Egy emlék, hogy a Semmi is
erősített hitemben.
Egy vacsora, s hogy meghajlik
az asztal is. És egy igazság, mely
ama helyre átvarázsol.

Töltés

Ilyen szakadó esőben mi mást is tehetnél,
mint hogy egy halászkéssel gyomron szúrod
magad. Madarak repülnek újra és újra valami
ablaküvegnek, biztosan elvonási tüneteik
vannak. A töltés málló köve beszélni kezd,
vagyis körbeforog mindaddig, míg
titka el nem híresül. Ha a felhők
felszakadoznak, valami láthatóvá válik,
mint egy jópofa seggfej, aki üstökösként
képernyővédőt játszik.

Halmosi Sándor fordításai

Franz Hodjak (1944–, Nagyszeben)

Elismert kortárs német lírikus, regényíró, elbeszélő, esszéista. Kolozsváron végzett német és román szakon, 1970 és 1992 között a helyi Dacia Kiadó német nyelvű könyveit lektorálta. 1992-ben Németországba települt, jelenleg szabadfoglalkozású íróként Usingenben él. Számos kitüntetés és ösztöndíj birtokosa, különböző írószövetségek tagja. Könyveit többnyire a frankfurti Suhrkamp Kiadó jelenteti meg. Románból fordít.

Halmosi Sándor (1971–, Szatmárnémeti)

Költő, műfordító, matematikus. Tagja a Magyar Írószövetségnek és a FISZ-nek, elnöke a stuttgarti ECHIVOX Irodalmi és Művészeti Társaságnak. Prima Verba díj, 2003. Németből és románból fordít. Rendszeresen publikál, eddig öt verseskötete jelent meg a budapesti Littera Nova kiadónál: *a démonokkal flancoló*, 2001, *napleány voltál*, 2002, *babérliget*, 2003, *mely a salamoné*, 2004, *annapurna déli lejtőin – szeretők könyve*, 2006. (Ez utóbbi közös kiadásban a kolozsvári Polisszal és a Fisszel.)

Történelmi és irodalmi múltja ellenére öt éve még a tíz legkedveltebb turisztikai célpont közé sem tartozott Debrecen. Azóta viszont töretlen fejlődéssel a hatodik helyre küzdötte fel magát a belföldi turizmusban, és az országos átlagnál nagyobb arányban nőtt a külföldi vendégforgalom a városban.

A Központi Statisztikai Hivatal előzetes adatai szerint tavaly a kereskedelmi szálláshelyeken 7,4 millió vendég összesen 19,9 millió vendégéjszakát töltött el. Az átlagos tartózkodási idő 2,7 nap volt. Az előző év azonos időszakához képest a vendégek száma 2,6 százalékkal, a vendégéjszakák száma 1,1 százalékkal nőtt. Az Észak-Alföld régióban 1 861 931 éjszakát töltöttek a vendégek. Ez a 2006-os eredményhez képest 1,9 százalékos emelkedés. Nagyobb mértékű, 3,6 százalékos növekedés (596 539 éjszaka) a külföldieknél látszik, a belföldiek 1,1 százalékkal több, összesen 1 265 392 éjszakára szálltak meg valamelyik kereskedelmi szálláshelyen. A debreceni adatok ennél sokkal biztatóbbak, bár ezeket a magán szálláshelyekkel együtt adta meg a KSH. Eszerint 2006-hoz viszonyítva a tavalyi növekedés 9 százalékos volt, ebből a külföldiek által eltöltött vendégéjszakák száma 28 százalékos (!) emelkedést jelez.

A régió javuló eredményeiben természetesen Hajdúszoboszló viszi a prímet, hiszen a fürdőváros a belföldiek körében a második, a külföldiekénél a negyedik, míg összesítésben a harmadik leglátogatottabb turisztikai célpont volt tavaly a vendégéjszakák alapján. Az 1,9 százalékos növekedéshez azonban Debrecen is hozzájárult, hiszen jóval az országos átlag fölötti az előző évihez képest a javulás. Ám míg Hajdúszoboszló idegenfogalmát kizárólag gyógyfürdőjére és strandjára alapozza, addig a cívisvárosban több összetevő együtteséből hozható ki a jó eredmény. Ezek elemzésére és a még kiaknázatlan lehetőségek számbavételére kértük az ágazatban dolgozó debreceni szakembereket.

Lenne még látnivaló

A Magyar Turisztikai Egyesület megyei elnöke, Tóth Pál 46 éve idegenvezető. Debrecen turisztikai vonzerejét több nagy területre osztja. Bár nincs a közelben sem hegy, sem folyó, a város bővelkedik természeti értékekben. Ilyen a termálgyógyvíz-készlete, az országban elsőként természetvédelmi területté nyilvánított Nagyerdő, az egyetem és a Kós Károly Szakközépiskola botanikus kertje. Utóbbit sok tősgyökeres

debreceni sem ismeri, holott Európában is ritkaságnak számító növények találhatók ott. Vendégcsalogatók a város ember alkotta nevezetességei, így azok az épületek is, melyekhez történelmi vagy kultúrtörténeti események fűződnek: a Református Nagytemplom, a Református Kollégium, a Földhivatal épülete (ez korábban a Pénzügyi-palota volt), a Podmaniczky-ház, a Nagyerdei Vigadó (mai nevén Régi Vigadó), a Református Kistemplom, a Csokonai Színház és az egyetem főépülete, Csokonai lakóháza és elhalálozási helye a Darabos-Hunyadi utca sarkán, a megyeháza, Fazekas Vitéz Mihály lakóháza.

Tóth Pál szívesen beszél idegenvezetői tapasztalatairól is. Mint mondja, a külföldieket a komplett városnézés érdekli – ebbe a Nagytemplom és Kollégium mellett a Déri Múzeum tartozik bele. E körbe illeszkedne az értékes anyagot tartalmazó irodalmi múzeum is, de a többlettől való távolsága miatt kiesik az útvonalból. A szakember itt emlékeztetett egy korábbi elképzelésre. Eszerint a Nemzeti Bank egykori épületében, amely a megyei önkormányzat tulajdona, kapott volna helyett az irodalmi múzeum és a szomszédos Déri Múzeumot alapító Déri Frigyes öccsének, Györgynek az adományából származó néprajzi gyűjtemény. Ez utóbbról Tóth Pál állítja, nemcsak hazai viszonylatban páratlan értékű, hanem egész Európában is. Meggyőződése, hogy a belőle összeállított kiállításra nagyon sok külföldi vendég lenne kíváncsi, hiszen a gyűjtemény az egész Kárpát-medence néprajzát felöleli. A múlt század negyvenes éveiben a későbbi fűvészkerti iskolának otthont adó épületben már működött a Déri György Néprajzi Múzeum; anyagát jelenleg a szomszédos múzeumban tárolják.

Hagyományőrző rendezvényeket!

A városnéző séták egyikén Debrecen mint a kálvinista Rómát mutatják be az érdeklődőknek. Itt is központi szerepet kap a Nagytemplom és a Kollégium, valamint a köztük elterülő emlékpark a református gályarabok emlékművével. Innen az út a város különböző pontjain található református templomokba vezet, köztük a Kossuth utcai Veres templomba, amelynek falait Magyarországon szokatlan módon freskókkal díszítették. Más igényt elégítenek ki az elmúlt évtizedben épült létesítmények és épületek (Főnix Csarnok, Modem, Kölcsey Központ).

Megtekintik a turisták a szecessziós stílusban épült ravatalozót és a köztemetőben található értékes – neves szobrászok

által készített – síremlékeket, valamint a jeles debreceni személyiségek sírját.

A város egyik fontos vonzereje a fürdő – állítja Tóth Pál, aki szerint csak annyi hibázik a városvezetők fejlesztési elképzelésében, hogy nem a fedett élményfürdővel kellett volna bővíteni, hanem a klinikákra épülő gyógyjellegét kellene erősíteni. Ő az Aquaticumot és strandot az Erdőpusztákra telepítette volna ki, hiszen a Vekeri-tónál már feltárták a termálvizet, de a kút egyelőre bedugaszolva várja, hogy hasznosítsák a belőle feltörő természeti kincset. Ott komplett szórakoztató központot lehetett volna létrehozni, szabadterei és fedett élményfürdővel, szállodákkal – persze mindez csak külföldi befektetők közreműködésével. Igaz, még nincs késő, az elképzelés bármikor megvalósítható. Fejlesztésre szorul a Nagyerdő is; az első lépést a szakember az erdő megtisztításában látja – hogy ne riassza el a látogatókat. Hangulatos sétányokat, tisztásokat kellene kialakítani a parkerdei részen. Tóth Pál a Nagyerdei Kultúrparkot is kitelepítené a város szélére, és a helyére üdülőket építené.

Nagy lehetőségek rejlenek még a hagyományőrző rendezvényekben. A város hagyományos kézműiparát lenne hivatott megidézni egy ötven évvel ezelőtti elképzelés újragondolása; eszerint a Révész téren kialakítanák a mesterségek utcáját. A fazekasfesztiválhoz hasonlóan más mesterségeknek is lehetne nemzetközi összejöveteleket szervezni; ezekre biztos nagy lenne az érdeklődés. Ugyanígy kaphatna fesztivált a református irodalom is. A szakember kiaknázatlan lehetőségeket lát a testvérvárosokban, amelyek szintén fesztiváljellegű komplett kínálattal mutatkozhatnának be egy héten át. Ugyanezt a hazai nagyvárosok közreműködésével is meg lehetne szervezni.

Komplex ajánlatcsomagokat!

A régi városháza alatt működő Tourinformiroda vezetője, Danyi Zoltán a vendégforgalomból közvetlenül mérheti le a városba érkező turisták összetételét: ez alaposan elbillen a belföldiek felé. A főtér mellett felállított információs pavilont tavaly hatvanezer érdeklődő kereste fel, és csak 20 százalékuk volt külföldi (német, spanyol, cseh, román és lengyel). Az irodában szezonon kívül 80–100-an fordulnak meg, de sokan csak a rendezvényekre vásárolnak belépőt. Nyári időszakban, például a virágkarnevál idején akár 800-an is betérnek egy nap. A látnivalókra kíváncsiak főleg a

múzeumok iránt érdeklődnek, s népszerű a várost bemutató idegenvezetés is. Emellett kedvelt programok a Modem kiállításai, valamint a Nagyerdei Kultúrpark látogatása. Az irodát felkeresők 15–20 százaléka a megye turisztikai kínálata iránt is érdeklődik; ellátogatnak a Hortobágyra, Hajdúszoboszlóra és más helyekre is.

Egyelőre kevesen ismerik a Debrecen-turisztikai kártyát (Dtk), amelyet már kétezer forintért is meg lehet vásárolni, a háromezres viszont több kedvezményt nyújt az éttermekben, szálláshelyeken, strandokon, múzeumokban és különböző rendezvényeken, s még három vonaljegy is jár hozzá. Mivel Debrecen csatlakozott a Magyar Kedvezményhálózathoz is, a kártya több mint 2500 helyre érvényes, szerte az országban. Ezek honlapjukon igyekeznek népszerűsíteni a Dtk-t is.

Az iroda vezetője úgy tapasztalta, hogy jó a város megítélése, ami az új beruházásoknak, a fejlesztéseknek köszönhető. Többen azért választják célként Debrecent, hogy a változásokról személyesen is meggyőződjenek. Mint mondja, az idegenforgalmi szakemberek is fokozott figyelemmel kísérik az itteni eseményeket, és az utazási vásárokon gyakran kérnek tanácsot tőlük. A turisztikai vonzerőt Danyi Zoltán több emlékszoba (például Szabó Magdáé) és különböző magángyűjteményeket bemutató terem kialakításával fokozná. Ezenkívül a szakember szerint a hozzánk látogató vendégeknek komplex ajánlatcsomagokat kellene kínálni, amelyekben a szállás mellett debreceni és vidéki programok is szereplnének. Ahogy mondja, ennek koordinálásában az iroda szívesen részt vesz – mint ahogy volt is rá példa, amikor a Da Vinci-kiállítás kapcsán kedvezményes múzeumi és állatkerti látogatást, aquaticumi belépőt kínáltak a gyerekeknek.

Nem egynapos város

A Debreceni Turisztikai Egyesület elnöke, Halasi Csaba azt tartja a legnagyobb eredménynek, hogy a város az elmúlt három évben az ország hatodik legkedveltebb turisztikai célpontja lett, megelőzve többek között Egert, Zalakarost is. Ezt Halasi a tradicionális nagyrendezvények mellett a sportversenyek, illetve az olyan kulturális események, mint a Cívus Korzó, a tavaszi fesztivál, a dzsessznapok, a Kölcsey Központ és a Modem rendezvényei iránti fokozódó érdeklődéssel magyarázza. A városban eltöltött vendégéjszakák számának növekedésében jelentős szerepet játszik a Románi-

ából felénk irányuló turizmus fellendülése; egyes időszakokban a város szállodáiban a vendégkör húsz százalékát a szomszédos országból érkezők teszik ki.

Debrecen ma már nem tartozik az egynapos városok közé. A rendezvények és programok sokszínűsége hosszabb tartózkodásra készíti a turistákat, jóllehet Debrecen évszázadok óta tranzitvárosnak számít. Halasi Csaba a Platán Hotel tulajdonosaként azt is látja, hogy a vendégek találnak maguknak megfelelő kikapcsolódási lehetőségeket, így például ajánlásukra 1500 szállodai vendégük fordult meg az Aquaticumban az elmúlt öt évben. Mivel a város többi szálláshelyének kínálatában is megtalálható az élményfürdő, nem nehéz következtetni, mennyien kereshették fel a létesítményt a nálunk szállást igénybe vett vendégek közül. A szezonális jellegű idegenforgalmat ellensúlyozza a konferenciaturizmus is; a Kölcsey Központ megépülésével még nagyobb teret nyert.

Debrecen turisztikai vonzerejét Halasi Csaba a sokszínűségében látja. Emellett az elmúlt években a kultúrában, sportban és szolgáltatásban megvalósított beruházások, a város jó híre is közrejátszott abban, hogy egyre több vendég érkezik hozzánk. A programkínálat palettája lassan lehetővé tenné, hogy Debrecen más európai nagyvárosokhoz hasonlóan a hét végi repülősturizmusba is bekapcsolódjon. Odáig persze még hosszú az út, de az első lépéseket már megtették az illetékesek. A Magyar Turizmus Zrt., az önkormányzat és az idegenforgalomban érdekelt cégek, vállalkozók közös légimarketing-kampány elindításáról határoztak tavaly. Azóta az erre szánt pénzalap összegyűlt, ám a nehezebb része még hátravan, ugyanis valamelyik légitársaságot meg kell nyerni, hogy járatot indítson az illető országba, elsőként Németországba és Oroszországba. Emellett – okulva az OLT sikertelenségén – megkeressük azokat az utazási irodákat is, melyek utasokat küldhetnek Debrecenbe. Ebből következik, hogy leghamarabb jövő tavasszal vagy nyáron érkehet az első menetrend szerinti járat, hiszen csak a következő évi katalógusokban szerepelhet Debrecen mint célállomás. Az orosz piacon például fürdőink iránt nagy a keres-

let, így vonzó az onnan érkezők számára az Aquaticum és a strand, valamint a hajdúszoboszlói gyógyfürdő is.

Együtt a konkurencia

Az idegenforgalomi ágazatban nem ritka helyi szerveződések egyikeként, öt éve alakult meg a Debrecen Turisztikájáért Egyesület, amely a konkurens szállodákat, szolgáltatókat, vendéglátóhelyeket és rendezvényszervezőket fogja össze. Halasi Csaba elmondta, ez azután történt, hogy több nagy létszámú konferenciát más városba vittek el szervezőik, mert a konkurenciaharc miatt a debreceniek nem szóltak egymásnak, és így kevés szálláshelyet tudtak ajánlani. Az összefogás eredményeként már a több ezer résztvevős rendezvényeknek sem kell más helyszínt keresniük, s köztudomású, hogy ezek alaposan megnövelik a vendégéjszakák számát. A legnépszerűbb hazai turisztikai helyek rangsorában való előrelépés másik oka a marketingstratégia megváltoztatása. Az egyesület javaslatára a vállalkozók és az önkormányzat minden évben közös, önálló standot állítanak fel az Utazási Vásáron. Öt éve még csak öt, idén viszont már félszáz önkormányzat látott ebben piaci lehetőséget. Azóta minden nagyobb város utazási vásárán is jelen van Debrecen. Ez mindkét félnek előnyös, hiszen a vállalkozók láthatják, hogy nem hiába fizetnek helyi adót a városnak, az önkormányzat pedig pénzhez jut, hiszen több turista költi itt a pénzét, mint korábban. Itt kell megjegyezni, hogy a befektetés csak a harmadik évben hozott eredményt, hiszen az idegenforgalom is olyan ágazat, amelybe a befektett pénz hosszú idő alatt térül meg.

Eredmények és fejlesztések

A városban éjszakázó külföldiek számának alakulásában nagy szerepet játszottak a Debreceni Sportcentrum közreműködésével az elmúlt hét évben megrendezett világversenyegek, illetve egyéb sportesemények, amelyek mintegy 300 ezer nézőt vonzottak. Ezekre – különösen a világversenyegekre – sokan más országokból érkeztek,

Néhány számadat: Az idegenforgalmi adóból 1998-ban még csak 19 millió forint folyt be a város kasszájába, 2003-ban 40,7 millió, 2006-ban pedig 56,4 millió. Az ezredfordulón 35 vállalkozás, 2003-ban 58, 2006-ban már 72 fizetett idegenforgalmi adót. A kereskedelmi szálláshelyeken 2004-ben még 109 410 éjszakát töltöttek a vendégek, 2006-ban 130 701-et, míg tavaly – előzetes összesítés alapján – 142 461-et. A magán szálláshelyekkel együtt 2004-ben 320 193, 2006-ban 413 039 és tavaly 442 461 vendégéjszakát regisztráltak a városban. Ebből a külföldiekre jutó rész 2004-ben 26 330, 2006-ban 27 290, tavaly 34 737 éjszaka.

így a város 2006-ban az első tízbe került a külföldiek által legkedveltebb települések rangsorában, tavaly pedig még egy helyet ugrott előre. Ami a fejlődés mértékét illeti, 2005-höz képest 20,8 százalékos növekedés következett be 2006-ban, és az előzetes adatok 28 százalékos emelkedést jeleznek 2007-re.

A rendezvényturizmusnál maradva, a Főnix Rendezvényszervező Kht. tavalyi 384 rendezvényét az 1022 rendezvénynapon 920 ezren látogatták meg. A Kölcsey Központban 287 rendezvényt tartottak 728 rendezvénynapon. A központ kihasználtsága 206 százalékos volt, vagyis átlagban napi két rendezvénynek adott otthont. Az ICCA minősítésnek megfelelő nemzetközi konferenciák száma 9 volt, ezen a területen még sok lehetőség rejlik a központban. A Főnix Csarnokban tavaly 37 rendezvényt tartottak 79 rendezvénynapon, s ezekre 172 ezer látogató volt kíváncsi. Összességében a csarnok 2002-től 213 rendezvénynek adott otthont 396 rendezvénynapon, melyeken 1,3 millió látogató jelent meg.

További jellemző adatok: a nyitásának 10. évfordulóját idén ünneplő Aquaticum Debrecen Termál & Wellness Hotel tavalyi kihasználtsága 77-79 százalékos volt; ez a régiós átlag duplája. A szálloda a Központi Statisztikai Hivatal 2007-es adatai alapján összeállított ötvenes szakmai toplistán a REVPAR mutatója (ez az egy szobára eső árbevétel jelent) alapján a 44. helyen szerepel, s ezzel a Tiszántúl legeredményesebb szállodája, csak budapesti és dunántúli hotelek előzik meg. Hajdú-Bihar megye a legnagyobb beváltóhelye az üdülési csekknek. A hotel kedveltsége az Aquaticum Gyógy- és Fürdőközpont komplex kínálatával magyarázható.

A Hotel Lycium 2006-ban lett a Magyar Szállodaszövetség tagja, és bekerült a TOP 100 listába is. Tavalyi kihasználtsága a REVPAR mutató alapján a várakozásoknak megfelelően meghaladta a régiós átlagot, 53,82 százalékos volt. A szállodában 21 328 éjszakát eltöltő vendégek 51 százaléka magyar volt, a többiek nagyobb részt amerikaiak, németek, spanyolok, olaszok és britek. Ebben az évben is ötven százalék fölötti a kihasználtsága, az első négy hónapban már hétezer vendégéjszakát töltöttek el benne.

A Debreceni Vagyonkezelő Zrt.-től kapott információ szerint jelentős fejlesztés előtt áll az Aquaticum Gyógy- és Fürdőközpont. A 2008-2010-es időszakban a Debreceni Gyógyfürdő Kft. több, egymással összefüggő beruházási projektet készít elő. A Nemzeti Fejlesztési Tervben lehetséges a

strandfürdő teljes rekonstrukciója, amely magában foglalja 9 új medence, öltözők, étterem, játszóterek építését, valamint a műszaki berendezések teljes felújítását. Mivel a strandfürdő Magyarország első természetvédelmi területének közepén található, a fejlesztés a rehabilitációs, rekreációs szolgáltatásokon kívül természetvédelmi célokat is szolgál. A Regionális Operatív Programban pályázat készül a meglévő termálfürdő bővítésére. Támogatás elnyerése esetén nemcsak a strandfürdő újulhat meg, hanem egy olyan létesítmény is kialakítható, amely termálmedencéket, fitness- és szaunacentrumot, beauty-farmot és day-spa-részleget is magában foglaló wellness-szolgáltatásokat nyújt. A tervek között szerepel a strand területén egy új, 246 szobás szálloda megépítése is.

Kultúra és a Nagyerdő

A városban összesen 3500 szálláshely található, ebből 1300 a kereskedelmi kategóriába tartozik. Ezenkívül nagyrendezvények idején 2000 különböző felszereltségű kollégiumi helyet lehet igénybe venni. Halasi Csaba ezt a mennyiséget elegendőnek tartja, hiszen az év 310 napján ennél nincs szükség többre. Ha mégis, akkor a piac igazodni fog a megnövekedett igényekhez, mert a magántőke mindig reagál a keresletváltozásra. Ennek az eredménye a Nagyerdőn épülő ötcsillagos Divinus Hotel, amelynek megnyitását a szakma is izgatottan várja, hiszen az első ilyen magas kategóriájú szálláshely a városban. Sikere új lendületet adhat a befektetéseknek, ami eddig csak négycsillagos szállodák megépítésében, illetve tervezett létrehozásában nyilvánult meg.

Halasi Csaba szerint Magyarország s benne Debrecen legeladhatóbb terméke a kultúra; ezt bizonyítja a Leonardo-kiállítás is – így ezt a területet kellene még erősíteni. Emellett ő is a Nagyerdőben rejülő lehetőségek kiaknázását tartja fontosnak, elsősorban a Békás-tó, a szabadtéri színpad rendbetételére lenne szükség, mert az a terület szervesen kapcsolódik a fürdőhöz, és közel van az állatkerthez, vidámparkhoz. Ez a komplexitás lehet az alapja a családi turizmusnak. A szakember úgy véli, a parkerdei részre kellene telepíteni a Cívis Korzót, mert az sokkal hangulatosabb helyszíne lehetne. Mint szállodatulajdonos azt tapasztalja, hogy a vendégek szépnek tartják a várost, és vonzó számukra az a fejlődés, amelyet egy évtized óta tapasztalni lehet; erre pedig lehet építeni a jövőben is.

A valóság felderítői – határok nélkül

Berényi Dénes fizikus

Berényi Dénes akadémikus mint fizikus ért el munkatársaival figyelemre méltó eredményeket. Érdeklődése ezen túlmenően is széleskörű; emeritus professzor-ként aktívan dolgozik. Bár nem szakadt el tudományterületétől, tágabb körben is tevékenykedik: előadásokat tart, cikkeket ír, folyóiratok szerkesztésében vesz részt. Azt is vallja, hogy a természettudományokban a legkönnyebb az államhatárokon átnyúló együttműködés, hiszen a természet törvényei bármelyik határ két oldalán ugyanazok. Nemrég a Nagyvárad Egyetem tiszteletbeli díszdoktori címmel tüntette ki.

- *Hogy látja a mai kutatási stílust, napjaink tudományának interdiszciplináris jellegét?*

Annak idején „mesteremnek”, Szalay Sándornak az volt az akkoriban még távolról sem divatos felfogása, hogy a természetben nincsen fizika, kémia vagy biológia, a természet nem ismeri ezeket a fogalmakat. A természetben vannak bizonyos jelenségek, amelyeket sajátos szempontjaink szerint vizsgálunk. Egy-egy jelenség komplex, sokoldalú vizsgálatához ma egyre több kutató együttműködése szükséges, akik más-más tudományterületeken és kutatási technikákban jártasak, és egyesítik erőfeszítéseiket. Ma már egyéni kutató, amolyan „magányos szélmalomharcos” alig érhet el eredményt. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy az egyéni meglátásoknak, a tudományos egyéniségnek ne lenne ma is fontos, nem egyszer döntő szerepe.

- *Önnek személyes kötődése is van a földrajz- és agrártudományokhoz, hiszen édesapja jelentős tudományos eredményeket ért el Debrecenben ezeken a területeken. Csaknem negyven évig nevelt tehetséges utódokat a mikroklíma, az agrometeorológia és a kapcsolódó gyakorlati kérdések kutatása során. Jóllehet, ő maga bölcsészdoktorátust szerzett, mégis e természettudományokban szerzett tudományos hírnevet. Mennyire hatott mindez az Ön kutatási érdeklődésére?*

Édesapámnak nagyon sokat köszönhetek elsősorban mint szülőnek, de tudományos

gondolkozásom kialakulásában is. Tizenöt-tizenhat éves koromban már bevont bizonyos tudományos számításokba; később terepkutatásra is magával vitt. Akkoriban például azt vizsgálta, vajon milyen hatással van a terményállományra annak tájolása, a vetés iránya vagy a sorközök. Középiszolás koromban már természettudományos előadásokat tartottam, de tanárain hatására nagyon érdekelt az irodalom és a történelem is. Nem véletlen a mostani széles spektrumú tudományos érdeklődésem, hiszen egykor kultúrtörténész akartam lenni.

- *Melyek ma azok a „forró” kutatási területek, amelyek leginkább foglalkoztatják a fizikus közösséget? Melyek a máig megoldásra váró problémák?*

Ma a fizika „élfrontját” többpólusúnak tekinthetjük. „Forró” kutatási terület az anyag legkisebb összetevőinek, „elemi részecskéinek” és a köztük működő alapvető kölcsönhatásoknak a vizsgálata. Ez utóbbiakról – tréfásan szólva – két dolgot tudunk biztosan, hogy nem elemiek, és hogy nem részecskék. Az elektronnól például – az egyik legismertebb elemi részecskéről – három alapvető dolgot nem tudunk (amik egyébként minden közönséges tárgy esetében a legalapvetőbbek): az anyagát, az alakját és a méretét. Pedig mára mindennapi életünk része az elektromosság, az elektronika, és alkalmazzuk számos területen – miközben persze sok mindent azért tudunk az elektronnól és a vele kapcsolatos jelenségekről. Másik jelentős, ma „forró” terület az asztrofizika, ahol elsősorban a világ-egyetem kifejlődése és az ezzel kapcsolatos számos probléma a kutatások tárgya, például a sötét anyag vagy a sötét energia kérdése. Az anyag legkisebb részecskéinek jelenségeit a kvantummechanika írja le, a nagy asztrofizikai tömegek viselkedését pedig a relativitáselmélet. E két, egymástól annyira távol eső terület – mint a „legkisebb” és a „legnagyobb” kutatása – mára teljesen összeért, kölcsönösen kiegészítik, átjárják egymást, egyik problémáinak a megoldását sem remélhetjük a másik fontos kérdéseinek megoldása nélkül. De hasonlóan aktuális terület a szilárdtest-fizika és a felületfizika, amelyek átfedésben vannak az anyagtudománnyal; nem kevésbé fontos az

ügynevezett komplex, bonyolult rendszerek kutatása sem, amelyhez nemcsak biológiai jelenségek tartoznak, de még társadalmiak is, például nagy embertömegek spontán mozgásának problémái.

■ *Mi a véleménye a tudományos eredmények alkalmazásáról a mindennapi életben, a hétköznapiakban?*

Ma egész életünk a tudomány eredményein alapuló technikával van átítatva. A tudománytörténet azt bizonyítja, hogy azok az eredmények, amelyek eredetileg nagyon távoliaknak látszanak a mindennapi élettől, később fontos alkalmazásokat találnak, bizonyos esetekben új iparágak létrejöttéhez vezetnek. Ki gondolná például, hogy a mai amerikai ipari termelés 30 százaléka a kvantummechanika eredményeire épül? A probléma ma ott van, hogy az emberiségnek valójában csak kisebb része, 20–25 százaléka élvezi igazán – nemegyszer pazarlóan is – a tudományos fejlődés eredményeit, jelentős hányada viszont nyomorog vagy ahhoz közeli állapotban – valójában nem a 21. században – él.

■ *Karl Popper szerint a tudomány sajátsga, hogy kritizálja önmagát. Milyen hát a tudomány természete?*

A tudományos megismerés *adatokon* alapul, és pedig nemcsak a természettudomány. Nyilvánvaló, hogy a különböző tudományterületeken más és más adatokról van szó

és más módszerekkel jutunk hozzájuk. Például a természettudományban a megfigyelés, a kísérlet és a mérés a módszer. A történettudomány viszont oklevelekre, régészeti emlékekre épít, a szociológia módszerében pedig a kérdőíveknek van fontos szerepük. Az adatokra épülnek az elméletek, a törvényszerűségek. De egyetlen megbízható, minden kritikát kiálló *adat* megdöntheti a legtekintélyesebb elméletet is.

■ *Mi a tudomány szerepe a valóság megismerésében? Mik a tudományos megismerés korlátai?*

Kulcskérdéshez érkeztünk! A körülöttünk lévő valóságot érzékszerveink segítségével ismerjük meg. Az érzékszerveink azonban a valóságnak csak elenyésző hányadáról tudósítanak. Nem halljuk az ultrahangot; az elektromágneses sugárzások spektrumából, amely a hősugárzástól a rádióhullámokon keresztül a gamma-sugárzásig terjed, szemünk csak a fényt észleli. Műszereink segítségével egy hihetetlenül gazdag valóság tárul fel előttünk, amelyről idővel egyre többet tudunk és egyre pontosabban. Kérdés, hogy a valóság megismerhető-e a maga teljességében. Az egyik álláspont szerint csak idő kérdése, hogy a teljes valóságot megismerjük. A másik szerint – amit magam is vallok – a valóság sokkal gazdagabb annál, hogy akár mai, akár távoli jövőbeli módszereinkkel, műszereinkkel a maga teljességében elérhető lenne számunkra. A valóságnak van olyan tar-

tománya, amelyik sem ma, sem a jövőben se érzékszerveinkkel se tudományos módszerekkel, módszerekkel nem érhető el. Ez azonban már nem tudományos kérdés. Itt jegyzem meg, hogy a valóság felderítésében nemcsak a tudomány vesz részt, hanem a maga sajátos módszereivel a művészet és a vallás is.

- *A tudomány, a tudósok felelősségéről még nem beszéltünk.*

Ez tényleg felvethető. A tudomány eredményeit lehet öldöklésre, pusztításra is használni. Tudjuk: a kés is nélkülözhetetlen a mindennapi életben, de ölni is lehet vele. Bár kétségtelenül minden ember felelős azért, hogy lehetőségeinket az emberiség javára használjuk fel, a tudósok felelőssége sokkal nagyobb. Ezen túlmenően az is fontos, hogy a társadalomban a szélsőségeket elkerüljük. A szélsőséges ideológiák csak ártani tudnak az emberiségnek, akár vörös, akár fekete, akár fehér, akár zöld színben jelennek is meg.

- *Van-e szerepe a tudománynak az emberi környezet védelmében?*

Az utóbbi évtizedek döntő jelentőségű felismerése környezetünk fontossága, tudatos védelme. Ez valóban alapvető fontosságú az emberiség jövője szempontjából. Számos régi kultúra és nép eltűnését az okozta, hogy nem törődtek ezzel. A Húsvét-szigetek és számos más történelmi példa mutatja, hogy mivel jár, ha a környezeti adottságokat nem vesszük figyelembe, nem óvjuk őket, nem gazdálkodunk velük tudatosan és takarékosan. Az viszont bizonyosan nem szorul bizonyításra, hogy megfelelő mérés-

sek nélkül környezetünk állapotát se tudjuk megbízhatóan felmérni, még kevésbé tudományos módszerek alkalmazása nélkül megóvni, racionálisan felhasználni.

- *Mi a szerepe a tudománynak az emberiség energiakérdésének a megoldásában?*

Az energiakérdés valóban civilizációnk egyik alapvető kérdése. Energia nélkül megáll az élet, összeomlik egész mai világunk. Ma már mindenki tudja, hogy az úgynevezett fosszilis energiaforrások (szén, kőolaj, földgáz) nemcsak előbb-utóbb kimerülnek és számos környezeti kárt okoznak, de napjainkban is – még inkább a jövőben – véres nemzetközi konfliktusok kiváltó okai, nélkülözhetetlenségük és szeszélyes földrajzi eloszlásuk következtében. Nem vagyunk tehát abban a helyzetben, hogy bármilyen alternatív lehetőség megvizsgálását, kutatását elhanyagoljuk. Mindenekelőtt azt kell tudatosítani, hogy jelenlegi ismereteink szerint *nincs* olyan energiatermelési módszer, amelyik bizonyos veszélylyel, környezetkárosítással ne járna. Akik ezt nem veszik figyelembe légvárat építenek. Van, akiknek semmi sem jó: a vízi energia, a szél energiája stb., a szén vagy a nukleáris energia ellen pedig a legkülönbözőbb kifogásaik vannak. A valóság az, hogy mindig az adott területen optimális megoldást kell választani. Például ahol a széljárás nem megfelelő, ott nem lehet komolyan szélgenerátorokra gondolni, vagy ahol a nap sugárzása nem kielégítő, ott naperőművekre. Különbözik ma a nukleáris energia kockázata nem nagyobb, sőt sok esetben kisebb, mint más megoldásoké. Megjegyzem, hazánkban a Föld mélyének, a geotermikus energiának a kihasz-

Berényi Dénes: (1928–, Debrecen) 1947-ben a helyi Piarista Gimnáziumban érettségizett, 1953-ban kapott fizikusi oklevelet a Kossuth Lajos Tudományegyetemen. Felesége dr. Bódor Elvira ideg- és elmegyógyász, gyermekei: Rita (orvos, családterapeuta) és András (klinikai pszichológus). 1952–54 között a KLTE egyetemi tanársegédje, majd az MTA Atommagkutató Intézetében dolgozik, 1976–90 között ugyanitt igazgató, 1991-től kutató professzor, 2000-től emeritus professzor. 1959: a fizikai tudományok kandidátusa, 1963: a fizikai tudományok doktora. 1973 óta az MTA levelező, majd 1985-től rendes tagja, 1990–93 között az MTA alelnöke, 1993-tól 99-ig az MTA Debreceni Területi Bizottságának Elnöke. Mintegy száz külföldi tanulmányúton, konferencián vett részt, a moszkvai Lomonoszov Egyetemen (1959–60) és az oxfordi Nuclear Physics Laboratoryben (1970–71) vendégkutató. Pályája első szakaszában a magspektroszkópia területén végezte kutatásait – jelentős eredményekkel – a radioaktív bomlást kísérő fékezési sugárzás és az úgynevezett magasabb rendű bomlási folyamatokra vonatkozóan. 1970-től érdeklődése az atomi ütközések felé fordul. A Fizikai Szemle volt főszerkesztője, ma elnöke; aktív tagja a Debreceni Szemle és a Debreceni Disputa című folyóiratok, továbbá az Élet és Tudomány szerkesztőbizottságának. Több mint kétszázötven tudományos közleménye jelent meg, többségük nemzetközi tudományos folyóiratokban, a rájuk történő hivatkozások száma meghaladja az ezret. 1996–2006 között az MTA „Magyar Tudományosság Külföldön” Elnöki Bizottságának elnöke. A Debreceni Egyetem, az Ungvári Nemzeti Egyetem és a Nagyváradai Egyetem tiszteletbeli doktora. A Smithsonian Astrophysical Observatoryben róla nevezték el a (5694) 3051 P–L kisbolygót.

nálása különösen ígéretes. Egyébként az optimum megtalálása maga is tudományos kérdés, még inkább az egyes energiatermelési módok technikája, továbbfejlesztése, ugyanakkor viszont az alapkutatás bármikor produkálhat teljesen új lehetőségeket is.

■ *Idegen-e a tudománytól az ismeretterjesztés?*

Mióta a modern, a mai értelemben vett természettudomány megszületett, Galileitől Faraday-n át korunk Nobel-díjasaiig a tudomány történetén végigvonul az erőfeszítés azért, hogy a tudomány eredményei eljussanak a társadalom széles rétegeihez. Ennek meg is van az eredménye, hiszen senki sincs ma, aki azt gondolná, hogy a Nap kerüli meg a Földet, vagy hogy a Földet elektromos erők tartják pályáján. El lehet mondani, hogy ma a tudomány eredményeinek számos úton (oktatás, TV, kiadványok, előadások, tudományos múzeumok stb.) történő átadása a gyors és sokirányú tudományos-technikai haladás következtében és a megfelelő társadalmi igények növekedtével felértékelődött. Akár a tudomány társadalmi támogatása, akár a tudományos tájékozottságot igénylő társadalmi döntések miatt nagy veszélyeket rejt, ha nő a szakadék a tudomány és a társadalom között. Ennek tulajdonítható ma az a sok-

féle és újabb és újabb formákban megnyilvánuló törekvés a tudás átadására, a tudomány népszerűsítésére, amelynek mintegy megkoronázása az Európai Unió ezirányú programja („*Science and Society – An Action Plan*”, Tudomány és társadalom – Akcióterv). Elmondható, hogy a valóságra vonatkozó tudás gyarapítása és az alkalmazások felé fordulás – a tudás elterjedése a társadalomban – lett a tudomány harmadik, ma már kikerülhetetlen feladata.

■ *Van-e jövője a tudománynak?*

Vannak, akik azt mondják, hogy eleget tudunk már a minket körülvevő valóságról, annak működéséről s törvényeiről, most már csak alkalmazni kell ezeket; a tudományos kutatásnak, pontosabban az alapkutatásnak egyre kisebb a szerepe és indokoltsága. Ténylegesen azonban tudjuk – mint az interjú elején utaltunk rá –, hogy mennyi a nyílt, megoldatlan kérdés a valóság megismerésében. Ezek kutatását nem hagyhatjuk abba, emberségünk ezt nem engedi meg. Az ember, mióta tudatra ébredt, kíváncsi a környező világra és a jelenségek magyarázatára. Fejlődése bizonyos fokán a gyermek sem hagy békét a miértjeivel. Más kérdés, hogy civilizációnk alapvető gyakorlati kérdéseinek meglátásában is, például az energiakérdésben, nélkülözhetetlenek a tudomány új eredményei.

„Itt nem lehet kísérletezni”

Tar Károly meteorológus

Összesen négy egyetemi jegyzet kidolgozásában is közreműködött, valamint a megújuló energiákról tart előadásokat a beregszászi főiskolán és Erdélyben is. Harminchét éve dolgozik a Debreceni Egyetem Meteorológia Tanszékén, nemrégiben pedig a Nagyváradai Egyetem díszdoktorává avatták. Tar Károly tanszékvezető egyetemi docenst a meteorológiáról, a szakma jövőjéről és a tiszta energiáról kérdeztük.

■ *Matematikai statisztika, agrometeorológia, domborzat és klíma, számítástechnika, bioklimatológia – csak néhány az oktatott szakterületek közül. Saját munkásságában maradt még hiányérzete?*

Még rengeteg tervem van és igyekszem ezeket megvalósítani. A kutatás terén szeretném a potenciális szélenergiát nagyon részletesen feltárni. Nemrég múltam hatvanéves, kaptam is egy nagyon szép gyűjteményes kötetet a kollégáimtól, akik külön erre az alkalomra írtak cikket. A fizikus megvizsgál dolgokat, azután továbblép, de a meteorológiában együtt kell látni mindent. A fizikus laborban elszeparálhatja a vizsgált jelenséget, de itt nem lehet kísérletezni, kivéve a számítógépes „időjóságot”. Ha csak a látható folyamatokat vizsgálom, nem lehet egyes elemeket kiválasztani, gondolni kell arra, hogy az elemekre minden más hatással van.

■ *Azért jut idő a családra is?*

Egyetemi oktatóként kötetlen a munkaidőnk, azaz nyolc óránál többet is lehet dolgozni... Ha olyan probléma van, ami nagyon foglalkoztat, a munkát otthon is folytatom. A feleségemmel '71-ben házasodtunk össze, egy lányom és egy fiam van, ma már mindketten felnőttek. Mind a két gyerekemnek van egy lánya és egy fia, a négy unokán kívül nem is nagyon biztatnak többel... Húsvétkor, karácsonykor, egyéb ünnepeken tud együtt lenni a családdal. Nehéz volt, amikor a gyerekek kicsik voltak, mert én mindig éppen dolgoztam; a doktori, majd a kandidátusi disszertáción, cikkeken.

- *Meteorológusként talál időt a természet kiengesztelésére? „Civilben” mivel pótolja az elmaradt szabadidőt?*

Hatalmas kertünk van, négyszáz négyszögöl telekkel, ott szoktam kertészkedni, és persze nagyon élvezem. Úgy gondolom, ennyi idősen, szellemileg-testileg is szükségem van némi fizikai munkára, a ház körüli sürgés-forgásra. A meteorológia némileg „rásegített” a hobbikert művelésére, magam is megtanultam a frontok jelzéseit... Sokan foglalkoznak a népi regulákkal; a régiek is úgy tartották, hogy az állatok viselkedése és az időjárás is mind-mind összefügg; ez tudományosan bizonyítható. Ha fáj a derekunk vagy a fejünk, biztosra vehetjük, hogy jön a melegfront.

- *Mi az Ön személyes „hídja” a szakmához? A pálya kezdetén is klimatológusnak készült?*

Becsületes foglalkozásom is van; matematika-fizika szakos középiskolai tanár szakon végeztem az egykori Kossuth-egyetemen. A meteorológiai tanszék akkori vezetője az évfolyamfelelősön keresztül megkeresett, nem jönnék-e ide a tanszékre dolgozni. Justyák János professzor a '70-es évek elején már felismerte, hogy matematika és fizika nélkül nem lehet igazán meteorológiát kutatni. Akkor én igent mondtam – azzal, hogy egy évig itt maradok. Hát ez lett belőle... Közben elkezdtem meteorológiát oktatni a földrajz tanszéken a földrajz szakosoknak. A hallgatóktól akkor még idegen volt, hogy mindent fizikai szemlélettel próbáltam nekik megmagyarázni. Elhatároztam, beiratkozom a meteorológus szakra. Fel is vettek az Eötvös Loránd Tudományegyetemre, munka mellett végeztem el a másik diplomás képzést. Mire elvégeztem a

szakot, harmincon túl voltam. De a szemléletem szélesebb lett, kitágult.

- *Mára több mint százötven publikációval büszkélkedhet, ötletadója, szervezője volt számos hazai szimpóziumnak, konferenciának, a tanszék oktató munkájában a kezdetek óta részt vesz. Voltak-e személyes vonatkozások a kutatási témaválasztásban? Lett-e mára kedvence a sok tárgy közül?*

A rendszerváltás előtt folyamatos volt a tanszéki reform, tanítottam általános meteorológiát és számítástechnikát is. Míg nem addig ügyeskedtem, amíg a földrajz szakosok számára sikerült bevezetni egy nekik igen ellenséges tantárgyat: a matematikai statisztikát. Azóta sok minden megváltozott, ma már nemcsak földrajztanárokat képezünk, hanem kidolgoztuk a geográfus szakot is, annak két szakirányával. Akkor még nem volt számítástechnika; hál' istennek egy professzorom ebben a dologban mellém állt. Matematikai statisztikát tanítva hamar rájöttem, olyan kutatási területet kell keresnem, amiben ezt tudom alkalmazni. Először a napsugárzással foglalkoztam, a szélenergiáról a '80-as években jelent meg az első tanulmányom. A tanszék legerősebb profilja tradicionálisan az agrometeorológia volt. Az erdők, mezőgazdasági területek klímáját főként Justyák János professzor idején kutatták, én magam is foglalkoztam ezzel, hiszen a matematikai háttérrel én dolgoztam ki hozzá. A tanszéken ma két fő kutatási irány van, egyik a megújuló energiaforrás, ezen belül is elsősorban a szélenergia. A másik a városklíma, amit a kollegáim kutatnak, Szegedi Sándor vezetésével.

- *Milyen a szakma jövőképe? Mit tartanak a következő évtized kihívásának?*

Klimatológusként és meteorológusként a mi szakmánk legnagyobb kihívásának azt tartom, hogy tisztázni kellene az éghajlatváltozással kapcsolatos problémákat. Ma már létezik egy kormányközi testület, amely a világ szakembereivel konzultálva időközönként kiad bizonyos jelentéseket, célzottan politikusoknak és szakembereknek. Mégis, bizonyos jelenségek kapcsán túl általánosak ezek a megfigyelések. Talán gyengébbek is, mint régebben voltak.

- *A régi, hagyományos prognózisokkal ellentétben a mai technika hozott-e jelentős fejlődést a katasztrófajelzések, a kör-*

nyezeti háttér tanulmányok, stratégiák kidolgozásához?

Az éghajlati forgatókönyvek tulajdonképpen számítógépes programok, amelyek bizonyos kezdeti – akár a jelenlegi – feltételek megadásával akár ötven-száz évre megadják egyes éghajlati elemek becsült értékét. A számítógépből kijövő eredményt értelmezni kell, de a bemenő és a kimenő információban is lényeges különbségek lehetnek a világban kifejlesztett forgatókönyvek között. Ezekkel azt vizsgálják, hogy az üvegház-gázok kibocsátása ilyen marad-e, esetleg csökken, növekszik, vagy drasztikusan megnő-e a későbbiekben? Így a technika nekünk dolgozik, hiszen ezek a programok szuperszámítógépeken futnak. Térinformatikusok, matematikusok, statisztikusok fejlesztik ezeket a programokat, de mindenképpen fontos, hogy értsenek a klimatológiához is.

- *Mi az, ami a kiterjedt technikai apparátus mellett is máig megoldásra váró probléma?*

Nagyjából minden, a jövőt illető számítás az üvegházhatásból adódó gázok kibocsátásával függ össze, mégis csak az utolsó IPCC [Intergovernmental Panel on Climate Change, Kormányközi Éghajlat-változási Testület – szerk.] jelentés mondja ki, hogy a klímaváltozásnak igen nagy valószínűséggel az emberi tevékenység az oka. Lehet, hogy igazuk van, de a klímaváltozásokban természeti folyamatok is lejátszódnak. Ha visszamegyünk az időben – akár földtörténeti korokig –, detektálni tudjuk az akkori klíma változását. Az energiatermelést e téren is felelősség illeti – főként az üvegházgázok koncentrációjának növekedéséért –, ezeknek ma is több mint kilencven százaléka a fosszilis energiákat égető hőerőművekben történik. A megoldást is itt keresik, mégpedig azzal, hogy egyre nagyobb százalékban kell – elsősorban az elektromos energiát – a környezetbarát és megújuló energiákkal együtt termelni.

- *Az ökológiai tudatosság a XXI. század elején számos ponton jelent alapvető kihívást a tudomány számára. Mit tart „re-*

ális vízióknak” az életminőség javításához? Milyenek ehhez a helyi adottságok és mihez kellene több kreativitás?

Közép- és hosszútávon is a megújuló vagy „tisztá” energiák hasznosítása hozhat megoldást. Ezek a szélenergia, a napenergia, a vízenergia, melyeket „légköri erőforrásoknak” is nevezünk, hiszen a légkör engedi át például a napsugárzást is. Olykor megtévesztő a felkapott terminológia, hiszen a bioenergiát – ide értve az egyre nagyobb mennyiségben termesztett energiapüvéket is – mégis inkább megújíthatónak kellene nevezni. Ezek ugyanis maguktól nem nőnek ki, ha learatjuk őket, megint el kell vetni, és ha a fát kivágjuk és eltüzeljük, újat kell helyette

ültetni... Ezeknek a technológiáknak, sajnos, ma még elég borsos ára van. Említetek hazai példát is; egy manapság telepítésre érdemes, 1 MW teljesítményű szélenergia-összköltsége kétszázötven-háromszáz millió forintba kerül járulékos költségekkel együtt. Mégis úgy látom, önmagában a szélenergia még mindig nem olyan drága, mintha napenergiával akarnánk elektromos áramot előállítani.

- *Milyen régi gyakorlatot vinne „vissza a jövőbe”? Mi működött régen, ami már nem létezik?*

Az 1900-as évek elején a Dél-Alföldön még rengeteg szélmalom volt, ezek egy része ma is látható. Presszót, kocsmát működtetnek benne, vagy csak hagyják tönkremenni. Lényeg, hogy akkoriban rájöttek, érdemes szélmalomokat telepíteni, mert itt fúj a szél. Magyarországon tulajdonképpen az utóbbi hat-hét évben foglalkoznak a szélenergiával komolyabban, ma több mint 60 MW energiát tudunk így termelni. Mindez az összes villamos energiatermelés egy százalékát sem teszi ki, hatásfokuk közel húsz százalékos. A hazai szélenergia-erőművek döntő többsége Nyugat-Dunántúlon van, a Kisalföldön Mosonmagyaróvár, Mosonszolnok környékén. Régióinkban Felsőzsolcán működik szélenergia-erőmű, továbbá Törökszentmiklóson és Mezőtúron.

- *Az Európai Unió országai – elsősorban Németország, Hollandia, Dánia, sőt, a déliek is – ezeken a területeken lényegesen*

előrébb járnak, mint Magyarország. Pedig ugyanezt a technológiát alkalmazzák itthon is, ma már több mint negyven szél-erőmű van nálunk. Színesedett-e a profik palettája a gazdasági szektor szereplőivel?

Ha jóindulatúak vagyunk, akkor bátran igent mondhatunk. De hazánkban most mindez mégis „sziget-üzemmódban” működik csak, 2010-ig. Ez azt jelenti, hogy például van egy tanya, ahol az – ott luxusnak számító – szél-erőművet telepítik, miközben nem tudják a termelt villamosenergiát az országos hálózatba táplálni. De az úgynevezett szél-erőgépekkel három-négymillió forintból mindez megoldható, és ha éppen nem fúj a szél, helyette napenergiával, hőenergiával biztosítják az áramellátást. Egy szél-erőgép befektetése négy-öt év alatt megtérül, utána már hasznot is hozhat, tehát „ingyen dolgozik”.

- *A 2004. évi európai uniós tagsággal ennél költségesebb terhet is vállaltunk:*

egy konszolidált, stratégia alapú tervezési kultúra részévé váltunk. Az irányított településfejlesztés hogyan befolyásolja a magyarok viszonyát a szélenergia kutatásához?

Tavaly októberben a Magyar Energetikai Hivatal hozott egy döntést, hogy szél-erőművekből Magyarországon 2010-ig összesen 330 MW teljesítményig lehet telepíteni. Ez még mindig ötször annyi csupán, mint amennyi most van. Pedig az akkoriban beérkezett összes igény háromszor-négyszer akkora volt, mint amit ott megengedtek. Mindez valóban nyitási lehetőség, főként annak az alig két tucatnyi vállalkozónak, akik ezt felépíthetik. Az EU egyik irányelve kimondja, hogy 2020-ra 20 százalékkal kell csökkenteni az üvegházgázok kibocsátást, a megújuló energiák arányát pedig 20 százalékkal kell növelni. Az előbbi alól felmentést kaptunk, arra mégis büszkék lehetünk, hogy teljesítettük az 1997-es kiotói egyezményben vállaltakat az üvegházgázok kibocsátásának csökkentésével.

Tar Károly: (1947–, Kunhegyes). 1966-ban nyert felvételt a KLTE matematika–fizika szakára, 1971 óta a Debreceni Egyetem Meteorológiai Tanszékén dolgozik; eközben 1978-ban okleveles meteorológus képesítést is szerez az ELTE-n. 1978-ban adjunktusnak, 1989-ben egyetemi docensnek nevezték ki, 1991-ben megbízott, majd több cikluson át kinevezett tanszékvezető. A földrajztudományok kandidátusa, 1997-ben habilitált. A tanszék oktatómunkájában idetartozó óta részt vesz. Tudományos munkáját egy matematikai modell kidolgozásával kezdte, amellyel közelítőleg meghatározható a lejtős felszín sugárzásbevétele. E témából írta meg egyetemi doktori értekezését, amit 1974-ben védett meg. A 70-es évek közepén kezdte kutatni a szél statisztikai szerkezetét. A szélirány, a szélesebesség és a potenciális szélenergia statisztikai tulajdonságait feltáró eredményeit – a meteorológus diplomamunka és több tanulmány után – a *Magyarország szélklímájának komplex statisztikai elemzése* című kandidátusi értekezésben foglalta össze. Tizenöt éve kezdett foglalkozni a feltételezett éghajlatváltozásnak az éghajlati idősorok alapján történő detektálhatóságával. Vizsgálta azt is, hogy a már szignifikánsan kimutatható globális felmelegedés milyen hatással van a magyarországi szélmező statisztikai szerkezetére. Célul tűzte ki olyan módszerek kidolgozását is, amelyekkel a potenciális szélenergia mennyisége, legfontosabb statisztikai jellemzői a meteorológiai állomásokon mért széladatokból jó közelítéssel meghatározhatók.

A hosszú hétvégék, többnapos ünnepek közeledtével megtelnek a városból kivezető autópályák – családok százai igyekeznek ki a zöldbe vagy az újonnan létrehozott mesterséges életmód-oázisok sűrűjébe. De a társadalom mozgósítása teljes: elég csak átpillantani a szemközti sávba, ahol szintén folyamatos a kocsisor: a kézben szorongatott térkép oldalain vagy a betáplált GPS-koordináták célkeresztjében városi panziók címei, s az úticsomagban lapuló lista a sétálóutcák vendéglátóhelyeiről, a városi fesztiválok eseménysorozatairól is tudósít.

Az elmúlt években – alig pár évtizedes késéssel – Magyarországra is végérvényesen megérkezett és mindinkább magától értetődővé vált a városi turizmus jelensége. És intézményesülése sem sokat váratott magára: van már tankönyve, főbb aspektusait konferenciákon tárgyalják, pályázatokat írnak ki e tárgyban, fejlesztések, beruházások történnek, foglalkoznak vele. S egy rövid szörfölés a *google*-hullámokon azt is jól mutatja, hogy a kisebb-nagyobb városok kidolgozták a maguk – néha mesianisztikus reményekkel övezett – turisztikai koncepcióját.

Nem valami gyökeresen új, sosem látott jelenséggel van dolgunk – a városi turizmus már több évszázada folyamatosan jelen van társadalmainkban, a hangsúlyok, a nagyságrendek, az érdeklődések és az útírányok ugyan sokat változtak, de az alapszerkezet voltaképpen meglepő állandóságot mutat. Éppen ezért talán hasznos újra összefoglalni,¹ amit a városi turizmus jelenségéről a különböző szociológiai, antropológiai, földrajzi kutatások ez idáig kiderítettek. Az egyik fontos felismerés szerint itt is a térrel összefüggő tevékenységekről van szó – hiszen a turizmus minden formája helyváltoztatás, a megszokott mindennapi lakóhelyből egy gondosan kiválasztott turisztikai desztináció irányába tart ez a mozgás. Ugyanennyire fontos az is, hogy idegen városokat, a sajáttól különböző, másfajta tereket látogatunk meg: ha nem városi lakóhelyekről érkezünk, akkor a vidéki és a városi életmódok eltéréseiből fakad számunkra az újdonság varázsa, míg ha magunk is városi lakosok vagyunk, a saját és az idegen város közötti különbségek megtapasztalása szállítja az idegenség tapasztalatát. És a fizikai tér azért is fon-

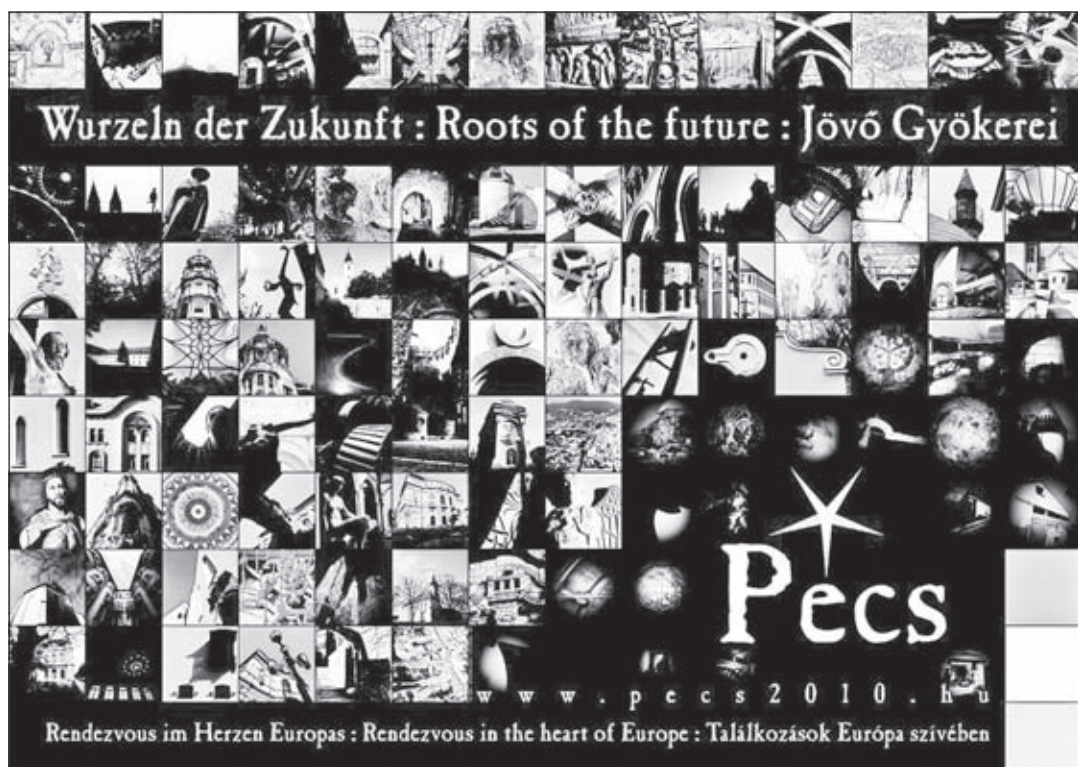
tos, mert turistalétünk szorgos minden napjaiban konkrét – útikönyvekben kijelölt, gondosan lefényképezett – helyeket látogatunk meg: műemléki védettséget élvező épületeket, a különböző művészetek csarnokait, vagy – néha-néha elcsábulva – a populáris szórakoztatás helyszíneit.

Van egy másik alapvető sajátosság, amely hasonlóan fontos szerepet játszik valamennyi turisztikai forma esetében, ez pedig a múlt, hiszen a városi desztináció egy „másik” idő tapasztalatát is felkínálja a készséges fogyasztók számára. Alaposan körülkerített emlékművek, felújított régi házak, szépen rekonstruált közterek gondoskodnak arról, hogy a jelenben zajló turisztikai utazáshoz a múlt kulisszái kínáljanak tetszetős díszletelemeket. Megannyi kötelességszerűen végiglátogatott emléktábla – merre járt Liszt és Bartók, hol olvasott fel Ady és Babits – tanúskodik arról, hogy a városi turizmust és turistát bensőséges kapcsolat fűzi a kultúra szférájához, a bedekkerék pedig ezt a történeti tudásanyagot harmonikusan belesimítják a város rövidre vágott művészet- és kultúr-történetébe.

A városi turizmus kapcsán felmerül az a kérdés, hogy mi is különbözteti meg a városi turistát a kulturális rendezvények vagy a múlt emlékhelyeinek ugyancsak kultúrára éhes és a múlt történései iránt fogékony látogatójától. A válasz olyan tapasztalatra utal, amelyre csak a (nagy)városokon belül lehet szert tenni: ez pedig a városi téren belüli (kulturális, társadalmi, életmódbeli) sokféleség jelensége. Ez sem új felismerés, hiszen a 19. századi városal foglalkozó irodalmi vagy tudományos szövegeket olvasva, a művészeti ábrázolásokat szemlélve sokszor előkerül ez a téma, de a turizmus iparága is nagyon korán kihasználta már a nagyvárosi élet e jellegzetes vonását. Hiszen ha a turistákat az illető városra jellemző különlegességek, a gazdag és változatos történelem, az egyedi kulturális kínálat, a megtapasztalható egzotikus életmódok vonzzák, akkor egyértelmű a feladat: a város kulturális iparának is ezt a vonzerőt kell felkínálnia a látogatók számára.

Így aztán a városi turizmusipar különböző szereplői – még a tematikailag meglehetősen egyoldalúan olvasható, csekély változatosságot felkínáló, kisebb városok esetében is – megpróbálnak sokszínű kul-

¹ Legutóbb például Andras Pott, német társadalomföldrajzos (Lásd Andreas Pott: *Orte des Tourismus. Eine raum- und gesellschaftstheoretische Untersuchung*. Bielefeld, Transcript Verlag, 2007).

turális kínálatot létrehozni. Egy metropolisz, nagyváros esetében ez nem túlságosan nehéz feladat, hiszen a mégoly felületes, illelkony turistatekintet számára is jól láthatók a városon belüli társadalmi, kulturális és életmódbeli különbségek: a metrónalnak egymás mellett fekvő állomásai sok esetben teljesen eltérő világok igazi határállomásának tűnnek. De mit tehet egy középváros, milyen stratégiákat használhat, hogy létrehozza a turistákat megmozgató, ez idáig ismeretlen kulturális gazdagságot? Nehéz – s néha kicsit megmosolyogtató – konstrukciós folyamatok keresztezik egymást a multikulturalitás vonzó élményipacán...

A turizmus időszerkezete meglehetősen összetett – legalapvetőbb vonzereje természetesen a szabadidő-gazdálkodásból fakad: a mindennapok monotonijától, szigorú időrezsimjeitől távol, más napirend szerint telnek az órák, múlnak a percek. És ez a sajátos időszerkezet egyúttal a városi turizmus paradoxona is, az tudniillik, hogy a sokszor fárasztó és megerőltető nagyvárosi környezet minden várakozással ellentétben ugyanúgy turisztikai desztinációt alkot, mint a mindennapok nyüzsgésétől távoli rurális táj vagy éppen a relaxációt és feltöltődést szolgáló élményfürdő. De a pihenés elsősorban nem azt jelenti, hogy reggelenként tovább lehet az ágyban maradni, vagy többször étkezhetünk ráérősen méregdrága vendéglőkben, esetleg elmélázhatunk a parkok fái alatt vagy a folyópar-

ti szűnyogosban ücsörögve. A pihentetés ugyanis nemcsak – sőt nem is elsődlegesen – a test funkcióira irányul, hanem az agyéira.

A városi turizmus magával a modern, áttekinthetetlen, zúrzavaros mindennapi életből kínál kiutat, mégpedig meglehetősen ravasz módon: miközben felkínálja és közszemlére teszi a sokféleséget, egyúttal le is egyszerűsíti ezt, néhány jól körülhatárolható témára redukálja. A bedekkeres, a panziók portáján, a Tourinform irodákban kikészített városi *guide*-ok ugyanis az ismeretlen város villámgyors meghódítására alkalmas, egy pillantás alatt áttekinthető, éppen ezért biztonságos modelleket kínálnak fel. Tematikailag gondosan besorolják és valamilyen emblematikus képpé formálják a városi sokféleséget, közérthető címkével látják el, s egy adott korszak, egy régen volt kultúra vagy éppen egy idegen népcsoport reprezentációjaként mutatják fel.

És a városi turizmus e látszatra kaotikus, valójában nagyon is egyszerű világában a nagyváros amúgy sokat panaszolt, elviselhetetlen jelenségei is derűs, szórakoztató jelleget öltenek. Saját lakóhelyünkön, mindennapi környezetünkben sokszor nehezen tűrjük és heves kritikával illetjük az alaktalan tömeget, az áttekinthetetlen sűrűséget, a kaotikus forgalmat, az emberi kapcsolatoktól mentes anonimitást – a nagyvárosi élet megannyi jellegzetes vonását. De mihelyst turistákká változunk, ugyanezek a jelenségek komoly élvezeti ér-

téket nyernek: a tömeget hirtelen „színesen nyugsgőnek”, a forgalmat „határozottan nagyvárosinak” látjuk, s az anonimitás is mindjobban tetszeni kezd nekünk. Ez az ellentmondás is a turizmus sajátos időszerkezetéből kiindulva értelmezhető – a nagyvárosi mindennapok e szükségszerű, sokszor terhes velejárait (sűrűség, sokféleség, tumultus) ugyanis olyan pozícióból szemlélhetjük, amelyből hiányzik a cselekvés percnyi kényszere, s ez a nyugodt kívülállás, szemlélődés perspektíváját kínálja fel nekünk; ezt a tevékenységet bármikor félbehagyhatjuk, illetőleg visszatérhetünk hozzá.

Egy lépéssel azonban tovább is mehetünk – választ keresve arra a kérdésre, mit is árulnak el a városi turizmus jelenségei, ha immár nem a turizmus kétségkívül kellemes, bár felettébb összetett társadalmi gyakorlatára figyelünk, hanem ennek a városra – e sajátos társadalmi-térbeli egységre – kifejtett hatását vizsgáljuk. Ez a kérdés azért is fontos, mert a nagyvárosként jellemzett földrajzi tér egy jelentős átalakulási folyamat kellős közepén található. Egyrészt nagy kiterjedésű, az egyes városok és a nemzetállam határait túllépő koncentrációs folyamatok figyelhetők meg: óriási, a határokat átívelő urbánus régiók jönnek létre, amelyek a jólét és a hatalom központjaiként működnek egy globális információs társadalomban. „Élményváros” és „globális város”, „világváros” és „megaváros” – hosszan lehetne sorolni azokat a magyarul kicsit furcsán hangzó jelzős szerkezeteket, amelyek látszatra könnyű fogást kínálnak az átalakuló és változó városi téren, de ezzel néha el is rejtik a háttérben meghúzódó – sokkal bonyolultabb és nehezen áttekinthető – társadalmi-kulturális folyamatokat.

Ezzel párhuzamosan – a városokból való népességkiáramlás és más demográfiai jelenségek következtében – decentralizációs folyamatok is megfigyelhetők, melyek eredményeképpen másféle városi régiók alakulnak ki, furcsa keverékét alkotva a városi és vidéki életmódoknak, hibrid funkcióknak. Sokan és sokféleképpen írták le ezeket a városok periferiáján megjelenő, alakatlan, struktúra nélküli tereket is, nevezték egyszerűen „agglomerációnak” vagy „köztes városnak”, esetleg városiasodott tájnak”. E két városfejlődési tendencia ugyanakkor sok szálon kapcsolódik egymáshoz, miközben e feltartóztathatatlan dinamikájú folyamatok megkérdőjelezzik a fennálló városmodellek érvényességét.

A város térbeli szerkezete is jelentősen átalakult: eltűntek a chicagói iskola által leírt, elkülönített szektorok, rendezett koncentrikus körök a városmag körül, de a modern város inkább rendezetlen formája (központi bevásárlónegyed, körülötte a szegények által lakott belváros, majd a középrétegek alvóvárosai) szintén átadja a helyét egy új szerkezetnek. Sokkal kaotikusabb, kaleidoszkópszerű tér jön létre, ahol számos folyamat játszódik le egyszerre (így az elővárosok urbanizációja, a régi városközpontok újjáalakulása, a világvárosi nagyrégiók létrejötte) – s egyúttal érvényét veszti a háttérben húzódó, s korábban jól működő városi térelrendezés, amely a „munka”, az „otthon” és a „szabadidő” funkciói szerint alkotta meg rendezőelvetit.

A városkutatás egyik sokat tárgyalt problémája – s az elnevezésekben megjelenő bizonytalanságok ezt jól mutatják –, hogy hiányoznak azok a jól használható, megvilágító erejű szimbólumrendszerek, első pillantásra is átlátható modellek, amelyek által a jelen átalakulásának legfontosabb tendenciái megragadhatóak volnának. Ahogyan egy német városkutató

fogalmazott: hiányoznak a „látás alakzatai”. Ugyanakkor a városi turizmus egyik fontos eredménye éppen az, hogy létrehoz kézzreállható, népszerű modelleket, jellegzetes, jól fogyasztható városképeket. A városi turizmus – s ebben hasonlít a többi turisztikai gyakorlatra – a látnivalókat, a város mindennapi életének valóságát előzetes struktúrákba rendezetten, könnyen olvashatóan kínálja fel a népes és meglehetősen heterogén társadalmi csoportokból származó fogyasztóinak. Csak az ily módon, „kulturális egészségként” bemutatott város tud vonzó lenni, s bekapcsolódni a turistákért, látogatókért vívott kíméletlen versenybe. Melyek tehát ezek a „városmodellek”, amelyeket a városi turizmus is előszeretettel használ, ugyanakkor jól alkalmazhatók az átalakuló város leírására is – nem függetlenül attól, hogy az átalakulás egyik fontos kiváltója és motorja éppenséggel ez az iparág?

A városi turista mélyen historikus alkat, és érdeklődésére csak ráerősítenek a jelen és a közelmúlt vonzó eszmeáramlatai: a történeti/kulturális örökség – politikailag is felettébb kívánatosnak tartott – felértékelése éppúgy, mint a helyi történeti-kulturális gyökerek, a hagyományok hangsúlyozása az uniformizálódással fenyegető globalizációs folyamatok ellenpólusaként (is). A turista tehát nagyvárosi sétái során a múlt jelenlévő nyomait keresi, s ha lehet, a maga összefüggésrendszerében, tárgyi-építészeti-városképi együttesében, jól áttekinthető formában szeretné ezeket elfogyasztani. A komoly vonzerőt képviselő „muzealizált város” jelenti így az egyik legfontosabb modellt, amely irányítja érdeklődését. E modellben a városi történelmet leginkább megjelenítő, központi fekvésű terek, építészeti-történeti elemek a városi tér szövetén belül kiemelődnek mindennapi összefüggéseikből, s a különböző szimbolizációs folyamatok következtében bekereteződnek.

Ezek a múlt valamennyi rekvizitumával felszerelt, muzealizált városi terek, amelyek a turisták – sőt a várospolitikusok – számára is kiemelt jelentőséget kapnak, s bár látszólag nagyon is helyspecifikusak és ezer szállal kapcsolódnak a tér és a település múltjához, mégis, meglehetősen hasonlítanak egymásra. Azon túl, hogy elmesélik a város múltját a látogatóknak, arról is árulkodnak, milyen elképzeléseink, vízióink vannak a történeti városmagról. Ezen a várospolitikai által is kiemelt figyelemben részesített városi tereken a múlt némileg sablonos fikciói jönnek létre, sajátos múzeumhatást keltve: mintha a tradicionális városképeket megőrző belváros még egyszer összegyűjtené és felidézné az európai város jellegzetes alkotórészeit – a homlokzatokat, a köztereket és a várfalat –, s lehatárolt keretbe zárva, afféle ornamentikaként jelenítené meg.

A városi épületek ornamentikájának, a közterületet koszorúzó homlokzatoknak az elemzése során Martin Pewley, neves angol építész-kritikus bemutatja, hogyan ágyazódik be mindez egy átfogóbb folyamatba, melynek során sajátos „pótlék-építészet” jön létre. Ez az „álca-architektúra” voltaképpen a nagyvárosok múltból visszamaradt „testét” veszi igénybe, s a különböző korszakokból származó, eltérő hagyománytörténetű elemeket úgy használja fel, hogy végeredményképp egy homogén áltörténeti szcenárió jöjjön létre. Ezzel párhuzamosan a városépítész afféle plasztikai sebész-ként kezd működni, aki eltüntetni a

történeti korszakok közti különbségeket vagy éppen az épület külső és belső része közötti kapcsolatokat.

A másik, a városi turizmus révén létrejött modellt nevezhetjük „fesztivalizált város”-nak is. Ez átvezet a korszak egyik legfontosabb jellegzetességéhez, a mindennapi élet növekvő mediatisáltságához. A városi turista – miközben nagyon is reális helyeken bókászva valóságos fáradtságot érez a végtagjaiban – végtelen sétái során főképp képeket és imaginatív tartalmakat fogyaszt. A múlt éppúgy képpé formálódik számára, mint ahogyan a jelen benyomásait, a városi élet tapasztalatait is különböző képek által sajátítja el. A városi turizmusban sok esetben találkozhatunk szimbolizációs folyamatokkal, amelyek során a „reális” háttérbe szorul, s az imaginatív, „anyagtalan” tendenciák válnak hangsúlyosakká: gondoljunk csak a város valóságos tereinek és az események történésorának mediális átváltoztatására vagy az egykori gazdag életösszefüggésekbe ágyazott események átalakulására távoli, hiányos emlékekké. Ezekre a szimbolizációs tevékenységekre rétegződnek rá, hatásukat mintegy felerősítve, sajátos interferenciákat létrehozva a további – új médiumok, technológiák által létrehozott – immaterializációs tendenciák: az internet növekvő jelentősége a városról való tudás létrehozásában, különféle net-archívumok, digitális városok megteremtése.

De nem csupán a városi turizmusban jut kiemelt szerep a vizuális dimenzióknak, a láthatóságnak. A városi munkahelyek, a városi lakosság létszámának csökkenése, továbbá a városközpontok körül kialakult, egyre szélesebb és meglehetősen amorf településgyűrűk több következménnyel is jártak: ezek közül számunkra talán a legfontosabb a városok láthatatlanabbá válása. A láthatóság problematikáját – mindennapos tapasztalataink is erről árulkodnak – csak felerősítik a különböző médiumok, amelyek szigorúan rögzítik azt a feltételrendszert, melyen belül a város mint önálló entitás egyáltalán képes önmagát megjeleníteni. A jelenlétnek általában két feltétele van: egyrészt a tér- és időbeli pontok összesűrítése, koncentrációja, másrészt az, hogy a városnak ki kell találnia

olyan eseményeket, amelyekkel jelen tud lenni a tömegmédiumokban, s képes önálló kép kialakítására, s e kép közvetítésére a turistákhoz.

E létfontosságú cél elérése érdekében egyre több város használja fel előszeretettel különböző kulturális fesztiválok eseménysorozatait, amelyek mindkét feltételnek eleget tesznek: olyan tér- és időbeli sűrűsödési pontok, amelyek mediálisan is jól közvetíthetőek. Hatásuk számottevő: látható nyomokat hagynak a városi téren, emlékeket ébresztenek a városlakókban, befolyásolják az idegenek és a turisták számára a városról rendelkezésre álló képarchívumot. Természetesen nem az egymásra amúgy meglehetősen hasonlító, gyakran egyazon szereplőgárdát felvonultató fesztiválesemények az igazán érdekesekek, hanem az események mögött meghúzódó általánosabb kulturális folyamatok: a városi terek bekeretezése, az emlékképek keletkezése, archiválása, újrafelidézése, a mediatisált képek hatásmechanizmusai.

Még jobban közelítve a vizsgált tárgyhöz, láthatóvá válik a szimbolizáció két alapvető területe: a *topográfiai struktúrák* és *vizuális konstrukciók* többszörös egymásra hatása, átalakulása. Az örökségképzés folyamataiban „tér” és „kép”, „mentális” és „fizikai”, „reális” és „imaginárius” állandóan felcserélődik, folyamatos kölcsönhatásban áll egymással. Azaz a városi fesztiválturizmus során igazi *modellezés* zajlik: a fesztiválok színterei a város több tízezer négyzetméteres összterületéből kiemelnek egy alig pár száz négyzetméter nagyságú térszerkezetet, s a figyelmet az itt zajló, kulturálisan kódolt szimbolizációs folyamatokra irányítják.

A tanulmányhoz a szerkesztő által illesztett fotók Pécs példáján mutatják be a turista számára alkotott városkép formáit s a városképet megalkotó turistatekintet működését.

(A szerk.)

A Nagyerdő déli – városhoz közeli, Debrecennel lassan összeépülő – része a köztudatban szinte helyettesíti a hatalmas erdő egészét. A közbeszéd azonosítja ezt a picike részt magával a Nagyerdővel. A város erdejével kapcsolatos mítoszok és pozitív érzelmek egyre inkább erre a területre összpontosulnak. Ebből adódik, hogy erős érzelmek is összecsapnak a területtel kapcsolatban, amelyek a környezet védelme és a területhasznosítás jegyében konfrontálódnak. A két szemléletmód közötti különbség mára már nem is pusztán ezt a feszültséget jelenti, hanem a széles társadalmi használat és az exkluzív célokot megfogalmazó befektetői elit közötti nézetkülönbséget. Magam a nyílt átjárhatóság, a széles társadalmi rétegek számára megfizethető, továbbra is a polgárok által szerethető városrész és a társadalmi felelősségvállalást szem előtt tartó hasznosíthatóság jövője mellett foglalkozok állást, amely Debrecen polgári, urbánus hagyományai között foglal helyet. Egyúttal arra szeretnék figyelmeztetni, hogy a jelenlegi tisztázatlan helyzet befektetői csoportok érdekét szolgálja, amely már középtávon kivonhatja a területet a közösségi célú hasznosítás alól.

A rekreáció helye

A Kollégium történetéből tudjuk, hogy a diákok szerdai és szombati napokon kettésével vagy többedmagukkal a felüdülés, a pihenés és szórakozás helyeként látogatták a Nagyerdőt. Pontosabban annak déli részét, a mai Medgyessy sétány körüli területet. Mivel a Nagyerdő a város tulajdona volt és nagy értéket képviselt, városi hajdúk vigyázták. A mai Simonyi út vége táján lehetett a kapuja, ahol a látogatónak az erdőőrök bódéja mellett kellett elhaladnia. A bódék és az örök, mint még látni fogjuk, fontos feladatot töltöttek be a közönség regulázása és a rend betartatása terén. Csokonai balszerencsés esetének jegyzőkönyvéből az is kiderül, hogy az erdő nem csak a kollégiumi ifjúság kedvelt helye lehetett, hiszen két professzor is ott sétált.

A város utcái még kaotikusak voltak ebben az időben: az egységes szabályzó hiányában önkényesen építkeztek a polgárok. Az utcák átjárhatatlanok voltak, emiatt helyenként a zsákutcák, vékonyka közök, a szélesebb utcák is annyira beszűkültek, hogy a tűzoltókocsik nem tudtak a tűz oltására felvonulni. A címisek ellenállása miatt az udvar tűzvédelmi rendeleteit csak lassan tudták érvényesíteni Debrecenben. Hasonlóképpen a tűzvédelem előír-

sa volt, hogy az utcára fákat kell ültetni; élő zöld lombozatuk szintén természetes akadályt jelentett a terjedő lángok útjában. Amint minden rendeletnek, amely az udvar felől érkezett, a helyiek ennek is ellenálltak. Mindennek következtében, ahogy ez Csokonai verseinek jegyzeteiből is kiviláglik, különösen meleg időben semmilyen enyhet adó zöld felület, városi park, tér nem állt rendelkezésre. Ez a városszerkezeti hagyomány, mint előző írásomban szóvá tettem, újra felerősödni látszik az ingatlanfejlesztő cégek köztereket kisajátító gyakorlata által. Aki felüdülésre vágyott, annak árnyékért, természeti környezetért egészen a Nagyerdőig kellett gyalognia, keresztülvágha magát egy disznóktól feltúrt, sivár és kietlen szakaszon, amely a Péterfia utcai kapu és a mai Simonyi út vége között unalmasan ásított.

Ennek a pihenőkert jellegű erdőrésznek a történetéről meglepő módon nem maradtak fenn adatok. Papp József már idézett írásában – főként a fürdő és a Békás-tó között lévő fenyők feltételezett életkora alapján – valószínűsíti, hogy a város erdejének ezt a részét már az 1810-es években parkosítani kezdték. Azonban ide vonatkozó adatot a városi jegyzőkönyvekben ez ideig nem sikerült feltárni. A térképészeti felmérések alkalmával a városi mérnökök ezt a területet – mivel itt nem feküdt építmény és magántulajdonú ingatlan – üresen hagyták, mert vélhetően nem volt gyakorlati jelentősége a terület részletes felmérésének és térképészeti leírásának. Úgy vélem, ha valakitől a városban ekkoriban feltételezhető az erdő és a park egyesítésének gondolata, az a királyi biztосként a városban működő Bek Pál (1761–1827) lehetett.

Annál is inkább, mivel az 1800-as évek elején neki volt hazánkban elsőként téglási birtokán olyan angolkertje, amely országos hírnévre tett szert. Továbbá Bek Pálnak, aki felvilágosodott szemléletű, gyakorlatias, az urbanizáció elvárásait Debrecenben határozottan ösztönző mérnökember volt, rendelkezésére álltak a közjóra törekvő célkitűzéseinek és akaratának megvalósítását lehetővé tevő hivatali eszközök. „Vezényletével olyan közösségi létesítmények is megvalósultak, amelyek nélküle nemigen kaphattak volna elsőbbséget a városatyáktól” – írja Papp József (*A MÁV debreceni igazgatóság székháza (A Bek–Dégenfeld–Tisza palota)*, Bp., 2001, 10. skk.). Bek Pálnak olyan kezdeményezéseket köszönhet Debrecen, amelyeket 1817–1827 között királyi biztosi felhatalmazásával és makacs kitartásával a városi tanács ellenében hajtott végre. Ilyen

volt a Nagyerdőben felépített fürdő- és vidámház, a város első csatornázása, vagy a belvárosban, a kiszáradt Pap tava helyére megálmodott fűvészkert ügyének megindítása. Debrecen civis szemléletű városatyái ugyanis folyamatosan megghiúsították az urbanizációs és modernizációs fejlesztéseket, a központi hivatalok által ösztönzött, sőt elvárt változtatásokat. A városvezetés a későbbiekben sem tett soha lépéseket a városias térszervezés fontos mozzanatát jelentő, pihenőparkokkal szelvényezett terek hálózatának kialakítására. A napjainkban épp eltűntetésre váró volt Ifjúsági parkot is az István malom nagytökései adományozták a város népének. De hasonlóképpen egy szűk, felvilágosult elit egyleti tevékenységének köszönhető a Kollégium és a Nagytemplom közötti elhanyagolt és veszélyes terület parkosítása az 1860-as években. Az Emlékkert Társulat vette gondjaiba ez idő tájt a Nagyerdő általunk most tárgyalt részletét is, mint a szűkösen fennmaradt adatok tanúsítják (Botos Géza: *A debreceni Nagyerdő története*, Calandrella 1989). A város belső tereiben a fatelepítés is igen lassan haladt, mígnem nagy késéssel Borbíró és Borsos tevékenysége a 20. század elején változtatni tudott ezen. A belvárosról készült 19–20. századi fotók tanúsága szerint a főutca nevéből következő piactér jellegét is csak a polgármesteri hivatal előtt töri meg néhány virágágyás, és fák még sokáig nincsenek ezen a széles, sivár hatást keltő, sártergerben úszó területen.

Igaz, az 1800-es évek közepe táján néhány térkép már jelez bizonyos, angolkertre jellemző sétányokat a mai Medgyessy sétány nyugati oldalán. A sétány mellé magáneros fejlesztések eredményeképpen épülő három villa olyan jobb módú városi polgárok hozzájárulásával és valószínűleg kezdeményezésével épült, akiknek nem volt nyári lakjuk a Simonyi úton. A 19. században ugyanis divat volt, hogy a zúfolt és a tuberkulózistól való félelem miatt rossz levegőjűnek tartott városokból – a nemességet utánzó – városi patriciusok a tél végével, Szent György-nap után Szent András napjáig, nyaralóikba költöztek ki.

Pünkösdi népszokások

A 19. század első felében a városból szerkezetileg hiányzó funkciók települtek ki fokozatosan erre a területre. A Péterfia utcán, a Bem tér közelében lévő Diána fürdő is megszűnt idővel, hiszen a Parkerdő ezt a funkciót is magába olvasztotta. Amikor a reformkor idején végre lábra kap a polgá-

rosodás és a vállalkozások, amelyek a nemzeti ipar és kereskedelem hazafias céljait egyszerre szolgálják, Debrecenben is megindulnak az urbanizációs fejlesztések. Ennek első hírnöke Simonyi öbester gátja volt, s a gátat szegélyező fasor kétszeri telepítése, amelyben másodsorra már a kollégiumi ifjúsági is aktív szerepet vállalt. Majd a városi funkciók sajátos módon kívül kerültek a városra és a Nagyerdő déli szejletét terheltek meg. A város továbbra is ellenállt a városiasodásnak. A város területén először az Emlékkert Társulat jóvoltából jött létre park a Kollégium és a Nagytemplom között, illetve az István malom területén. Az első inkább kultikus, míg a másik korszerű ideológiai célokat szolgált, de mindkettő a város civis szellemétől idegen módon jött létre. A 19. század városiasodásának *népkert* funkcióját ezek nem vállalhatták magukra. Erre a Debrecen város határában lévő Nagyerdő szolgált. Ezt a népkert jelleget a város, talán épp hagyományai miatt, nem engedte be tradicionális részeire.

A népkert-funkció a polgárosodás velejárájaként követelt magának helyet, de kiszorult a debreceni élet periferiájára. A jelentősebb változások az ezredéves ünnepek idején sokasodtak meg; az ünnepsorozat készülődéseivel és utótörténetével országosan jelentős katalizátora volt a városiasodás sokáig halogatott fejlesztéseinek. Miután az 1863 óta már meglévő omnibuszt 1884. október 2-ától kezdve felváltotta a kötöttpályás közlekedés az indóház és a Vigadó között, a város szerves részeként kellett számolni a Nagyerdővel is. A „fürdőkert” rendezésére is ekkor, 1885-ben szánta el magát Debrecen városa. A közönség által látogatott erdő rész és a még érintetlen Nagyerdő elválasztása is fontos célkitűzése volt ennek a tervnek. Ezeket a terveket Papp József ismertette: „Török Gábor városi erdőmester tervezte nyári lakok építésére alkalmas villatellekkel övezte a parkerdőt. Elképzeléséből három egyemeletes városi nyaraló valósult meg a mai Medgyessy sétányon a kilencvenes évekre. A bennük lévő lakásokat minden év áprilisától októberig adta bérbe a város” (Papp József: *Vaderdőtől az intézményparkig, A debreceni Nagyerdő beépülése*. Debreceni Disputa 2006/6., 36–41.). Az erdőszet új központi épületének, a Kohász üdülő melletti, ma óvodaként hasznosított villa elkészülte után lett bérelhető villa a Medgyessy sétány legrégebbi, a térképeken 1836 óta jelzett földszintes épülete.

A Parkerdő urbanizációs átalakítása az ezredéves ünnepeknek köszönhető tehát.

„1896-ra, amikor a millenniumi ünnepek egyik fontos helyi eseményét, a május 16-ai nagyszabású népünnepélyt megrendezték a Nagyerdőben, a sokaság már rendezett, kies villakertek között sétálhatott ki a gondozott sétányokkal díszített parkerdőbe” – írja Papp József. Az ekkori népszórakoztatás sikerén felbuzdulva vásárolta meg a város a híres Dobos cukrász fából készült építményét, és került Pestről Debrecenbe, a Parkerdő pontosabban meg nem határozható helyére, ahol az elkövetkező évek kirándulóinak népszerű célpontjaként üzemelt a Dobos-pavilon. „»A Dobos« – ahogy a debreceni köznyelv becézte – tágas, tornyokkal megrakott, fából készült, de tartós és mutatós épület volt.” Szépen és nosztalgiával átítatott hangon ír erről a nagy hírű intézményről Béber László, aki egy másik parkművet is megemlíti emlékezésében: „Mellette (a Dobos mellett – B. Sz.) a mai tó irányában kis zenepavilon állott, kagyló kiképzésű tetővel, szomszédjaként pedig teraszos kőépület, a cukrászda. Nagyerdei Vigadón ezt a szórakozóhelyiséget értették...” (Béber László: *Nyári örömök a debreceni Nagyerdőn*. Debrecen 1977, 239.) Béber leírása alapján a Vigadó név a „Dobos”-t jelentette a debreceni szóhasználatban, a mai Óvigadóra később származhatott át ez a megnevezés, amelyet ekkor még „Nagyerdei Fürdőház” néven tartottak számon. Béber László leírásaiból kirajzolódik, hogy a terület népkert jellegének kialakulásához a millenniumi ünnepek nagyban hozzájárultak, és megerősítették az addigi falusias, az egyházi ünneprendhez kapcsolódó és inkább népszokásként jelenlévő pünkösdi másodnapi hagyományt. Ez is tovább élt még sokáig, mint archaikus, valószínűleg még Csokonaiék idejébe visszanyúló hagyománya: „... a lakosság derékhada, a civisek évente legfeljebb egyszer, pünkösdi másodnapján rándultak ki a Nagyerdőre, de akkor aztán népvándorlásszerűen. Már kora reggel szakadatlan sorban húztak kifelé a Simonyi úton a könnyű szekerek, az eléjük fogott két-három lóval, sallangosan felszerelve. A kas mellé és a saroglyához, sőt a szerszámra is zöld ágakat dugdostak, így vonult a szekéren a család, magukkal vive az egész napra való ennivalót: pecsenyét, cipót, kalácsot, tésztát, kulacsokban bort. A kettős akácfasorban a szegényebb nép és a fiatalja csak úgy gyalogszerrel igyekezett a zöldbe. Ezeknek a Nagyerdő bejáratánál furcsa ellenőrzésen kellett keresztülmenniük: régebben fegyveres pandúrok, majd – a későbbi tsz-üdülő (a helyén a Simonyi ABC-vel szemben épült hatalmas hotel áll) sarkánál állott őrszobánál rendőrök elszedték tőlük

a botokat.” (Béber László idézett könyve, 238–239.) Aztán leírja a város lakosságának társadalmi csoportonként elkülönülő elhelyezkedését és szokásait. (Figyelemre érdemes a szóhasználata, amely a civiseket és a polgárokat elkülöníti, az előző a lakosság ekkor meghatározó parasztpolgár részét jelöli, míg a polgár már az urbanizált, társadalmilag magasabb presztízsű csoportot.)

Nagyon keveset tudni e terület két háború közötti történetéről. A *Körkép* című újságban egy idős, debreceni születésű úr gyerekkori visszaemlékezéseiben fás-ligetes parkként írja le, ahol a facsoportok alatt a gondozott, füvesített altalajt rendszeresen gondozták, kaszálták. A jelekből ítélve a Parkerdő a két háború között angolpark jellegű városi pihenőparkként működött. Nem sikerült választ találni arra, hogy mikor létesíthették a kis dombot a mesterséges vízeséssel, amely a termálfürdő szabadtéri medencéi mellett található. Az építmény jegyeiből és anyagából ítélve ez a két háború közötti időszakban jöhetett létre, amikor a trianoni döntés következtében a természeti erőforrásaitól megfosztott ország az idegenforgalom programszerű fejlesztésében látta a kitérés egyik lehetséges útját. Debrecen ilyen jellegű erőforrásait is számba vették, a Nagyerdő természetvédelmi területté nyilvánítása is kapcsolódik ehhez az országos programhoz.

A mai Békás-tavat a strandfürdő fejlesztéséhez, a felesleges víz hasznosításához és az ötvenes-hatvanas évekhez szokták kapcsolni. Azonban mintha itt is kellett volna már előzetesen valamilyen tószzerű parkműnek léteznie. Ugyanis a vízeséstől induló vízfolyást követve mesterséges kiszélesedéseket, tavacskákat lehet látni. Az egyik ilyen, ma már alig látható tószzerű kiszélesedés mellett, a Tóth Árpád emlékmű mögött, még megtalálhatók azok a cementbeton padok, amelyek a régi parkművek maradványai. A bevéselt 1942-es évszámnál jóval korábbiak lehetnek a ma már csak hajléktalanok által látogatott pihenőhelyek.

A 2. világháborút követően, 1949-ben a belterülethez csatolták a külső (kezdetben Hungária, ma Móricz Zsigmond) körút által közrefogott parkerdőt, a tudószanatórium és a köztemető területével együtt. Ezzel a döntéssel szinte feltartóztathatatlan beruházási hullám kezdődött meg, amely napjainkban is tart. A felsőfokú intézmények területén újabb és újabb épületek valósultak meg.

A Lenin-park

A Nagyerdőnek e déli része a szocialista városfejlesztés idején sokat változott. Eltűnt polgári jellege és a demokratikus népszórákoztatás kapott hangsúlyt. A ma Parkerdőnek nevezett részt 1989 előtt Lenin-parknak hívták. Ennek a története, úgy tűnik, homályos foltja a Nagyerdő múltjának.

Az új rendszerben tovább folyt még a Borsos József építész, városi műszaki tanácsos által 1930-ra elkészített új városrendezési terv megvalósítása. „A parkerdő beruházásai sorában az ötvenes években kialakították a Békás-tó medrét a fürdő hulladékvizére alapozva. Felépült a szabadtéri színpad, és a temetői sugárút mentén 1958–60-ban elkészült az állatkert és vidámpark” – írja Papp József (*Vaderdőtől az intézményparkig*, 41.). A mai úthálózat kialakítása az egyetem és az új köztemető között ezek szerint történt. A harmincas években a lövészegylet lőtérdombjainak hasznosításával megépült a Nagyerdei Stadion, később a Csónakázó-tó és a strandfürdő is. Ennek történetét Dávidházy Kálmán és Szabó Tibor közös munkája tanulságosan mutatja be. (*A debreceni nagyerdei városi fürdő*. Bp., 1932. A munkát, amely egyedül az Országos Széchényi Könyvtárban hozzáférhető, érdemes volna újra kiadni.)

Azonban hamarosan új irányt vett a terület fejlesztése. Botos Géza összefoglalását idézem: „A Borsos-féle koncepció alapján 1947-ben Kalenda Lóránt városi műszaki tanácsnok készített új rendezési tervet. Ez a Benczur Gyula úttól délre eső területet parkövezetté nyilvánítja. A Kalenda-féle rendezési terv (...) helyes ipartelepítési elképzelései ellenére 1950-ben a Tudószanatórium közelébe telepítették a BIOGAL elődjét, a Penicillin-Gyárat. Ez időben hatalmas erdőterületek letarolásával sajnos számos visszafordíthatatlan pusztítást végeztek a Nagyerdőben az Állatkert, a Vidámpark, a különböző vállalati sporttelepek, a Vízműtelep, az Egyetemi kollégiumok létesítésével, valamint a Fürdő területének a kibővítésével. Az 1961-ben készült új rendezési tervnek ezeket a létesítményeket megváltoztathatatlan adottságként kellett kezelnie. Sajnos a lélektelen erdőirtás tovább folytatódott a Szociális Otthon, a camping, újabb egyetemi kollégiumok, az egyetemi menza, a KISZ-tábor és a Művésztelep építésével, csupán a legnagyobb létesítményeket említve.”

Az 1970-ben jóváhagyott Általános Rendezési Terv (DTV, Szokolay Örs), mely a későbbi Fejlesztési Terv számára a Nagyer-

dő fejlesztésének alapvető programját határozza meg, a Nagyerdőt korlátlan közösségi használatú zöldterületnek minősíti és javasolja: a Nagyerdei körút déli szakasza, a Dóczy József–Kartács utca vonalától északra terjedő terület egészen Pallagig a város közös használatú zöldterülete legyen, ezért itt a jelenlegi közintézményi területeken kívül – amelyeket bővíteni nem lehet – semmi olyan létesítményt nem szabad telepíteni, mely a közös használat elől területet zárna el. Az 1973-ban készült *Debrecen Nagyerdő Fejlesztési Terve* részletes előírást tartalmaz az erdő jövőbeni – közönség számára történő – feltárására és a tölgyrekonstrukciót elősegítő, valamint a biológiai és az esztétikai hatásokat fokozó vízrendezésre vonatkozóan.” (Botos Géza: *A debreceni Nagyerdő története*. Calandrella, Különszám, Debrecen 1989, 69–80.)

A hetvenes évek városfejlesztési tervei a korabeli – ám időközben megtorpant – népességnövekedési adatokra támaszkodva, amely az 1900-ban 75 000 lakosú várost a hetvenes évekbeli 150 000 fős lélekszám alapján 2000-re 300 000 lakosra prognosztizálta, a Nagyerdő bizonyos területeit is be kívánta vonni a rendezési terv építési területeibe. A Parkerdőre és a Nagyerdőre vonatkozóan ma nincs egységes koncepció. Kováts Ákosnak (akkor a Cívus Ház vezetője, ma a város főépítésze) 2006-ban az Agórára írt leveléből az tűnik ki, hogy a város befektetőket vár további szállodafejlesztési tervekhez, amelyek többek között a strandfürdő Klinikák felőli épületét érintik.

Korábban már történt kísérlet a Pallagi úti szociális otthon felszámolására; szállodaépítési tervekről lehetett hallani. Mindez azt jelzi, hogy a terület népkert jellegét a város megszüntetni szándékozik, az ingatlanfejlesztéseknek pedig kedvez a természetvédelmi elvek hiánya. A városvezetés ezért is ódzkodik koncepciót kidolgozni és ezt társadalmi vitán megmérteni. Valójában a szocialista városi tanácsnak az 1973-as fejlesztési terve köszön vissza a gyakorlatban. Hogy ennek a ma már sok tekintetben

kifogásolható és elfogadhatatlan célkitűzései világosak legyenek, hosszabban idézem a tervek korabeli összefoglalását:

„A szerkezeti terv lényege, hogy több üdülési centrumot alakít ki a fő feltáró utak mentén széthúzva. A legjelentősebb vonzást biztosító intenzív üdülőövezet a Böszörményi útból kiágazó, a Nagyerdő nyugati határánál Pallagig terjedő »üdülőkaréj« fokozatos megvalósításával érhető el. Ez az üdülőkaréj 2000 körül válhat aktívvá, ebben az időszakban már megvalósulnak a Böszörményi útra fűződő intenzív lakótelepek és az erdő nyugati részének rekonstrukciója, és kibővített területei üdülésre alkalmassá válnak. Az üdülőkaréj menti intenzív zóna összefüggő rendszert képez a mai belső intenzív parkterületekkel. A Pallagi út és a 4. sz. főközlekedési út az erdő extenzív, kevésbé látogatott területeit tárja fel, kisebb pihenőközpontokkal, természetvédelmi területekkel. Az intenzív zónában változatos növényzetbe ágyazva a legkülönbözőbb üdülési létesítmények, pihenő-, játszó-, sportterületek, arborétumok, strand, kemping összefüggő, intézményekkel tarkított, ellátó centrumok köré csoportosuló szövevénye helyezhető el. A Nagyerdő mély fekvésű területein kisebb tavak kialakítására is lehetőség nyílik. Legfőbb célunk, hogy a Nagyerdő mai tömbje minél értékesebb összefüggő erdőterületté váljon, ezért távlatban a Pallagi út átmenő forgalmát javasoljuk megszüntetni. Az erdőterületek feltárását a legértékesebb területeken vezetett sétaúthálózzal javasoljuk kialakítani, melyek összefüggést teremtenek az üdülési centrumok, parkolóhelyek, tömegközlekedési megállóhelyek, pihenő-játzóhelyek, az intenzív és az extenzív zóna között, az erdő »épített« struktúráját jelentik”. (Kovács Miklós–Csikai Pál: *A debreceni Nagyerdő*. Városépítés, 1973/2., 24–26.)

A Szoták-villa

A Medgyessy sétány negyedik, a termál-fürdőhöz közeli épületének, az erdészet egykori lakásának pontos építési ideje bizonytalan, de a terület legkorábbi, a közelmúltig fennálló építménye volt. Esete azért válhatott a közérdekű funkciók és a kizáró jellegű magánhasznosítás közötti ellentétek szembeszökő példájává, mert jól mutatja a Nagyerdő kisajátítására irányuló és az azzal vitázó, eltérő retorikák működőmódját és esélyeit.

A Medgyessy sétány villáinak sorsára immár egy évtizednél hosszabb ideje irányul közfigyelem. A villák hasznosításával kapcsolatos viták és döntések sajnálatos módon egyre távolabb vezettek attól a szelentől, amelyben az öngazgató közösség felelős döntéseit befolyásolni kellene. A kilencvenes évek eleje óta, az új, demokratikus önkormányzatiság kialakulása óta időről időre szóba került a szocializmus idején önkormányzati szükséglakásokká átalakított négy villa sorsa. Az épületek kulturális és idegenforgalmi hasznosítására helyi civil, illetve kulturális szervezetek dolgoztak ki terveket 2000-ben; a város kulturális bizottságának elnöke örömmel fogadta ezeket a programokat, és biztatón nyilatkozott megvalósíthatóságukat illetően. Az elgondolások a környék idegenforgalmi előnyeit kívánták összekapcsolni a helyi kulturális sajátosságok népszerűsítésével és kereskedelmi hasznosításával. Galériák, bemutatótermek, képzőművészeti, iparművészeti és kulturális érdekelttségű boltocskák foglaltak volna helyet a földszinten, ahol a városba látogató vendégek tehetőségük mértékének megfelelően vásárolhatnak kerámiákat, képeket, könyveket, ajándéktárgyakat. Az emeleten kulturális és közhasznú intézmények irodái működtek volna. Azonban a korábban városi tulajdonban és kezelésben lévő ingatlanok a 2000-es évek elején átkerültek a Cívis Ház ingatlankezelő és fejlesztő céghez. A helyzet innentől kezdve jogi értelemben is tisztázatlannak látszik, mivel a cég saját belátása szerint dönt az épületek hasznosítását illetően, és úgy tűnik, a közgyűlés nem gyakorolhatja a tulajdonosi jogokat. A közhasznú, illetve kulturális célok kikerültek a tervek közül, és a város választott képviselő-testülete nem tudja ellenőrizni a cég döntéseit.

Az elmúlt két évtizedre jellemző esetenként is szemlélhető a villák sorsa. Csak nagy vonalakban utalnék vissza a negyedik, Szoták-villa néven elhíresült volt erdészeti épület sorsára ezzel kapcsolatban.

(Bővebben lásd: Kácsor Zsolt: *Ady és a haldokló tölgyek*. Népszabadság, 2007. március 24.) Az ekkor helyi védettség alatt álló épület eladására a közgyűlésben olyan érvelés alapján került sor, hogy a kialakított 13 milliós ár méltányos és piacszerű, mivel a vevő csak az alapfalakon belüli területet kapja, változatlan formában kell hagynia az épületet, amelyhez nincs sem szervizút, sem parkoló. Azt sugallták az ekkori érvek, hogy a vevő saját maga számára hátrányos üzletet köt, cselekedete önzetlen, mivel egy védett épületet ment meg a pusztulástól a város számára, amelynek ehhez egyrészt nincsenek meg az anyagi forrásai, másrészt az ingatlan eladásával bevételre tehet szert, tehát két legyet üt egy csapásra.

Aki elolvassa az adásvételi szerződést és szembesíti az azóta történetekkel, meggyőződhet róla, hogy semmi nem teljesült abból, amivel a szerény eladási árat magyarázták. A védett épület tetőszerkezetét hamarosan eltávolították, még az őszi esőzések előtt. Tavaszra a falak megroggyant állapotára hivatkozva a közgyűlés törölte a helyi védettséget. Az épületet ekkor magas falakkal vették körül, lebontották és pince-szint kialakításával újraépítették. Az épület mögött elhelyezkedő, lebontásra ítélt melléképületet szintén újjáépítették, eredeti alapterületének többszörösére növelve, akárcsak az egykori, ugyancsak megszüntetésre ítélt vermet. A panzió- és étterem-funkciót magára öltő új épület szabadon terjeszkedett tovább környezete kárára, hamarosan hatalmas díszburkolattal ellátott parkolóját bővítette zúzalékkövel felszórt parkolókkal, szervizúttal, külső, szabadtéri terasszal. Az Agóra kérdéseire az a válasz érkezett az önkormányzat hivatalából, hogy az adásvételi szerződésben szereplő szoborpark kialakításának céljára a cég több mint 4000 négyzetmétert használ-

hat. Azokra a kérdésekre azonban, amelyek ennek a bérleti szerződésnek a részleteit, a 4000 négyzetméter kijelölésének módját és határait tudakolták, többszöri megkeresésre sem érkezett mind a mai napig válasz. Végezetül még Kácsor Zsolt cikkének egy szakmai kalkulációjára hívnám fel a figyelmet: Szoták Mihály 13,5 millió forintért vásárolta meg az alapfalak által határolt területet a rajta álló ingattal. Néhány hónappal később már erre a picike területre egy budapesti bank 125 millió forint jelzáloghitelt jegyzett be. Az építkezés teljes költségei legalább 300 millió forintot igényeltek. És az így létrejött ingatlan már jóval meghaladta a 600 millió forint forgalmi értéket. A város elmaradt bevétele a befektetők hasznából kikalkulálható.

Szomorú zárlat

A Nagyerdőre vonatkozó tisztázatlan fejlesztési irányelvek, a koncepció és a társadalmi vita hiányában a profitra törekvő ingatlanfejlesztés a közparkként használható terület csökkenését hozza magával. A belvárosi építkezések felszámolják a belső telkek zöld területeit, az egykori közparkokat, a közterületeket műkövel fedik. Eltűnnek az egykori cívisporták belső kertjei is. Az utak szélesítése fakivágásokkal jár, amelyeket nem követ a törvényben előírt telepítés. A városfejlesztés nem alakított ki olyan koncepciót, amely az élhető környezet védelmét nem engedi az ingatlanfejlesztő cégek áldozatául esni. Debrecen egyetlen pihenőparkja, a Nagyerdő Parkerdő is hamarosan elveszíti évszázados közterületjellegét, mert a luxusszállodák és wellness-befektetések célterületévé vált. A város választott testülete pedig nem védi meg a polgároknak egykori népkertjükhöz való szerzett jogait, ezért szomorú ez a zárlat.

A turizmus kulturális téralkotó módozatai

A turizmus értelmezésére nézőpontok sokasága kínálkozik: részben olyan tevékenység ez, mely a 19. századi modernizáció és urbanizáció kísérőjelenségeként felhalmozódó szabadidő eltöltésének igényéből fakad, másrészt az ilyen jellegű utazások tömegessé válásával gazdasági szempontból is életmód-alakító jelenség. Ugyanakkor a látványosságok kínálatának megteremtése, az útvonalak és úti célok kijelölése, melyeknek bejárása bevonja a helyeket a társadalmi imaginációba úgy, hogy azok elbeszélhető történetekben válnak diszkurzív térré. A turizmus narratívaként működve a nemzeti, a regionális, illetve a kulturális identitás létesítésének lehetőségét teremti meg egy-egy város, ország, népcsoport vagy közösség számára. Olyan szociokulturális praxisról van szó, mely felkeltette a kultúratudományok érdeklődését, így például az etnográfiaét, a kultúrantropológiáét, a szociológiáét, a kommunikációkutatását.

A 2003-ban a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának támogatásával Fejős Zoltán és Szijártó Zsolt szerkesztésében megjelent *Helye(in)k, tárgya(in)k, képe(in)k* című tanulmánykötet többek között e tudományterületek perspektívájából láttatja a turizmus jelenségét. A kötetet, mely a *Tabula könyvek* sorozatának ötödik darabja, a szerkesztők a 2002 márciusában Pécsen a Néprajzi Múzeum és a Pécsi Tudományegyetem Kommunikációs Tanszéke által rendezett azonos témájú konferencia előadásainak szövegeiből állították össze. A sorozatban 2000 óta folyamatosan, szinte évente jelenik meg egy-egy újabb könyv, mely a modern, illetve modernség utáni téralkotás kulturális összefüggéseit értelmezi például az idő, a hagyományteremtés, a turizmus, a kulturális örökségalkotás, illetve a társadalmi kommunikáció mediális lehetőségeinek kontextusában.

A *Helye(in)k, tárgya(in)k, képe(in)k* című kötet írásainak sorrendje tematikus rend is, melyben a szövegek hasonló perspektívából láttatják a turizmus téralkotó szerepét: a kulturális emlékezet, a társadalmi szimbólumalkotás térképző narratív struktúrái után az útikönyvek imázsteremtő sztereotípiáiról, illetve a honvágy identitásszervező turizmusmotivációjáról olvashatunk, majd pedig a vallásban felfedezhető kulturális

mátság s az idegen tekintet által nyerhető regionális identitás tapasztalatának turisztikai térszervező hatásáról. Ugyancsak fontos részét képezi a kötetnek a kiállítások és a múzeumi reprezentáció szerepének a turizmusdiskurzusban történő vizsgálata.

Fejős Zoltán turizmusértelmezése a fogyasztói utazáskultúra emléktárgyak iránti érdeklődéséből bontakozik ki. Az emléktárgy az utazás, az „ott-lét” tárgyi reprezentációjaként bekapcsolja az egyéni élményeket és emlékeket a kollektív társadalmi imagináció folyamatába. A szuvenír nem csak a meglátogatott helyből szervez látványosságot, egyedi vagy egzotikus teret, hanem, mint a hely színekdochikus jelölőjét, saját magát is emlékezetessé teszi: egymást létesítő jelenségeként értelmeződik benne a *saját és az idegen* tapasztalata, a látvány s annak tárgyi reprezentációja, miközben az utazó részesedik a turizmus tapasztalatában, vagyis a körbejárás, a vásárlás, esetleg tárgykészítés során felépíti a turista identitását. A turizmus mindennek függvényében a kulturális emlékezet működésének tere, mely emléktárgyak és áruként fogyasztható látványosságok médiumaiban szerveződik. Fejős Zoltán a *turistaművészet*, illetve a *repülőtéri művészet* metaforákkal értelmezi tömegfogyasztás és szuvenírek kapcsolatát. E metafora jellemzi a turizmus tudás- és téralkotó szerepét is: a tárgyak tömeges és sorozatszerű előállítására, a „megtapasztalhatóság” helytől való elválasztottságuk az élmény identitását időben, térben és kulturálisan újrasztrukturalja, illetve magát a tapasztalatot is preformálja.

Szijártó Zsolt írásában a turizmus téralkotó cselekvés, illetve a térrel való bánásmód. A tanulmány a kultúrák térhez való viszonya felől közelít a kulturális identitások értelmezéséhez. Ez az értelmezési lehetőség a kultúratudományok geográfiai fordulatának reflektív továbbgondolásaként a társadalmi mobilitás, szimbólumalkotás, térhasználat újraértésébe a turizmust is bekapcsolja. A térkonceptiókként működő turizmusnarratívák feltételezik a *hely* és *tér* fogalmának differenciált használatát. Szijártó Zsolt a modern kulturális antropológia és geográfia perspektívájából a helyet *különbözőségeik egymásmellettisége*

ként, a *stabilitás és az állandóság dimenziójaként*, a teret *mozgásként, folyamatos átalakulásként és kommunikációs folyamatok eredményeként* határozza meg. A turizmus térkonstituáló tevékenysége megfigyelhető például az úti célok *homogenizálásában*: a látványosságok típusaiba történő besorolás megfosztja a teret egyediségétől, és azáltal, hogy bizonyos cselekvések gyakorlására, tapasztalat- és élményszerzésre teszi alkalmassá, bevonja őket a társadalmi imaginációba. Az arcuatteremtő elbeszélések, mint például a mozifilmek és a női magazinok képei, az útikönyvek leírásai előre kialakítják a turistákban a tér jelentéseit, melyekkel az utazás alkalmával találkozunk – azaz medializált élményminták alakítják elvárásaikat, látásmódjukat, irányítják tekintetüket. A turizmus olyan elbeszéléssémákat alkot, melyek társadalmi cselekvésmintákat hívnak életre, és olyan szimbolikus jelentéseket teremtenek, melyek a tömegek számára árúként kínálják az élménylehetőségeket.

A tömegturizmus mellett létezik olyan utazás is, melyre az utazók egy-egy régió archaikus életformáinak megismerése kedvéért, a mássággal való találkozás tapasztalatáért vállalkoznak – legalábbis ezt a látszatot kelti a szuvenírvásárlás és más fogyasztói turistarítusok mellőzése, az adott területen a kommercializált vendéglátás infrastruktúrájának hiánya; ugyanakkor az autentikusság iránti igényét is médiumok hozzák létre. Az ilyen utazási szokások kultúraalakító hatásáról ír Biczó Gábor a gyimesi „turizmust” antropológiai szempontból vizsgáló esettanulmányában. A szöveg a Keleti-Kárpátokban található mikrorégiót földrajzi, etnikai és szociokulturális helyzetéből kiindulva a *határ* metafora jegyében láttatja jellegzetes térként. A tanulmány – amellet, hogy helyiek és idegenek kölcsönös elvárásainak horizontjában helyezi el az autenticitás értelmezését – reflektál arra is, hogy e jelenség a hétköznapok életlehetőségeiből fakad, és a Gyimesben élők nem zárkóznak el a modernizálódástól. Az életforma mind a látogatók, mind a csángók számára a határátlépés lehetőségét kínálja: az „archaikusság”, illetve a nélkülözés megtapasztalása, másik részről a változtatás, a modernizációs minták átvételének igénye a másikon keresztül történő önértés tapasztalatát kínálja.

Wilhelm Gábor tanulmánya is az etnográfia perspektívájából mutatja be a turizmus hatását egy olyan népcsoport identitásformálódására, mely kultúrájában, életmódjában

különbözik környezetétől. A figyelem egy japán etnikum, az *ajnu*k önértelmezésére és a japán társadalom hozzájuk fűződő viszonyának változására irányul. Az *ajnu*k Hokkaido szigetén élnek, kultúrájuk a 19. század végéig nem keltette fel sem a japán, sem a nyugati tudomány érdeklődését. Az akkor érkező kutatók figyelme főként az etnikum antropológiai sajátosságaira, így europid vonásaira, környezetében rokontalan nyelvére, használati és rituális tárgyaira irányult. A gyűjtők, muzeológusok számára mindez egzotikumnak számított, ami megváltoztatta az *ajnu*k saját életformájukhoz való viszonyát; ez abban nyilvánkozott meg, hogy már nem a japánok által lenézett népként fordultak saját szokásaik, életformájuk felé, hanem elkezdtek maguk is gyűjteni vagy újra előállítani egykori tárgyaikat s bemutatni rituáléikat. Néhányan hamar felismerték, hogy a helyi múzeumok, a Japánban szervezhető bemutató körutak nem csupán kultúrájuk idegenségének vállalását segítik, sőt: ez éppen másféleségének hangsúlyozása által válik a kívülről érkező tekintet számára autentikussá. A tanulmány összekapcsolja az etnikai identitás kialakulását az 1960-as években Japánban megindult belső tömegturizmussal is. A modern japán turizmus régiók iránti érdeklődésének megfelelően az *ajnu*k falvai akkor már megtekintésre érdemes látványosságként jelentek meg a látogatók előtt. Ma ez a népcsoport úgy alkotja meg magát szervezeten archaizáló kultúratekertő tevékenységeiben, egyszerre hagyományörző és turisztikai célokat szolgáló gyűjtő és tárgykészítő munkájában s e folyamatokat elindító kultúratekertők (amilyen például Kayano Hilger volt) kultuszában mint ősi, különleges kultúrát, és az *etnoturizmus*ban építi fel regionális identitását.

A kötet több írása is foglalkozik turizmus és vallás kapcsolatával. Pusztai Bertalan tanulmánya a finnországi Új-Valamo ortodox kolostor példáján rámutat a vallási központ és a turistalátványosság egymást formáló szerepeire. Valamo a többségét tekintve lutheránus Finnországban az ortodoxia központja. A kolostor nemcsak vallási szempontból tekinthető szimbolikus helynek, hanem történeti kontextusban is: az 1917-ben nemzetállamként függetlené váló Finnországban az orosz politikai és kulturális hatásoktól való elszakadásra, majd a második világháború után felerősödő „*elfinnesedő*” törekvésekre is emlékeztet. A tanulmány olyan térként értelmezi a kolostort, ahol a vallási rituálékon való részvételben vagy ezek szemlélésében ta-

paszthalható meg a másság élménye. Valamó egyszerre működik zarándokhelyként és turisztikai nevezetességgként. Az utazás e két motivációs forrása szimbolikus határok átlépésére, sőt épp e határok megképzésére készíti a látogatót. A kolostort a turistatekintet számára vonzóvá és befogadhatóvá tevő praktikák – például a felekezeti különbségek nélkül minden vendéget üdvözlő feliratok elhelyezése, s a szertartások rendjét és zavartalan lefolyását szavatoló, a turistáknak szóló szabályok – egyszerre teszik láthatóvá a teret a vallási rítusok önfenntartó intézményeként és látogatható, kívülről szemlélhető látványosságként. Valamót épp az teszi zárt közösséggé, ami nyitotta: az, hogy a határhelyzet reflektált megélésének lehetőségeit kínálja.

A turisztikai céllal tett utazás az emlékezés gesztusaként is szerveződhet, így is megalkothatja a teret. Az utazásnak erről a gyakorlatáról, a *hónvágsturizmus*-ról szól Ilyés Zoltán írása. A tanulmány a második világháború után otthonukat elhagyni kényszerülő németek *óhazakép-építését* emlékezés és imagináció összefüggésében vizsgálja. A falumonográfiák, vagyis a *Heimatbuchok*, más „turisták” útbeszámolóit, az emlékezet fenntartása céljából kiadott újságok, a *Heimatblattok* gyakran nosztalgiába burkolják, idealizálják az újra látott falvakat, városokat, illetve az ezeket ismerő utazók e narratívák perspektívájából keresik fel a vágyott helyeket. Az egykori otthonokba való szervezett, csoportos visszatéréseket Ilyés Zoltán egyfajta gyász munkának nevezi, mely felejtés és emlékezés egymást segítő folyamatait indítja el, azaz lehetővé teszi a látogatóknak, hogy az ottmaradottakkal (s egymással is) emlékezetközösséget alkothassanak – többek között a trauma feldolgozásának reményében. A hónvágsturizmus jelensége azonban változik is: az identitásépítő utazások a leszármazottak körében egyre inkább a *rekreáció* helyeként lesznek vonzóak, a meglátogatottak pedig főként látványosságokként szervezik a turizmus infrastruktúráját.

A turizmus gyakran szerveződik olyan kulturális sztereotípiák köré, melyek különösen egy-egy ország arculatát tervezik meg, s ennek megfelelően kínálják fogyasztásra az így létesülő teret. A programszerűen ígért tevékenységformák, az útikönyvek nevezetességeket bemutató leírásai, útvonaltervei úgy alkotnak térreprezentációkat, hogy ezeket szinte csak a közvetített élményszerzési formákban lehet megtapasztalni, ezek a lehetőségek

és tértapasztalatok ugyanakkor éppen a javasolt szociokulturális praktikák által jönnek létre. Járosi Katalin tanulmánya Magyarországról szóló, német turistáknak készült útikönyveket olvasva vesz számba – elrettentő és vonzó – mítoszteremtő turisztikai narratívákat, mint például „*a forró nyárközépen elviselhetetlen éghajlatú*” vagy „*a környezetvédelmet még mindig luxusnak tekintő*”, illetve „*a pontosságnak nem nagy jelentőséget tulajdonító*” ország. Ezek mellett az elvárásokat formáló, pejoratív felhangú információk mellett az említett bedekkekben még mindig élnek és népszerűek a *puszta*, a *gemeskút* és a *paprika* országimázs-teremtő toposzai, bár már sok útikönyv egyoldalú névjegyként említi őket. Az újabbak elvetik ugyan azokat a programajánlatokat, amelyek kizárólag e klisékre épülnek, de – mint ahogyan Járosi Katalin megállapítja – az illusztrációt szolgáló fényképek megerősítik a bennük megélhetőnek mutatott országgépet.

A turizmus sajátos változatát képviselik a külföldi sportrendezvényeken szurkolók utazási. Egy-egy csapat állandó rajongói, szponzorai, alkalmi kísérői városnézéssel egybekötött társas utakat szerveznek a sportesemény városába. Schleicher Vera írása a *szurkolói turizmus* jelenségét vizsgálja a Fotex kézilabdacsapatának példáján. Az esettanulmány a lebonyolítási mód és az utazáshoz rendelődő tevékenységek alapján párhuzamot von a zarándokok és a szurkolók viselkedése között: a lelki megújulást előkészítő utazás az ismételhető, illetve ismétlendő rituálék mintájára szerveződik, így például az úgynevezett *kemény mag* ki is zárja érdeklődéséből az utazás során kínálkozó látványt, helyette a korábbi meccsek és az ellenfél csapat játékának videofelvételeit nézi – az ő turistaidentitásukat a tanulmány kétségbe is vonja.

A *Helye(in)k, tárgya(in)k, képe(in)k* kötet tanulmányai a turizmus sokféle téralkotó mechanizmusát tárják fel, melyek bizonyos szerepminták szerint működő turistatekintetek médiumában jönnek létre, mint például a zarándok, az élményfogyasztó, a gyűjtő folklorista vagy az emlékeztető leszármazott. E szerepek gyakran elválaszthatatlanok egymástól, illetve egymás változataiként jelennek meg. A térkonstrukciók létrehozása hermeneutikai köröket rajzol: a turista egy másik hely, az idegen befogadása révén önmagát is idegenként helyezi el a megtekintett és használt térben, ugyanakkor otthon és idegen-ség, itt és ott, akkor és most kategóriái alapján strukturálja és sajátítja el a teret,

miközben saját önmegértésére is kísérletet tesz. A turizmus tehát nemcsak egzotikumot, rekreációs kínálatot, esztétikumot, autenticitásélményt hoz létre, hanem az otthon fogalmát is újraértelmezi minden tapasztalatban. A (turisztikai céllal létrejövő) térrepresentációk, mint az útikönyvek, térképek, úti beszámolók, képeslapok vagy japán élményparkok, részben valamilyént felismerhetővé, részben újra jelenvalóvá teszik a teret, ugyanakkor helyettesítik az élményt, miközben erre utaló jeleket közvetítenek. Mindez felveti a tapasztalatok, az élmények újdonságának kérdését: találkozhat-e a turista korábban nem látott, még át nem élt jelenségekkel, vagy a médiumok téralkotása következtében minden „csupán másodlagos” tapasztalatban lehet része. A címben zárójelezett birtokos személyjelek beszédesek: jelölhetik azokat a térstruktúrákat, amelyek a saját és idegen egymást létesítő tapasztalatában születnek, de utalhatnak a térszerveződésben reflektáltan jelen lévő, az írott és a vizu-

ális médiumok közegeiben, az imagináció folyamataként lezajló határátlépésekre is. A kötet a turizmusértelmezést bevonja a kultúratudományok diskurzusába.

A tanulmánykötet elolvasása értékes tapasztalatokhoz juttatja az olvasót, így például a turizmus jelenségén keresztül találkozhatunk saját és idegen értelmezési lehetőségeivel; a szövegek alakíthatják saját utazásainkkal kapcsolatos igényeinket, és irányíthatják tekintetünket. Mindemellert a tanulmányok értelmező nyelve termékenyen hat minden olyan kutatásra, mely a kultúra szövetét szöveggként olvassa, ezen kívül hozzájárul olyan jelenségek értelmezéséhez, melyek a társadalmi képzeletben jönnek létre, amilyen például a kulturális örökség.

(Fejős Zoltán – Szijártó Zsolt (szerk.): Helye(in)k, tárgya(in)k, képe(in)k. Néprajzi Múzeum, Budapest, 2003, 1800 Ft.)

Kovács Szilvia

A globalitás elméletben és gyakorlatban

Bármennyire kecsegtet is lenyűgöző következményekkel, a fizikai tér- és időtapasztalat globális élménnyé sűrűsödésével az újabb technikai forradalom, Joshua Meyrowitz, a globalitásparadigma talán egyik legfontosabb kortárs elméletírója szellemesen tudatosítja vele szemben azt az egyszerű tény, amelyet az emberi létezés – ontológiai értelemben vett – lokalitáshoz kötöttsége jelent. Az öntapasztalás jelenbevetettsége a pillanatban mindig egyetlen kitüntetett hely – *locus* – vonatkozását jelenti. A kommunikáció és a kultúratudomány, valamint a komplex társadalmak kulturális folyamatainak elemzésében fontos szerepet játszó antropológia számára a lokalitás-globalitás paradoxon manapság megkerülhetetlen kutatási téma.

Szijártó Zsolt tanulmánykötete, amely az 1998 és 2006 között különböző társadalomtudományi folyóiratokban megjelent írásait gyűjti össze, a téma hazai recepciójának jelentős alkotása. Röviden – amint azt a cím is sugallja –, a könyv a globális folyamatoknak a lokalitás színtereire be-

gyűrűző bonyolult szociokulturális hatásait elemzi sokoldalúan. A szövegeket végigolvasva azonban be kell látnunk, hogy nem „szokványos” tanulmánykötettel van dolgunk. Nem a társadalomtudományi publikációs gyakorlat egyik elterjedt formájának újabb példájával állunk (ülünk) szemben, amikor a szerző tetszőleges tematikájú írásából kiállított „kis-színes-vegyes öszszelapátolásával” lép elő. Sőt, ellenkezőleg, Szijártó Zsolt kötete kitűnő példája a klaszszikus akadémiai értelemben magas szinten művelt tudós gyakorlatnak, amikor a szerző választott témájának hosszú távon megvalósított, módszeresen végiggondolt és igényesen összeállított tematikáját kínálja. Jelen esetben a kötet szövegei jól strukturált koncepcionális egységeket alkotva segítik az olvasót korunk egyik fontos, de rendkívül összetett és nehezen megragadható témájának, a globalitásparadigmának megértéséhez.

De miben is áll a téma nehézsége? A Szijártó Zsolt olvasatában kulturális jelenséggként felfogott globalitás a társadalomtudományi, ezen belül is a szerző által

preferált kulturális antropológiai elemzési tradíció két, egymással nehezen összehangba hozható stratégiájára egyidejűleg tart számot. Egyfelől, feltételezi a lokális kulturális színtér, az elemzett eset, a helyszín – ahol a globalitás folyamatai érvényesülnek – megragadását, viszonyainak hiteles tisztázását. Az antropológia nyelvén szólva számot tart az úgynevezett *émikus* beállítódásra, tehát arra, hogy a kutató saját szemléleti horizontjának kialakításában a vizsgált kulturális környezet „benszülöttjének” perspektíváját jelöli ki meghatározó vonatkoztatási pontként. „Úgy látni a kutatott életvilágot, ahogy a lokális kultúrában élő látja azt sajátjaként”, hangzik az antropológia tapasztalatorientált megközelítésének lényege.

Ugyanakkor a globalitás – a globális tendenciák lokális következményeinek értelmezése – lehetetlen a társadalomtudomány tudományfelfogásának központi elemét képező *étikus* szemlélet érvényesítése nélkül. Az *étikus* pozíció a tudós a tudományterületen szerzett szakmai jártasságának, elméleti és módszertani felkészültségének a kutatás tárgyára alkalmazott kiaknázását jelenti. Összegezve, a globalitás a szociokulturális jelenségvilág eseti szintjén megragadható általános globális mechanizmusok vizsgálatát jelenti.

Szijártó Zsolt magabiztosan és hozzáértéssel vezeti be az olvasót az összetett témába. A szerző *émikus* szemléletét meghatározó terepmunkák leírása a szövegek plasztikus, eleven részei. A somogyfajszki kastély bemutatása vagy a Káli-medence térvizsnyainak elemzése során megidézett Balaton-felvidéki „Középfölde” a régi útleírások hangulatát idézi, ahol a hitelesség egyetlen mércéje a szerzőnek a bemutatott helyszínen szerzett jártassága. Hangsúlyozzuk, a kötet elméletorientált szövegei mögött is alapos és hosszú távon elsajátított terepmunka-tapasztalatok húzódnak meg. Míg az *émikus* megközelítés az olvasónak abban segít, hogy a globalitás lényegét gyakorlati, a mindennapiság színterén megragadható jelenségeként lássa, addig a társadalmi folyamatviszonyok, az ezt meghatározó kommunikáció törvényszerűségeinek megértéséhez az olvasó eligazodását a pontosan megválasztott társadalomelméleti perspektíva támogatja. Szijártó Zsolt elméletileg kiválóan felkészült kutató, akinek szövegeiben a szakmai erudíció érvényesülését a jól megválasztott írói stílus hatékonyan segíti.

A hely hatalma: lokális szcénák – globális folyamatok című kötet a bevezető tanul-

mányt követően a globalitás problematikáját három nagyobb szövegblokkba rendezve elemzi.

Elsőként a társadalmi konfliktusok kulturális meghatározottságának és „természetrájának” vizsgálatát hajtja végre. Ebben az újabb konfliktuselméleteket megalapozó kockázatkutatást állítja a középpontba. A tanulmányok meggyőzően érvelnek a fejlett ipari társadalmak esetében már a 70-es években megfigyelt „veszélyszenzibilitás” növekedésének átfogó kutatása mellett. Magyarán, fokozatosan a társadalmi kommunikáció fontos témájává vált a modern ipari technológia fejlődésével járó negatív környezeti hatások komplexuma, az ökológiai egyensúly megbomlásának veszélye. Az olvasó a kötet első részében megismerkedhet a kockázatkutatás tudománytörténeti alaptípusaival, különös tekintettel az antropológia megközelítésmódjára. A precíz elméleti áttekintéssel szolgáló bevezető írás ismeretanyagára épül az ófalui atomtemető kapcsán kirobbant társadalmi konfliktus esettanulmányyszerű elemzése. Szijártó Zsolt értelmezése a nagy vihart kavaráó ügy minden részletére kiterjed. Az ófalui nukleáris hulladéklerakó terve körüli konfliktusról végül kiderül, hogy nem egyszerűen ökológiai vagy hatalmi kérdés, hanem a politikai rendszerváltást közvetlenül kibontakoztató makrotársadalmi folyamatok lokális működésének mintapéldája.

A tanulmánykötet második blokkja a *turizmus etnográfijának* kérdésével foglalkozik. A turizmus társadalomtudományi vizsgálata a jelenség gazdasági és ökológiai következményeinek tisztázása mellett kiemelkedő fontosságú, újabban felfedezett komplex antropológiai kérdés. Az antropológiai kutatások elsősorban a kulturális fogyasztás, a szimbolizáció, a folklorizáció és a turizmus mint menedékképzet problematikáját érintik. A Szijártó Zsolt kötetében szereplő tanulmányok a Káli-medencében végzett terepmunka-tapasztalatok alapján értelmezik a turizmus globális folyamatainak hatásmechanizmusait – egy történeti-kulturális és földrajzi értelemben jól körülhatárolható lokális környezetben. Az elemzésekből kiderül, hogy a turista által megteremtett fikcionális térképzet minden tartozékával egyetemben az érkező „idegen” és a „benszülött” kommunikációjának és az erre vonatkozó értelmezések játékának eredménye. Az olvasó e szövegekben is találkozhat a szerzőnek a témában mutatkozó alapos olvasottságával és az elméleti tájékozottságnak a kutatási gyakorlat-

ban megvalósított pontos alkalmazásával.

A könyv utolsó nagyobb tartalmi egysége a társadalom térbeliségének kérdésével foglalkozik, és első pillantásra szakítást tükröz a korábbi tanulmányok empirikus-teoretikus egyensúlyára ügyelő szövegalkotási gyakorlattal. Azonban a látszat ellenére az olvasó újfent azzal a következetesen érvényesített kutatói hitvallással szembesülhet, mely szerint a társadalomtudományi elemzés elsődrendűen fontos feltétele a közvetlen tapasztalatra alapozott elméleti következtetések precíz megfogalmazása. A szövegblokk feltehetően legnagyobb visszhangot kiváltó írása a tér, a kultúra és a kommunikáció összefüggéseit elemzi, és fő célkitűzése annak a szerepnek az újraértékelése, amelyet a kulturális dimenzió a társadalmi konstitúcióban játszik. A tanulmány példaértékű eleme a pécsi kommunikáció- és médiatudományi tanszék által végzett három kutatás – Káli-medence, Belső-Somogy és Pécs – során vázolt térrendszerek, valamint a kurrens elméletek elegáns összekapcsolása.

Az értekező típusú társadalomtudományi szövegeknek a közérthetőség érdekében számos konvencionális eleme rögzült. Szijártó Zsolt kötetének a szövegek rend-

szeres szerkezeti felépítése, nyelvi megformáltsága, stílusa ugyancsak fontos erénye. A tanulmányok így választott témájuk mellett hangvételük révén is számot tarthatnak a szélesebb olvasóközönség érdeklődésére. Persze abban is biztosak lehetünk, hogy a tanulmánygyűjtemény be fog épülni a társadalomtudományi tanszékek kötelező olvasmányába is.

A globalitás tematikájának nagyszabású értelmezése nem csupán a nagybetűs tudomány szempontjából jelentős ügy. A szerző egyik szövegében hitvallásszerűen utal a társadalomtudományi műveltség ars poeticájára, valódi funkciójára: „... a társadalomtudományok tevékenysége létrejöttük óta nem áll másból, mint hogy segítséget nyújtanak az egyes individuumoknak, csoportoknak abban, hogy a társadalmi viszonyok ellenőrizhetetlennek tűnő külsődlegesség nyomasztó idegensége miatt keletkező feszültségeket, félelmeket csökkentsék és legyőzzék.”

(Szijártó Zsolt: A hely hatalma: lokális szcé-nák – helyi folyamatok (kommunikáció- és kultúratudományi tanulmányok). Bp. Gondolat, 2008. 316 oldal, 2950 Ft.)

Biczó Gábor

Kísértetek vallatása

Vajda Mihály: Sisakrostély-hatás

Vajda Mihály friss könyvének címe – *Sisakrostély-hatás* – utalás Jacques Derrida francia filozófus *Marx kísértetei* című könyvének Hamlet-elemzésére. Az apa szelleme kísért az emlékezetes jelenetben, és a jelenésből megtudott dolgok világossá teszik számunkra: kizökkent az idő. Erről a kizökkent időről beszél Vajda filozófiai konfeszziójában, egy olyan időszakról, amelyben végképp világossá vált, hogy a történelmi időt nem lehet történetfilozófiai mintázatokba rendezni, hogy ittlétünk időbeliségének és végességének fel nem ismerése, ha tetszik, a halál tagadása az, ha mégis megtesszük. Az elmúlt század többször bebizonyította, hogy ez az erőszakos valósággyűlölet pusztító következményekkel jár. Az ember nem meghaladja, hanem elfelejti saját végességét, amikor nem belátható célokat tűz maga elé, olyasmira fölött akar rendelkezni, ami nincs a birtokában. Két visszajáró szellem a főszereplője a könyv-

nek, ők kísértik folyvást Vajdát. Az egyik, akit személyesen is jól ismert és szeretett, Lukács György, egykori mestere, a másik pedig pályája egy másik szakaszának meghatározó filozófusa: Martin Heidegger. (Pályájának e korszaka többek között a Debreceni Egyetem Filozófia Tanszékéhez köti a szerzőt.)

Lukács az élet esetlegességének, lényegnélküliségének, formátlanságának felszámolására törekedett pályája kezdetétől; Vajda és mások is azt állítják, hogy ez az attitűd, ez a filozófiai érzület, a filozófiai bizonyosság keresése vezette el a kommunista mozgalomhoz, ez csinált belőle végső fokon és saját bevallása szerint is „bukott egzisztenciát”. Fiatalkori Kierkegaard-esszéjére is utal Vajda egyik, róla szóló írásában. A gondolatmenet szerint Kierkegaard azért nem vette el menyasszonyát, Regina Olsent, mert Olsen élete véges és esetleges, mert nem minden moz-

dulata lénygszerű, mert a feleségünkkel szemben lehet igazunk, Istennel szemben azonban soha. A bizonyosság iránti vallási szükséglet vezette el végül Lukácsot a Párthoz, úgy döntött, a Pártot választja olyasmiként, amivel szemben vagy aminek végső rendeltetésével szemben legalábbis soha nem lehet igaza. Ennek a döntésének, hogy a Pártban való hit lovagjává válik, persze, soha nem tudott megfelelni, de az, hogy a szellem szabadságát egyetlen pillanatra sem tudta maradéktalanul elpusztítani magában, sok mindentől nem óvta meg Lukácsot. Mégis, Vajda szerint volt a pályáján egy pillanat, amikor közel került ahhoz, hogy elfogadja a megszüntethetetlen esetlegességet gondolkodása kiindulópontjául. Ekkori esztétikai tárgyú fejtegetéseiben a tragédiával a kegyelemdrámát állítja szembe. Szerinte a tragédia folyamata nem más, mint az a folyamat, amelynek végén a hős minden esetlegességét levetközve önnön lényegére csupaszodik, így válik valóban tragikus hőssé. A tragikus hős egzisztenciális magánya szükségszerű, maga tépi el az élet kontingens világához fűződő kötelekeit, ez az erkölcs nem lehet közösségi erkölcs, „a kötelesség-etika csakis a teljesen önmagára állított emberi individuum önmagával szembeni kötelességének teljesítéseként érthető. Magam vagyok. Önmagamon kívül minden más, ember és világ semmis” – foglalja össze Vajda. Abban az írásban, amelyikben Lukács végleg elszánja magát, hogy kommunista lesz, ez a napnál is világosabbá válik. A többieket nemhogy elhagyni lehet, hanem akár fel is lehet áldozni a „kontingens világ” lényegivé tételének oltárán. Lukács Hebbel tragikus hősnőjét, Juditot idézi döntését igazolando: „És ha Isten közém és a nekem rendelt tett közé a bűnt helyezte volna – ki vagyok én, hogy ez alól magamat kivonhatnám?” Mindez erősen emlékeztet Kierkegaard Ábrahámjának helyzetére. Lukácsnak azonban, aki úgy érvel, hogy noha ölni mindig és feltétlenül irtózatossá bűn és ez alól nincs kivétel, a forradalmárnak viszont akár a lelkét is fel kell áldoznia ügyéért, a lemoshatatlan, feloldozás nélküli bűnösséget is vállalnia kell. És alighanem azért nem jut eszébe az a kézenfekvő ellenvetés, hogy a tét nem az ő lelkiismerete, hanem áldozatának élete, mert úgy tudja, hogy rajta kívül „minden más ember és a világ semmis”.

Vajda Lukács-bírálatát elsősorban egy ironikus alkat attitűdkritikája, az érvelés háttérben jól kirajzolódik a kétféle filozófiai kedély különbsége. Személyes szere-

tete mestere iránt ugyanakkor mégis filozófiai kísértés számára. Jelzi, hogy ezek a kérdések őt is kísértik, nehezen engedte-engedi el a „világterv” lehetőségét, a kiképzett idő helyretolásának szándékát, és jelzi azt is, hogy a kérdés kizárása, a kísértet elűzése éppen nem lenne adekvát szkeptikus alkatával.

Vajda ugyancsak a bizonyosság göggjét, a végesség meghaladásának illúzióját és hübriszt látja, Heidegger nyomán, a technikai modernitásban – a mesterével folytatott viaskodásában elutasított modernista nagybeszélésnek egy másik változatát fedezi fel benne. Azt a veszélyes naivitást bírálja, amely szerint az összes probléma elvileg megoldható technikai úton. Nem gondolható el olyan kérdés, amelyre a technikai-kalkulatív racionalitás nem tud válaszolni, s ilyen módon aztán valóban nem is tétetnek fel olyan kérdések, melyekre *nem* a technikai racionalitás tudna válaszolni. A tudomány nem gondolkodik, ahogy Heidegger mondja. Ugyancsak Heidegger híres szavával, létfeledésnek is nevezhetjük ezt az állapotot. Azonban a történetfilozófiai távlatot Vajda itt is elutasítja, nem vázol fel a modernitásról kultúrkritikus, apokaliptikus víziókat, ironikus marad, nem az elsötétülő ég érdeklő, hanem saját lehetőségei és saját felelőssége, amit éppen azáltal ismer el, hogy korlátozza, számon kérhetővé teszi. Heidegger filozófiájában is azt tartja veszélyesnek, amikor egyfajta tulajdonképpeni, lénygszerű lét nevében lesi a hajnalt a világéjszakában – lát némi összefüggést e türelmetlen várakozás aktivizmusa és Heidegger náci kalandja közt.

Vajda küzd még a könyvben saját származása kísérteteivel is, zsidósággal, amelyhez valamilyen értelemben tartozik, noha nem vallásos, nem cionista és a zsidóság, nevezzük így, kulturális vonatkozásai sem érdeklik kitüntetően. A posztmodern, ironikus pluralizmus nevében megfogalmazott valláskritikája éppen a zsidóság találmánya, a mózesi megkülönböztetés (Jan Assman terminusa) ellen irányul. A zsidóság az egy Isten kizárólagosságát hirdette, és megalkotta az igaz vallás fogalmát, míg például a görög és római panteon istenei csak nevükben különböztek, lefordíthatóak voltak egymásra, Neptun és Poszeidón ugyanaz, csak a nevük más. Ez a kulturális hagyomány a sokszínűségé Vajda szerint. Azonban felmerül a kérdés, milyen értelemben tekinthető a maradéktalan lefordíthatóság, tehát két dolog lényegi azonossága sokszínűségnek.

Vajda nem vallásos, a magyar politikai közösség tagja, ennek jövője izgatja, politikai felelősségét csak itt kívánja gyakorolni, az európai kultúrához kötődik – mitől zsidó hát mégis? Mert mindennek ellenére annak tudja magát. Érvelése szerint az identitás nem választható maradéktalanul, az ember a múltját nem, csak a múltjához fűződő viszonyát képes választani. Vajda egyfajta történeti értelemben vett identitásról beszél, a zsidó történelemhez való tartozásáról: „A valóságos történelem, az a történelem, mellyel Arendt azonosnak érzi magát, az nem más, mint a közép- és kelet-európai, mindenekelőtt persze német zsidók története. *Akkor is az vagyok*, mert ez az én történetem”. Mutatis mutandis ez az Arendtet értelmező Vajda önvallomása is. Én, meglehetősen dogmatikusan, sokáig úgy véltem, aki nem kötődik valamilyen módon a valláshoz, nem tekint kitüntetett figyelemmel a zsidó államra, akit csak családtörténete vagy a holokauszt köt a zsidósághoz, az voltaképpen nem zsidó. Vajda felébresztett dogmatikus szendergéseimből. Persze, hogy az. Az is. Kérdés azonban, hogy a kulturális és a „történeti” identitás valóban elválaszthatóak-e ilyen tisztán

egymástól. A magyar történelmi események emlékezetének nem éppen a magyar írásos, irodalmi kultúra a legkitüntetettebb hordozója? Németh László szerint a 48-as szabadságharc a nemzeti képzeletben Jókai Mór elbeszélésében jelenik meg. A nemzeti kultúrában való otthonosság részben mindig otthonosságot jelent a nemzeti történelemben is. És azt sem feledhetjük, hogy a politikai közösség mindig emlékeztető közösség is, az ember otthonává választhat olyan múltat is, amely nem érintkezik családtörténetével, és ehhez nem kell felmondania más múltakhoz fűződő viszonyát sem. Persze, ezt a következtetést Vajda tagadná a legkevésbé.

Jól el lehet beszélgetni, vitatkozni, hümmögni a könyvvel, valami otthonosság levegőjét árasztja. Jó felnyitni, bele-bele nézni. Nem mindig szerettem, amit mond, de mindig szerettem azt, aki és ahogyan beszél a könyvben.

(Vajda Mihály: *Sisakrostély-hatás – Kisérteteim. Pozsony, Kalligram, 2007. 384 oldal, 2900 Ft, 350Sk*)

Vári György

Újabb sóhaj

Szép Ernő: *Natália*

Szép Ernő elfeledett drámái után itt van egy elfeledett regénye, a *Natália*. Pontosabban: a *Natáliát* még el sem lehetett feledni, minthogy meg sem jelent. Ez az első, posztumusz kiadás, ötvenöt évvel a szerző halála, és több mint hatvan évvel a mű születése után. Csipkerózsikaszerű álmából a hatvanas években majdnem fölébresztette Réz Pál, mikor a Szépirodalminál tervezték a kiadást, amiből semmi nem lett. A szerzőről szóló monográfiában idéznek a műből, majd egy újabb könyvből, a *Szép Ernő élet- és pályarajza* címűből, melyet Vida Lajos jegyez. Annak egyik lábjegyzetéből már sejthető a szándék, az alkotó életművét teljesebbé tenni akaró szoboszlói irodalmár következő feladata: a két fellelt kéziratból (Szép Ernő

sajátkezű javításaival) kiadni a regényt. Ahogyan a múltban és a szövegben is az említett városban indul a történet („Ott kezdem, apám tanító volt Hajdúszoboszlón, sok gyerek, én a legidősebb.”), úgy folytatódott regényen kívül is; előbb a szöveggondozással, majd a kézirat publikálásával a *Holmiban* (2008. január–április), végül a könyv megjelentetésével a *Noran Kiadó* jóvoltából (a bemutató is Szoboszlón történt május 28-án; szellemekben csakugyan hazaérkezett a mű és alkotója).

A *Natália* nem úgy regény, ahogyan várnánk, és nem is arról szól, amire a címéből következően gondolnánk. A műfaji megjelölés csak akkor lehet igaz, ha tágabban és szabadabban értelmezzük a regényt; biográfia és konfesszió korrajzzal

és alakokkal. Olyan önéletrajz és vallomás, mint egy napló, egy kényszerű és kedélyes gyónás, melyet sajátos írói eszközeivel, a hamisíthatatlan Szép Ernő-i nyelv működtetésével emel jelentős prózai műveinek sorába. Amelynek ívéből, utólag legalábbis, látható, hiányzott ez a kis biográfiai darab, a *Hetedikbe jártam* és a *Lila ákác* közti kis idő, 1905–06, Pestre kerülésének elbeszélése a Budapesti Hírlapba való megérkezéséig, melynek redakciójában együtt ülhetett Adyval. A Csacsinszki Pál előtti korszak ez, amikor költővé érik, de még nem igazán bohém; tanulja, szokja a nagyvárosi életet, s lassan versekkel keresi a kenyerét.

Az író nem leplezi magát, nem teremt distanciát önmagával, csak az én van (ezt az ÉN-t egykor Kosztolányi is kiemelte), s az ő emlékei szervezik meg a regényt, ennek esetlegességével és szabadságával, meglepő őszinteséggel. A voltaképpeni ő: *Natália* – hozzá képest tekint korábbra és későbbre, az emlékezők kettős tudatával.

A fiatalság életérzését, hangulatát megjelenítő *Lila ákác* zseniális generációsregény, ebből a hangulatból átjön a *Natáliába* is valamennyi: a pályakezdő lírikus reménye és hitvallása, fiatalos derűje, humora, társadalomkritikája és szociális érzékenysége. A sorsdöntő változásoknál ott az a fránya algebra, ami mindig elveszejti. Sorozatos bukások után ez lesz az oka annak, hogy nem tesz érettségit. Ami mindig menti, az a költészet. Láthatjuk őt első napjaiban Pesten, hogyan, kinél és mennyiért eszik, hogyan, kinél és mennyiért alszik (nagyon pontosak és hangsúlyosak a számok, a negyed kiló barack és szőlő [Szép Ernő-i szóalak] az nem fél kiló, még ha ajándékba viszi is,

ami a barack esetében nem lehetett több két szemnél), mennyit fizetett és mennyit fizettek neki. Újságok és versek, látható, nem volt finnyás és elfogult, adott mindenhová, vulgáris szennylapba is, s ha a szűkség úgy hozta, más tollával is ékeskedett. Említ egyéb munkákat a felolvasástól a borítékok címzéséig (az utóbbit novellában is megírta: *Jó tolla van, kedves öcsém*). Nagyszerűen rajzolja meg a föl villanó alakokat: a képviselőségre pályázó öntelt Nagyszájt; a szocialista agitátort, aki mindjárt feledi az osztályharcot, ha szép úri asszonyt lát; a Kálvin téri koldust, akit a barátjával megtréfál; megtudhatjuk, milyen remek fickók voltak a kőristák, milyen tragikomikus körülmények között húzták ki a fogát, kik jártak a csodás New York kávéházba, a ma már alig ismert vagy teljesen elfeledett alakok közé. És egyszer csak bemutatja nekünk Natáliát is (a neve az emlékezőnek a gyermekkorát, majd Párizst idézi), akit kőristának nevez (sajnálom, hogy ez a fogalom kikopott a mai nyelvből). Ő a regény legplasztikusabban megrajzolt alakja, múltja van: élettörténet és sors. Az emlékezőnek meg vannak vele kapcsolatos álmái, melyek meseszerűen be is következnek. Állítja, nem volt ez szerelem, csak a vágy teljessé lett be, a szép prosti kívánása és elnyerése pénz nélkül.

„Olyan jólesett keserű szegényfiúságot egy nőnek elmondani” – így mondja el nekünk is. Szép kis történet. Nem mai, de immár a mostani olvasóké.

(*Szép Ernő: Natália, Budapest, Noran Kiadó, 2008. 205 oldal, 2699 forint*)

Papp András

A tudat kincsei

A világvallások történetének egyik legérdekesebb fordulata a huszadik században megfigyelhető, egyre erősödő kelet-nyugati kicserélődés. A Távolságon, ahol az „őshonos” vallások az idők során az intézményesülés és a világi hatalommal való kapcsolat miatt rendre merevekké váltak, egyre nagyobb teret nyer a kereszténység, mely ott frissen hat, meg tudja szólítani az embereket, és a nagy társadalmi-gazdasági változások korában szeretetre és elkötelezettségre buzdít. Nyugaton ezzel szemben a leggyorsabban fejlődő „vallás” a buddhizmus, mely a maga dogmamentessé-

gével, gyakorlatias módszereivel, a személyes felelősségvállalásra és önálló kritikus gondolkodásra buzdító attitűdjével nagyon is illik a mai nyugati társadalmak felvilágosult, független gondolkodású embereihez.

Persze itt, Nyugaton még sokan nem értjük, hogy miként nevezhetünk valamit spirituális útnak, ami nem tiltásokat ad, hanem tanácsokat, ami nem feltétel nélküli hitet kér tőlünk, hanem nap mint nap használandó módszereket ad életünk teljesebbé tételére. Nem értjük, hogy mi a buddhizmus, ha nem vallás, és milyen

spirituális út az, amely nyitottabbá, előítélet-mentesebbé és kritikusabbá teszi a gondolkodást. Az európai metafizika évezredek után mi itt, Nyugaton a „végsőt” még mindig hajlamosak vagyunk elérhetetlennek elgondolni és valahol a távolban keresni. Platón és Arisztotelész elfeledtette velünk Hérakleitoszt és az igazság dinamikus, folyton változó képzetét. Az európai metafizika olyan nagy kritikusai, mint Heidegger vagy Nietzsche, mind ezt a problémát boncolgatják: az igazság merev, elérhetetlen, absztrakt képpé tevését, valamint gondolkodásunk és spirituális életünk gyakori örömtelenségét, nehézségét és életellenességét.

Nem csoda, ha felszabadító a Nyugat találkozása a tudat természetére vonatkozó tanításokkal. A „szellemtörténet” szempontjából érdekes látni azt a folyamatot, ahogy a Nyugat felkészült erre a találkozásra: a modern elméleti fizika eljutott az anyag egy olyan szemléletéhez, mely kísértetiesen közel áll a történelmi Buddha által 2500 éve tanítottakkal; a pszichológia és agykutatás elkezdte a különböző tudatállapotok működésének feltérképezését, az orvostudomány pedig a tudati folyamatok fiziológiai hatásmechanizmusait kezdi mind jobban érteni. A filozófiában és a társadalomelméletben elfogadottá válik az a nézet, hogy mind az emberi identitás vagy én-képzet, mind a tapasztalati világ tudati konstrukciók (így nem valóság), ahogy az is egyértelművé válik, hogy a hétköznapi tudatosság és megismerés nem vezet ki saját „illuzórikus” képzeteink világából, ahogy e fiktív világkép generálta érzelmeink (esetenként horrorisztikus) erdejéből sem. Úgy tűnik, a modern tudomány eredményeit tanulmányozva gyakran buddhista tanításokat kapunk: a Kelet befelé irányuló keresésének és a Nyugat anyagi világot faggató tudományának az útjai egyre több ponton kereszteződnek.

Kelet és Nyugat Debrecenben találkozik, amikor június 4. és 17. között Tibet kincsei megjelennek a Kölcsey Központ kiállítótermében. A kiállítás középpontjában olyan szobrok és tekercképek lesznek, melyek a tantrikus buddhizmusban a tudat bölcsességaspektusait kifejező meditációs eszközök, a tudatunk mélyén hordozott tökéletesség szimbólumai. A tibetiek úgy tartják, hogy ezek puszta látványa is felébresztheti a bölcsesség magjait, a rajtuk való medi-

Tibet kincsei
Tibet szellemi és kulturális öröksége

2008. június 4-17. Debrecen, Kölcsey Központ-Kiállítóterem
Megnyitó: 2008. június. 4., 18.00 óra
a kiállítást megnyitja: **Novák Péter** művész
köszöntőt mond: **Halász János** alpolgármester

A kiállítás ingyenesen megtekinthető
minden nap: 10-19 h-ig

Kiállításvezető: **Novák Péter** művész

Június 4. péntek 18.00. Kiállításnyitókészítés:
Kölcsey Központ-Kiállítóterem, Debrecen
Kölcsey Péter művész

Június 5. szombat 10.00. Kiállításnyitókészítés:
Kölcsey Központ-Kiállítóterem, Debrecen
Kölcsey Péter művész

Június 6. vasárnap 10.00. Kiállításnyitókészítés:
Kölcsey Központ-Kiállítóterem, Debrecen
Kölcsey Péter művész

Június 7. hétfő 18.00. Kiállításnyitókészítés:
Kölcsey Központ-Kiállítóterem, Debrecen
Kölcsey Péter művész

Június 8. kedd 18.00. Kiállításnyitókészítés:
Kölcsey Központ-Kiállítóterem, Debrecen
Kölcsey Péter művész

Június 9. szerda 18.00. Kiállításnyitókészítés:
Kölcsey Központ-Kiállítóterem, Debrecen
Kölcsey Péter művész

Június 10. csütörtök 18.00. Kiállításnyitókészítés:
Kölcsey Központ-Kiállítóterem, Debrecen
Kölcsey Péter művész

Június 11. péntek 18.00. Kiállításnyitókészítés:
Kölcsey Központ-Kiállítóterem, Debrecen
Kölcsey Péter művész

Június 12. szombat 10.00. Kiállításnyitókészítés:
Kölcsey Központ-Kiállítóterem, Debrecen
Kölcsey Péter művész

Június 13. vasárnap 10.00. Kiállításnyitókészítés:
Kölcsey Központ-Kiállítóterem, Debrecen
Kölcsey Péter művész

Június 14. hétfő 18.00. Kiállításnyitókészítés:
Kölcsey Központ-Kiállítóterem, Debrecen
Kölcsey Péter művész

Június 15. kedd 18.00. Kiállításnyitókészítés:
Kölcsey Központ-Kiállítóterem, Debrecen
Kölcsey Péter művész

Június 16. szerda 18.00. Kiállításnyitókészítés:
Kölcsey Központ-Kiállítóterem, Debrecen
Kölcsey Péter művész

Június 17. csütörtök 18.00. Kiállításnyitókészítés:
Kölcsey Központ-Kiállítóterem, Debrecen
Kölcsey Péter művész

táció pedig a megvilágosodáshoz vezető leggyorsabb út. Az izgalmas és lenyűgöző formák, a *jidamok* – melyeket sok európai kiadvány tévesen istenségeknek fordít – valójában a tudat kapcsai (ez a tibeti *jidam* szó jelentése), melyen keresztül az ember tudata önnön tökéletességéhez kapcsolódhat. Az itt látható műkincsek így egyben a tudat kincsei is, melyeken keresztül egyszerre léphetünk be a tibeti kultúra varázslatos világába és kaphatunk ízelítőt abból a belső gazdagságból, mely – a tibetiek szerint – mindannyiunk közös tulajdona. A szobrokban és képekben a tibeti művészet csúcsteljesítményei találkoznak az emberről való tudásunk egyik legizgalmasabb áramlatával. A kuriózumoknak számító műtárgyak mellett a kiállítás multimédiás anyagai és kísérőrendezvényei így nemcsak Tibet kultúrájába és művészetébe engednek betekintést, hanem a tudat kincseibe és a tibeti buddhizmus látásmódjába is. Egy olyan látásmódba, melyben minden tanításnak szabadságíze van, és amelyben a belső fejlődés legbiztosabb jele a növekvő együttérzés és öröm. Itt hát egy újabb lehetőség, hogy – követve Nietzsche tanácsát – megtanuljunk kicsit másként is látni a dolgokat.

Kalmár György

A Vereckei-hágón kívül talán nincs még egy szakasza a történeti Magyarország egykori határának („ezeréves határ”), amely 1989 után olyan erőteljesen beépült a Trianon előtti országtérület megismerését célzó etnoturizmus és örökségturizmus repertoárjába, mint a Székelyföld keleti szélét jelző, az egykori Csík megyei határszélen elterülő Gyimes. Gyimest kultúrtáji adottságai, szakrális építményei és az évszázados határvédelemre utaló emlékei, lakóinak vendégbarátsága az idelátogatók szemében a romlatlanság, a természetközelség, a hagyományápolás és a kultúrájához, hitéhez hű magyarság menedékhelyévé stilizálták. A rendszerváltás után fellendült néptánc-, folklór- és vallási turizmus révén és a gyimesiek magyarországi munkavállalása során különböző kultúrák, élet- és értékvilágok szembesülnek egymással, formálva, erősítve ezzel a helyiek és az idelátogatók nemzetképét, nemzeti identitását, etnikus-kulturális helyzetét.

A hagyomány felfedezése és Gyimes „kitalálása”

A gyimesi csángókra mint érdeklődésre számot tartó néprajzi csoportra először Géczy István 1897-ben megjelent háromfelvonásos népszínműve, a *Gyimesi vadvirág* hívta fel szélesebb körben a figyelmet; a színmű országSZerte igen kedvelt darabja volt a falusi színjátszóköroKnek. A téma popularizálásához jelentősen hozzájárult Ráthonyi Ákos *Gyimesi vadvirág* című 1938-as filmje, Tolnay Klárral és Mály Gerővel.

Gyimes a 20. század második felében intenzívebbé váló néprajzi érdeklődésnek és kutatásnak köszönhetően a „Székelyföld néprajzi múzeumává” stilizálódott. Különösen a népdal- és néptáncKutatás, a hiedelemmondák és az archaikus imák gyűjtése révén vált a magyarországi értelmiség kedvelt erdélyi mikrotájegységévé.

A gyimesi kultúrelemeket, etnikus és mikroregionális sajátosságokat, melyek korábban a székelységtől való távolságot, az elmaradottságot szimbolizálták (és amelyeket a felvilágosult csíki közönség és a helyi elit oly nagy vehemenciával kritizált), a magyarországi folklórturisták parasztrómantikus lelkesedése autentikusnak, „igazi magyarnak” élte és éli meg. A Duna Televízió a csíksomlyói búcsún a keresztalják hagyományos sorrendjét is megváltoztatta, hogy a többségében viseletbe öltözött gyimesi búcsús csoportok jól látsszanak a televíziós felvételen. Az autenticitás oltá-

rán így vált áldozattá az évszázados szimbolikus és szakrális térrend; igaz a búcsúsok hatalmas tömegei miatt 1990-től már amúgy is kényszerűen átalakult a hagyományos „kikerülés” koreográfiája. A gyimesi csángók ebben az összefüggésben példaként, magyarságukhoz, kultúrájukhoz, viseletükhöz (ami a kieresztett férfiing, a széles öv és a bernyéces női lepel szoknya miatt a székely viselethez képest románosnak minősül) ragaszkodó népcsoportként, a székelyeknél exkluzívabb, archaikusabb csoportként jelennek meg.

A fentiek tükrében nem meglepő, hogy az elmúlt években nagy lendületet vett Gyimes turisztikai bekapcsolása az erdélyi desztinációk sorába. Az utazási irodák által kínált székelyföldi körutazások és magán-szervezésű utak szinte kötelező állomása lett Gyimes, ahol a gyimesfelsőlóki Árpád-házi Szent Erzsébet-zarándokház és gimnázium, a gyimesbükki falumúzeum, a fővölgy templomai mellett természetesen az „ezeréves határ” a legfőbb örökségattrakció. A közelben megépített Agroturisztikai Panzió csángó népi mulatóprogramot kínál. A panzió épületegyüttese a mára szinte teljesen eltűnt hagyományos gyimesi épületvilág tükrében autentikusnak ugyan kevésbé mondható, a természetes anyagokból kialakított, nem túlméretezett házak azonban környezetbe simulnak, nem hivalkodóak. A turisták itt szervezeten ismerkedhetnek meg a helyi konyha jellegzetes fogásaival, a gyimesi népviselettel, zenével és tánccal. Mindehhez az „ezeréves határ” formál kulisszát, a házigazda – régi gyimesi birtokos család sarja – pedig a közösség kollektív történetének és saját kisebbségi tapasztalatainak megidézésével a végek hangulatát és a megmaradás kihívásait tárja a magyarországi látogatók elé. Hasonló turisztikai kezdeményezések születtek a gyimesközéplóki Boros-pataKán, ahol két nagyobb szabású projekt keretében a tágabb csíki régióban és Gyimesben megvásárolt, szétbontott régi házakat építenek fel újra, ügyelve az eredeti népi építészeti megoldásokra, egyben modernizálva is azokat, megfelelő szálláshelyeket kialakítva.

Az 1990-es évek elejétől 2004-ig nyaranta rendszeresen megrendezett, már a tömegturizmus jeleit mutató gyimesközéplóki táncKözpont a gyimesi örökségmenedzsment és hagyománytermelés egyik legfontosabb terepe. Előzményének tekinthetjük a Ceaușescu-rendszerben megrendezett „Tatros forrásánál” elnevezésű kultúrvetélkedőt és folklórfesztivált, amely az 1934-es gyimesbükki parasztfel-

Az „ezeréves határ” látképe Gyimesben. Középen a Rákóczi-várat hordozó „kőorr”, a vár romjaival és az oda vezető kőlépcsővel, balra a Palánkán (Palanca) épített ortodox templom látható. A kép jobb oldalán, a Tatros völgyesíkján a gyimesi „Agroturisztikai Panzió” néhány épületét láthatjuk. Előtérben a 18. századi osztrák sáncvár (2007. október)

kelés emlékét, a román és magyar parasz-
tok testvéri harcát volt hivatott megöröki-
teni. Ez az ideologikus, internacionalista
intenció fokozatosan kikopott mögüle, a
folklórfesztivál azonban túlélte a rendszer-
váltást.

A gyimesi népi kultúra, a táj és az
„ezeréves határ” örökségésítési folyama-
ta, turisztikai kanonizációja és bizonyos
mértékű piacositása az 1990-es évek ele-
jétől folyamatos: jórészt megszabadult az
etnokratikus román nemzetállam korábbi
korlátozásaitól, ugyanakkor nem mentes a
kisebbségi magyarság kényszerűen etnikus
ellenvilágokat építő, olykor hegemon tér-
beélési, múltértelmezési és hagyományter-
melési gyakorlataitól.

Az ezeréves határ beépülése Gyimes tu- risztikai kínálatába

Gyimes és különösen az „ezeréves határ”
térsege a gyimesiek és az idelátogatók szá-
mára is egy sajátos „emlékezethely”,
„mnemotoposz”. A gyimesi határtérség ön-
magában is a kulturális emlékezet közege-
ként jelenik meg, egyfajta kulisszát kínál
az idelátogatók nemzeti öndefiníálásához
és megerősítéséhez.

Láthatósága, viszonylagos kiépített-
sége és közvetlen határhelyzete révén

a turizmus nyilvánosságában és a helyi
identitásnarratívákban központi helyet
kap az ún. Rákóczi-vár. Gyimes területét
földrajzi fekvése már korán határvédelem-
re predesztinálta, első védelmi létesítmé-
nyeit a 17. század elejétől kezdték kiépí-
teni. Bethlen Gábor a határt övező keskeny
gerinc egyik kiemelkedésén 1626 táján
megfigyelő őrpontot építtetett, amelyet a
helyiek Rákóczi-várnak neveztek. A Rá-
kóczi-vár tényleges hadászati jelentősé-
gét a 20. századra elveszítve, egyre inkább
az „ezeréves határt” és ezeréves történel-
met jelző szimbolikus kulisszává vált, ahol
közigazgatási és katonai ünnepek, ha-
tármegegerősítő rítusok vagy éppen a határt
fizikailag is dekomponáló műszaki beavat-
kozások zajlottak. A 20. században lép-
csőt építettek az erődítményhez, a várat
megerősítették, a nemzeti zászló elhelye-
zésére alkalmassá tették. 1940-ben a má-
sodik bécsi döntés nyomán ideérkező ma-
gyar honvédek egyik első tette a nemzeti
lobogó elhelyezése volt. Az egykori határ
nyomvonalát félgömb alakú határkövek je-
lezték, ezek jó részét Trianon és a máso-
dik világháború után a román államhata-
lom több-kevesebb sikerrel felrobbantatta
és széthordatta, a megmaradt határköve-
ket a helyiek ismerik, és szívesen megmu-
tatják az érdeklődőknek.

A Rákóczi-vár mint historikus élménytér nemzeti érzelmeket mobilizál, a történeti tudáskészlet elemeit mozgósítja, a nemzeti sorsközösséget tudatosítja az ide látogatóban. A helyiek nem kínálnak ennél több támpontot, a kétértelmű, ellentmondásosabb olvasatokat nincs terük és indíttatásuk felfedni, így a magyarországi turista számára jól fogyasztható, jól értelmezhető terméké válik a határ és beépül a helyi folklórturizmus és szelektív örökségreceptió repertoárjába. Ez a határolvasat nem reflektálja Gyimes többnemzetiségű jellegét, a csángó kultúrában látenszen és nyíltan is jelenlévő román örökséget, a nemzeti, felekezeti rivalizációknak a másik felet sújtó narratíváit, a bizánci rítusú katolikus gyimesiek sérelmeit, a székelycsángó ellentét mélyben izzó és újratermelődő kliséit. Heterosztereotípiáik révén maguk az ide látogatók is alakítják a helyiek önmagukról fogalmazott képét, óhatatlanul megszabják, hogy mi emelhető be a helyi örökségrepertoárba, mi az, amire az idegenek – jelen esetben a magyarországi turisták – kíváncsiak lehetnek.

Gyimes mindazonáltal a nemzeti diszkurzív térnek és párhuzamos nemzetépítésnek a Kolozsvárott vagy Aradon megismertekhez képest szelídebb színpada, a versengő narratívák olyan bukolikus, szolid aktivitásmezeje, ahol Csaba királyfi és a Miorița tere, a székely havas és a blagai román „pláj” kapcsolatba lép egymással. A határnál a nagy nemzeti történetek egyikét ünnepben, áttételesen egy-egy templombúcsú prédikációjában vagy a veterántalálkozók egyre ritkuló, megrendítő jeleneteiben performálódnak. A turizmus igényli és élteti az egykori határ nemzeti olvasatait, részben újratermeli és megerősíti a helyiekben is. A Rákóczi-vár és a határ kézzelfogható környezete alkalmanként, az utóbbi években már erősödően revíziós aktivitásterré vált: a határt jelző bakterházra a hármashalom motívumai, rovásírásos feliratok, Wass Albert-idézetek kerültek. 2003-ban hatósági vizsgálatot váltott ki, amikor az útburkolatra és a hídpillérekre a román-magyar határt és vámot jelző feliratokat és grafikákat festettek. Ezekre mintegy válaszképpen megjelentek a magyargyalázó román feliratok is. A vasúti órház melletti, határköv formájú, látványos géppuskafészket többek szemében Szent Koronává formázta a beleillesztett ferde fakereszt, 2004-ben helyére egy tartósabb, rozsdamentes acélból készített ferde keresztet rögzítettek.

A román ellen-narratíva – a Rebreanu-emlékmű

Közvetlenül a határnál a Sánc patak „regáti” oldalán, már a román etnotérben, a hegyoldalban helyezték el Emil Rebreanu emlékművét. Irodalmi emlékhelyként és a magyar elnyomás elleni monumentumként a híres író, Liviu Rebreanu bátyjának állít emléket. A gyimesbükki római katolikus Historia Domus szerint „Rebreanu Emil a 16. dandárnál tüzérhadnagy kémkedés bűnében vétkesnek találtatott, kötél általi halálra ítéltetett és 1917. május 15-én felakasztott.” Az eseményt a gyimesiek emlékezete is megőrizte. Apostol Bologna alakjában a Monarchia hadseregében szolgáló román tiszt lelkiismereti vívódását, bukását és távlatos nemzeti megdicsőülését megrázó erővel ábrázolja az *Akasztottak erdeje* című regény. A magyar fordításban is megjelent mű a magyar uralom alatt élő, nemzeti, kulturális önállóságáért küzdő erdélyi románoknak a nemzeti emlékezetben kanonizálódott egyik alapélményét örökíti tovább. Az emlékmű mellett található a második világháborús gyimesi harcokban elhunyt, a területet a „horthysta iga” alól felszabadító szovjet katonák emlékobeliszkje is. Ezzel a gyimesi határ a román nemzeti emlékezetbe és helyi nemzetépítő folyamatba is beemelődik, az irodalmi alkotás és az emlékművek révén az egykor nemzeti elnyomás alatt élt, határ által megosztott románság is az „ezeréves határ” „fogyasztójává” válik.

Emil Rebreanu síremléke a szovjet hősi emlékobeliszkkel (2007. október)

A gyimesi „ezeréves határhoz” kötődő emlékezési gyakorlatok, konkuráló narratívák, szimbolikus térfoglalások és térhasználatok kitüntetett módon jelölt és nagy jelsűrűségű területté avatják az egykori határ pár száz méteres körzetét. Ez a szemiozsis – jelek alkotása és olvasása – a turizmus gyakorlatában meghatározóan etnikus/nemzeti alapon jön létre, szelektív és kizáró, utólagosan önkényesen átértelmez.

A Gyimesbe látogató egy sajátos – döntően a helyi egyházi és világi értelmiség és magyarországi specialisták által uralt – nemzeti emlékezettérbe kerül, amelyre a helyiek szélesebb rétegeit közvetlenül nem érintő kisajátítási diskurzus és emlékezetversengés jellemző. Ez a határ- és örökségrepció szelektív és önkényes: a helyi értelmiség mellett jórészt turisztikai irodák, idegenvezetők, Erdély-rajongó honlapgazdák vesznek részt a Gyimes-kép megszerkesztésében és forgalmazásában. Ez a kép a gyimesi csángóságot egyfajta kulturálisan megőrző reliktum, nemzetpolitikailag pedig órálló, gyepűőr szerepében ábrázolja, nem reflektál a térség multietnikus jellegére, és magyar identitást, kitartást kér számon, vár el és lát ott, ahol ez nem feltétlenül várható el, nem látható és soha nem is teljesült maradéktalanul.

A turizmus gyakorlatában Gyimes refugium szerepe sajátos módon ismétlődik meg: míg régen a csángók fizikai megmaradását, rejtve maradását szolgálta, addig ma – esztétizált régióként – a technicizált világból és az etnikai realitások elől való menekvés turisztikailag egyre jobban megszervezett területe.

A határhoz érkező turisták többségének „beleképzelő, belelátó” emlékezése kizár és egyben bekebelez: a turista fel nem róható felületessége könnyen megteremti és „promotálja” az egykori határ egyoldalú nemzeti olvasatát. A helyi elit és a kívülről idelátogatók által „imaginált” határt ugyanakkor a helyiek társadalmi/etnikai/vallási határátlépései, a románok és magyarok, ortodoxok és katolikusok mindennapi érintkezési rutinjai rendre felülírják.

- Assmann, Jan, 1999 – *A kulturális emlékezet*, ford. Hidas Zoltán. Bp.: Atlantisz
- Biczó Gábor, 2003 – *A határ metafora mint a turizmus antropológiai vizsgálatának paradigmaticus példája: Gyimes esete*. In: Fejős Zoltán–Szijártó Zsolt (szerk.): *Helye(in)k, tárgya(in)k, képe(in)k. A turizmus társadalomtudományos magyarázata*. Bp.: Néprajzi Múzeum, 40–50.
- Feischmidt Margit, 2002 – *Szimbolikus konfliktusok és párhuzamos nemzetépítés*. In: A. Gergely András (szerk.): *A nemzet antropológiája* (Hofer Tamás köszöntése). Bp.: Új Mandátum, 112–125.
- Frida Balázs, 2003 – *„A másik felé...” A közlekedés és az elkülönöződés szimbolikus stratégiái a gyimesi interetnikus kontaktzónában*. In: Kozma István–Papp Richárd (szerk.): *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében*. Bp.: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 26–39.
- Ilyés Zoltán, 2004 – *Szimbolikus határok és határjelek. A turisták és a helyiek határtermelő és -olvasó aktivitása Gyimesben*. In: Biczó Gábor (szerk.): *[vagabundus] Gulyás Gyula tiszteletére*. Miskolc: Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék [A Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék könyvei 5.] 189–212.
- Kósa László, 1989 – *A gyimesi csángók hagyományos élete*. In: Kallós Zoltán–Martin György: *Tegnap a Gyimesben jártam...* Bp.: Európa, 5–17.
- Magyar Zoltán, 2003 – *A csángók mondavilága. Gyimesi csángó népmondák*. Bp.: Balassi
- Nora, Pierre, 1997 – *Zwischen Geschichte und Gedächtnis*. Berlin: Wagenbach
- Rebreanu, Liviu, 1970 – *Akasztottak erdeje*. Bukarest: Kriterion
- Sebő Ödön, 1999 – *A halálra ítélt zászlóalj. Gyimesi-szoros, 1944*. Budapest: Magyar Könyvklub
- Szilágyi Eszter, 2003 – *„Gyimes kevésbé devalvált vidék...” A gyimesi turizmus antropológiai megközelítése*, TDK-dolgozat, Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék. <http://inka.kvat.uni-miskolc.hu/doku/irasok/hallgatok/szilagyieszter/szilagyieszter.doc>

Pierre Bourdieu: A tudomány tudománya és a reflexivitás

Pierre Bourdieu utolsó könyve igen ambiciózus célt tűz ki maga elé. Olyan sajátos tudományszociológiát akar megalapozni, amely mindenki mástól megkülönbözteti ezen a területen. Az előszó szerint Bourdieu a Bachelard, Koyré és Canguilhem által fémjelzett hagyományba próbál meg beilleszkedni, amelyet „francia episztemológiának” is szokás nevezni, s amely a tudománytörténetben elsőként szakított a hagyományos ismeretelmélettel és a folytonosan fejlődő tudomány képével, hamarabb, mint az angolszász világot forradalmasító Thomas Kuhn. Ugyanakkor Bourdieu e könyv megjelenéséig – amelyet a nagy tekintélyű Collège de France-ban tartott utolsó előadás-sorozatából szerkesztett – csupán egyetlen, igaz, jelentékeny hatású cikkel képviselteti magát a tudományokról való gondolkodásban.¹

Hogyan és miért lát hozzá Bourdieu a tudományos mező elemzéséhez? Az előszóban megjegyzi, hogy a tudomány ma már egyre kevésbé autonóm, például egyre inkább ki van szolgáltatva az üzleti érdekeknek, ez pedig a kárára válik. A másik, tudományt fenyegető veszélyt a szkepticizmusban és a relativizmusban látja, amelynek megjelenéséért szerinte legfőképp a Merton utáni tudományszociológiai irányzatok a felelősek. Ezért Bourdieu az első fejezetben ezen irányzatok bírálata-ra vállalkozik, s csak ezután kezd hozzá tulajdonképpeni tárgya, a természettudományos mező elemzéséhez, hogy elérhesse igazi célját: nem is igazán a tudományok, hanem a tudományos igazságok szociológiáját.

A tudományszociológiai álláspont kidolgozása

Úgy tűnik, Bourdieu a tudományszociológia művelésével nemcsak tudományos célokat kíván megvalósítani, hanem a természettudomány értékszempon-tú megóvását is. Ez a tudományon kívüli cél szerinte automatikusan megvalósulhat, amennyiben az általa kidolgozott – más műveiből már

jól ismert – szociológiai fogalmakat alkalmazzuk a tudományra is. Ha tehát a szociológia episztemológiai értelemben helyesen jár el, úgy megvalósíthatja azt a tudományon kívüli erkölcsi vagy politikai célt is, amit Bourdieu elsőrendűen fontosnak vél, nevezetesen a természettudomány objektivitásának bebizonyítását, s ezáltal megőrzését.

Bourdieu elméleti kiindulását (vagyis önmaga pozicionálását a tudományos mezőn belül) kezdetben is a hagyományos elméleti dichotómiák, úgy mint holizmus avagy módszertani individualizmus, magyarázat avagy megértés, „objektivizmus” avagy „szubjektivizmus” szintetizáló meghaladásának szándéka jellemezte.² Ennek érdekében vezeti be a „mező”, a „habitus” és a „tőke” fogalmait, illetve az e fogalmakkal jellemezhető cselekvéseméletét, amely elveti mind a determinisztikus nézőpontot, mind pedig a „szabad individuális akarat” fogalmát.

A „mező” az a képzeletbeli tér, amely meghatároz, kijelöl bizonyos pozíciókat (hierarchiába rendezetten), illetve amely bizonyos mértékű autonómiával rendelkezik abban a társadalomban és ahhoz a társadalomhoz képest, amely körülveszi, anélkül, hogy teljesen függetlenedne tőle. Bourdieu számára a „mezőt” és a „cselekvőt”, pontosabban a cselekvő „habitusát” meghatározza a külső társadalmi tér avagy társadalmi struktúra, ugyanakkor a habitus alakítja is e teret és struktúrát. A habitust az ember élete során felhalmozódó gyakorlati tapasztalatok alkotják, észlelési és értékelési sémák, amelyek cselekvését irányítják, s amelyek társadalmi háttere, származása szerint alakulnak. Ugyanakkor a cselekvők, habitusukon keresztül, maguk is formálják e struktúrát, hozzájárulnak elsősorban megszilárdításához, illetve esetenként megváltozásához (Bourdieu-t azért szokták bírálni, mert e fogalmi apparátus legtöbbször éppen a változás megmagyarázására nem képes, s mintha mindig eleve a társadalmi reprodukció, az egyenlőtlenségek újratermelésének folyamatait kódolná

¹ Pierre Bourdieu : „La spécificité du champ scientifique et les conditions sociales du progrès de la raison”, *Sociologie et Sociétés*, 1975. 7. évf., 1., ill. angolul: Pierre Bourdieu: “The specificity of the scientific field and the social conditions of the progress of reason”, *Social Science Information*, 1975., 14. évf., 6.

² Ennek legalaposabb kifejtését ld. : *Le Sens pratique*, Paris, Seuil, 1980., ill. magyarul, vázlatosabban: *A gyakorlati észjárás*. Bp., Napvilág, 2002, ford. Berkovits Balázs.

minden területen, vagyis a meghaladás kísérlete nem biztos, hogy sikerrel jár...)

A mezőnek és a habitusnak tehát valamiféle szabályozott autonómiája, saját logikája van, s mégis, ezen autonómia ellenére, legtöbbször újratermelik a struktúrákat, amelyek meghatározzák őket. A különböző mezőkön belül pedig különböző tőkefajták (leginkább gazdasági, iskolai, kulturális, szimbolikus vagy akár tudományos) halmozhatók fel, amelyek esetenként egymásra is átválthatók. Például a nyugati típusú társadalmak struktúráját jelenleg már nemcsak a gazdasági tőke határozza meg (mint a kapitalizmus kialakulásakor), hanem a kulturális tőke birtoklása is: az osztályhelyzet újratermelésében egyre nagyobb szerep jut a kulturális tőkének, illetve ezzel szoros összefüggésben, az iskolai tőkének.

E fogalmak – amelyek segítségével Bourdieu már az oktatást, a kabil ajándékcserét, az egyházat, a XIX. századi írókat is elemezte – a tudományozsociológiában is kulcsfontosságúak maradnak. Segítségükkel lehetővé válik a belső és a külső elemzés kibékítése. Hiszen Bourdieu nem akarja pusztán külső társadalmi tényezőkkel magyarázni a tudósok, illetve a tudomány teljesítményét; elismeri, hogy racionálisan működnek, bizonyos törvényszerűségek alapján, amelyek nem csak szociológiailag értelmezhetőek. Ugyanakkor azt gondolja, hogy e racionalitás nem öntörvényű, nem független bizonyos társadalmi szabályszerűségektől, a tudományt – legalább is szándékai szerint – mégsem redukálja a társadalomból fakadó oksági hatásokra, illetve nem próbálja meg segítségükkel megcáfolni a tudományos fogalmak objektivitását. Úgy véli, a külső és a belső elemzés szempontjainak egyszerre kell érvényesülniük: a szociológia igenis releváns lehet a tudományos közösségek, sőt, a tudományos eredmények elemzésében is, ám nem lehet célja ezeknek az eredményeknek a dekonstruálása vagy megkérdőjelezése.

A tudományozsociológia szociológiája

Mindezzel szemben a tudományozsociológia „erős programja” (Bloor és Barnes), valamint Michel Callon és Bruno Latour, illetve a nem csak általuk képviselt „laboratóriumi tudományok” Bourdieu szerint mind-mind a redukció és a leegyszerűsítés bűnében vétkesek, akárcsak a marxizáló megközelítések. Pusztán külső társadalmi meghatározottságokra redukálják a tudományt, anélkül, hogy egy pillanatra is figyelembe vennék

érvényességigényét. Robert Merton viszont – a strukturális-funkcionalista paradigma folytatója, s voltaképp az első vérbeli tudományozsociológus – a másik végpontra helyezkedik el. Túlságosan is tisztelte a tudományt, s adottnak, mi több, szükségyszerűnek vélte a tudományok objektivitását és haladását, vagyis csak látszólag távolodott el a belső elemzéstől és a tudományok önmagukról alkotott felfogásától.

Természetesen Bourdieu azokat a teoretikusokat is bírálja, akik a tudomány belső perspektívájától egyáltalán nem távolodtak el – ezek elsősorban tudományfilozófusok –, hanem pozitivistá módra tagadják, hogy a tudományt érdemes vagy egyáltalán lehetséges szociológiai módszerekkel elemezni: úgy gondolják, hogy a tudományos eredmények önmagukért beszélnek, a tudománynak inherens racionalitása van, ezért a külső társadalmi feltételek semmilyen sem befolyásolják a világ igaz megismerését.

Úgy tűnik azonban, Bourdieu a tudományozsociológia elemzésében maga is azt követi, amiben elmarasztalta e tudományozsociológusok természettudományra irányuló elemző munkáit: a tudományozsociológiai irányzatok közötti vitákat csupán az egyre radikálisabb álláspontok elfoglalására korlátozza, amelyeket nem motivál a tulajdonképpeni tárgy. A tudományozsociológiai vitákat tehát megpróbálja valami külsőre redukálni, s nem veszi figyelembe tulajdonképpeni eredményeit, míg a természettudomány esetében elfogadja azt a mechanizmust, amely a tudósokat radikális újításra sarkallja – mi több, itt ez lesz a tudomány dinamikájának egyik legfőbb ismérve. Végül pedig, a tudományozsociológiát elemezve, az objektiváció gyakorlatát leleplezésre használja, míg a természettudományok esetében elutasítja a leleplezés lehetőségét: ez utóbbiak elemzésekor a társadalmi meghatározottságok felfedése egyszerűen nem erre szolgál, éppen ellenkezőleg, objektivitásuk bizonyítására. Bourdieu a társadalomtudományokról viszont azt gondolja, hogy reflexíveknek kell lenniük; ez járulhat hozzá, hogy objektívek legyenek. Míg a természettudományokban a versengés, az újítás az objektivitás garanciáját jelenthetik, addig a társadalomtudományokban, amennyiben e mechanizmusok rejtettek maradnak, éppen az objektivitás ellen hatnak. Eszerint a saját diszciplináját belefeledkezve művelő (lásd az *illusio* terminus használatát) társadalomtudós nem létezhet, avagy nem lesz belőle jó tudós.

Az önreflexió mint „szocioanalízis”

Innen válik érthetővé Bourdieu-nek az a különös vállalkozása, amit az utolsó, harmadik fejezetben kísérel meg, vagyis az „önobjektiváció”. Láttuk, a társadalom- és természettudományokat nem kezeli szimmetrikusan (ez éppen Bruno Latour által megfogalmazott követelmény,³ amelyre viszont Bourdieu egyáltalán nem tér ki); más és más kritériumok érvényesek az egyik és a másik megítélésében. De azt az álláspontot is elutasítaná, amit Harry Collins nyomán „naiv szociológiai realizmusnak” nevezhetnénk; Collins szerint a társadalomtudós ugyanolyan naiv módon fogadja el (vagy legalábbis kellene elfogadnia) a társadalom létét, mint a természettudós a természetét.⁴ Nem szükséges azonban Latourra vagy Collinsra hivatkoznunk, hogy feltegyük a kérdést: miért is kellene ennyire éles különbséget tételni a természettudományok szociológiája és a társadalomtudományok szociológiája között? Vajon miért kell reflexívnek lennie a szociológiának, ha egyszer – mint majd látni fogjuk – a természettudományok esetében az objektivitás kívánalma pontosan azért teljesülhet, mert a tudósok nem reflektálnak saját eljárásaikra?

A társadalomtudományokat tehát Bourdieu szerint objektívnálni kell, hogy feltárjuk „transzcendentális tudattalanját”, tudattalan meghatározottságait, amelyeket nem tud ellenőrizni, illetve, hogy eloszlássuk azt a hitet, amely szerint e területen minden vélemény egyenértékű lehet, s hogy nem tehetünk szert igaz ismeretekre (123.). A társadalmi kényszerekkel szemben úgy érhetjük el a szabadságot – és általa az objektivitást –, ha minél alaposabban felfedjük sajátos érdekeinket. Ez azt jelenti, hogy míg a szociológiai meghatározottságok a természettudományok esetében nem teszik lehetővé az ismeretkritikát (innen a „szociológiai redukció” elutasítása), addig a társadalomtudományok esetében igen – ezeket lehet, sőt, szükséges is visszavezetni társadalmi feltételeikre, persze nem a végső cáfolat, hanem a végső objektivitás reményében. Ezért válik az önreflexió a tudományosság garanciájává a társadalomtudományban – hiszen megpróbálja szabályozni a külső feltételek

legalább bizonyos következményeit, amelyek a tudomány művelésére hatással lehetnek. A kérdés ekkor az, hogyan lehet a végletes szituáltságot objektív formára hozni? Bourdieu mindvégig azon töpreng, hogyan érhetné el az abszolút reflexivitást, s ezzel együtt az abszolút ellenőrzést eljárásai és elfogultságai fölött, jóllehet azt is tudni véli, hogy ez lehetetlen. A kétféle tudomány között tételzett különbségből tehát nemcsak a kétféle mező eltérő sajátosságainak hipotézise rajzolódik ki, hanem az a meggyőződés is, hogy a társadalomtudomány az abszolút tudomány, amennyiben a végső igazságok társadalmiak. Hiszen a társadalomtudomány nemcsak a természettudományt, de a társadalomtudományt is képes elemezni, mi több, erre csakis saját maga lehet képes. Bourdieu-nél tehát gyakran maga a társadalom naturalizálódik, például önmaga „szocioanalízise” során saját életpályájának „szociológiai” tényei mintegy természeti meghatározott-ságként jelentkeznek.

A természettudomány mezeje

Milyennek is kellene lennie tehát a természettudományok szociológiájának? „Összegegyeztethető-e a logikai igazságok szükségszerű volta történetiségük elismerésével?” (11.) Bourdieu célja, hogy bizonyítsa, a természettudományok annak ellenére objektívek, hogy történetiek. Sőt, ennél is tovább megy, és azt állítja, hogy éppen azért lesznek objektívek, mert bizonyos sajátos szociológiai okok működtetik őket. Bourdieu elsődleges célja tehát, hogy olyan szociológiai leírást adjon a tudományokról, amely az ilyen leírásoktól eltérően nem lesz relativista (s itt elhangzik az ismert érv a relativizmus „öncáfoló” jellegéről), illetve számot tud adni „az ésszerűség és a történelem viszonyának, avagy a ráció történetiségének problémájáról”.

Hogyan kezd hozzá Bourdieu a tudományos mező elemzéséhez? Célja az, hogy Merton nyomán kibékítse a belső és a külső szempontot, vagyis hogy ne tegye kétkedés tárgyává a tudományos eredményeket, még akkor sem, ha létrejöttük elemezhető szociológiai módon, olyan fogalmak segítségével, mint érdekek, hatalom, nyilvánosság stb. Éppen ellenkezőleg, az elismerés és

³ Bruno Latour: *Pandora's Hope: Essays on the reality of science studies*, Harvard University Press, 1999. (franciául: *L'espoir de Pandore – pour une version réaliste de l'activité scientifique*, La Découverte, 2001.), ill. újabban: *Reassembling the Social, An Introduction to Actor-Network-Theory*, Oxford University Press, 2005.

⁴ H. M. Collins – S. Yearley: „Epistemological Chicken”, A. Pickering (szerk.): *Science as practice and culture*, University of Chicago Press, 1992.

a hírnév megszerzésének társadalmi feltételei a tudományos mezőben össze vannak hangolva, avagy megegyeznek az objektivitásra számot tartó tudományos eredmények episztemológiai előfeltételeivel.⁵ Mintha ok-okozati viszony állana fenn a tudományos mező szociológiai szabályszerűségei (az erőviszonyok, a versengés, az aszketizmus) és a tulajdonképpeni tudományos eredmények (a tudomány haladása) között. Vagyis a tudományos mező olyan módon van megalkotva, hogy a társadalmi tényezők nemhogy nem akadályozzák, hanem egyenesen előmozdítják a tudományos eredmények megszületését – amennyiben e tényezők a mező belső struktúrájából fakadnak, nem pedig a mezőhöz képest külsőnek tekintett gazdasági vagy politikai folyamatokból.

Ez az elmélet természetesen hatékonyan szembeszegezhető mindenféle ideológiakritikai és marxizáló megközelítéssel, amennyiben utóbbiak a tudományos eredményeket visszavezetik társadalmi feltételeikre, „a tudományos életet társadalmi léletté fokozzák le” (12–13.), s úgy vélik, hogy ezáltal érvényességüket is megkérdőjelezték (nem véletlen, hogy a marxizmus, de még a korai tudásszociológia is csínjában bánt a természettudományokkal, vagyis e kritikai apparátust nem gondolta bevethetőnek velük szemben...). Kérdéses azonban, hogy e bíráló működőképes-e a kortárs tudományszociológiával szemben. Bourdieu azt gondolja, hogy a tudományszociológiát azért kell cáfolnia, mert az lebontja a tudományt. Ezzel szemben a természettudományok szociológiájának legtöbbször nem voltak normatív szándékai, sem pro, sem kontra, sem igazolni, sem pedig cáfolni nem akarta a tudományt. Barnes és Bloor szerint a relativizmus pusztán annyit tesz, hogy minden nézetet meg kell magyaráznunk abból a szempontból, hogy *miben áll a hihetősége* – legyen bár a nézet igaz vagy hamis, hiszen a „tudásszociológiának a nézetek okaival kell foglalkoznia, nem pedig a mellette szóló bizonyító érvekkel”.⁶ Pontosabban, ezeket az okokat kell bizonyító érveknek tekintenie. Latour szintén nem akarja aláásni a tudomány érvényességigényét, minthogy megközelítése minden normativitást nélkülöz. Szerinte annak megállapítása, hogy egy tudományos tárgy

konstruált, vagyis adott időben és helyen (laboratóriumban) jött létre, nem egyenlő objektivitásának vagy érvényességigényének tagadásával, éppen ellenkezőleg.⁷

Bourdieu is történetiként és kontextusfüggőként ismeri fel az igazság és a tudomány működését, mégis azt állítja, hogy egyik sem relatív, hanem racionális (hiszen a relatívat irracionálisnak véli); mi több, azt állítja, hogy éppen ezek a bizonyos külső feltételek teremtik meg a racionalitás lehetőségét. A szociológiai nézet mint „a tudományos világ realista szemlélete jól megfér egy realista megismerésmérettel” (13.) – jelenti ki –, sőt, meg is kell férnie vele. (Bár a „realista” az első esetben a Bourdieu szerinti igazi – vagyis társadalmi – mechanizmusok feltárását jelenti, míg a másodikban a tudományos entitások valós voltaira vonatkozó hipotézist, a mondat mégis erőteljesen, jelszószerűen hangzik, ezért kiválthatja a reflexió nélküli azonosulást – mondhatnánk, ha Bourdieu módjára próbálnánk meg Bourdieu-t leleplezni...) Episztemológiai szempontból azonban nem tisztázza az igazság státuszát, hiszen nem teljesen világos, hogy ezt a külvilágnak való megfelelésként érti-e, avagy egyfajta koherenciaelméletet fogad el, vagy pedig, mint többször is hangsúlyozza, a tudományos tárgy tudós általi konstrukcióját – bachelard-i értelemben.

De ha egy pillanatra eltekintünk az igazság bizonytalan státuszától, vajon mi a garancia arra, hogy a tudományos mező szert tesz e sajátos, a tudományos racionalitást előmozdító logikára? Az, hogy a mezőn belül észlelhető szociológiai szabályszerűségek is igen sajátosak. Például a tekintély sosem pusztán politikai értelemben vett tekintély, hanem a tudományos kompetenciához társul. Egy kutatási programot csak akkor lehet elindítani, ha racionális módon van meghatározva, amit csak a tudóstársak ellenőrzése szavatolhat. Az elismerés csak a tudóstársaktól eredhet. Mindenki a saját problematikáját, módszerét, elméletét szeretné elfogadtatni, és emiatt folyamatos a rivalizálás, ugyanakkor az elismerésre törekvés is. Ezek a társadalmi mechanizmusok csak abban a mezőben szublimálódhatnak racionalitássá, amely autonóm, vagyis saját maga szabhatja meg, mit tekint érvényesnek és racionálisnak, és

⁵ Bourdieu a tudományos mező konkrét mechanizmusaira vonatkozó gondolatait valójában könnyebb rekonstruálni a már idézett 1975-ös cikk alapján: P. Bourdieu: „La spécificité du champ scientifique et les conditions sociales du progrès de la raison”, *Sociologie et Sociétés*, 1975. 7. évf., 1.,

⁶ B. Barnes–D. Bloor: „Relativizmus és tudásszociológia”. Laki J. (szerk.): *Tudományfilozófia*, Osiris – Láthatatlan Kollégium, 1998.

⁷ Bruno Latour: *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*, Oxford University Press, 2005., 88–93.

nem kell alkalmazkodnia valamilyen külső, a makrotársadalmi térben megszabott normához: *a tudósok egymással szemben a racionalitás normáját mint a mező társadalmi normáját érvényesítik*. Ezért az objektivitás kritériuma egy adott társadalmi mezőben elemezhető a formális-intézményszociológiai struktúra elemzése révén, ami a racionalitás struktúráitól nem különne, hanem homológ velük.

Bourdieu tehát szeretné összehangolni a tudomány szociológiai leírását egy normatív tudományképpel. Leírja, hogyan működik a tudományos mező, illetve hogyan kellene működnie ahhoz, hogy azt ideálisnak tekinthessük. Szerinte egyszerre ismeretelméleti és társadalmi logika határozza meg az igazolás folyamatát, hiszen „a tudományos mező történeti volta ellenére történelem feletti igazságokat hoz létre” (100.). Ezt olyan társadalmi jellegzetességei szavatolják, amelyek autonómiájából következnek, például zártsága, vagyis hogy a tudósok egymás közönségét jelentik, ezért mindenki racionális bizonyítékokat és eljárásokat keres, vagy az, hogy a „valóságot” tekintik döntőbíróknak, illetve a valóság realista ábrázolását lehetségesnek gondolják. Vagyis adott feltételek mellett és bizonyos eljárásmódok betartásával – amelyek érvényesülése mind szociológiai tényezők függvénye –, megvalósulhat a tudományos racionalitás.

Csak hogy amennyiben Bourdieu megpróbálja rögzíteni, szinte kodifikálni a tudományos mező ideálisnak tekintett állapotát, annyiban maga mögött hagyja a szociológiát, és titkon egy normatív racionalitásfogalmat használ: úgy látszik, valójában ebből kiindulva próbálja megkonstruálni a tudományos mezőt, amely ezáltal szintén normatívvá (is) válik. Azonban e normatív racionalitásfogalom bevezetése kétségeket vet fel azokkal az eljárásokkal kapcsolatban, amelyek az adott tudományos mezőben általánosan elfogadottak, hiszen a tudományos eljárások változhatnak, és az is előfordul, hogy egy kutatási program utólag nem bizonyul racionálisnak, hanem teljesen elhibázottnak. Ebben az esetben még mindig lehetne „racionális tévedésről” beszélni, azonban ekkor a társadalmi mechanizmusok, az eljárások racionalitása és az episztemológiailag értett igazság mégsem kapcsolódnak össze törvényszerű módon.

Úgy tűnik tehát, hogy Bourdieu végső soron visszaesik abba a célelvű megközelítésbe, amit pedig felrött Mertonnak: igazolni próbálja a tudományt, s ezért *a priori* elfogadja érvényességét, amit azután szociológiailag próbál meg alátámasztani. Ez azt jelenti, hogy a tudomány tartalmi kérdéseire nem kíván hozzászólni, hiszen feltételezi, hogy megfelelő külső körülmények esetén e tartalmak racionálisak lesznek. A Latour (és mások) által képviselt *science studies* irányzat viszont pontosan arra kíváncsi, hogy e *tartalmak* miképp alakulnak a laboratóriumban, a terepen, a külső körülményekkel szoros összefüggésben. Mi több, az általuk alkalmazott hálózatelemzés nem is kíván eleve különbséget tenni külső és belső között, mint ahogy nem feltételezi az eleve létező társadalmi világ és a természeti világ kölcsönhatását, hanem mindkettőt alakulásában szeretné megfigyelni. Latour példája Pasteur, aki nem maga találta ki az élesztőt, de nem is felfedezte; azok között a körülmények között – de nem pusztán e körülmények révén – jöhetett létre, amelyeket a kísérletező kreált. Közben viszont Pasteur is átalakult: vérbeli tudóssá, szakértővé vált, akit a tudósközösség is ekként fogadott el. Latour szerint tehát a laboratóriumi munka következtében minden elem átalakult: Pasteur is, az Akadémia is és az élesztő is, ezért nincs szükség se a társadalom, se a természet hipotézisére.⁸ Bourdieu-nél ezzel szemben végső soron a társadalom határozza meg a tudomány működését, illetve azok a társadalmilag definiált feltételek, amelyek közepette a tudományos kutatás zajlik. De hogy részleteiben, konkrétan e kutatás miben áll, milyen tudományos objektumokat teremt, illetve, hogyan hathat vissza az őt körülvevő társadalmi környezetre, hogyan változtathatja meg ezt, azzal Bourdieu nem foglalkozik. Ezért ha az a kérdés, hogy ki marad meg inkább a külső elemzésnél, illetve ki képes szintetizálni a külső és a belső nézőpontot, korántsem bizonyos, hogy az összehasonlításból Bourdieu kerül ki győztesen.

(Pierre Bourdieu: A tudomány tudománya és a reflexivitás. Budapest, Gondolat, 2005, fordította: Házás Nikolett és Simon Vanda, 173 oldal, 1980 Ft)

⁸ Bruno Latour: *L'Espoir de Pandore*, i. m., 130–131.